

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
2015-YL-031**

**KAYIT DIŞI EKONOMİYLE MÜCADELE VE TÜRKİYE
ÖRNEĞİ**

**HAZIRLAYAN
Elif TUNÇ**

**TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Aziz BOSTAN**

AYDIN-2015

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Elif TUNÇ tarafından hazırlanan Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele ve Türkiye Örneği başlıklı tez, 25.06.2015 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan :Prof. Dr. Metin KARADAĞ	EGE ÜNİ.
Üye :Doç. Dr. Abdullah Özdemir	ADÜ
Üye :Yrd. Doç. Dr. Aziz BOSTAN	ADÜ

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans Tezi, Enstitü Yönetim KurulununSayılı kararıylatarihinde onaylanmıştır.

Prof. Dr. Recep TEKELİ

Enstitü Müdürü

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

25/06/2015

Elif TUNÇ

ÖZET

KAYIT DIŞI EKONOMİYLE MÜCADELE VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Elif TUNÇ

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Aziz BOSTAN

2015, 127 sayfa

Bu çalışmada genel olarak kayıt dışı ekonominin literatürde bulunan tanımlarına, kayıt dışı ekonominin kapsamına ve genel özelliklerine değinilmiştir. Ekonomik olarak nedenleri ve sonuçları bakımından çok karmaşık bir yapı olarak ortaya çıkan kayıt dışı ekonomi, daha çok iktisadi faktörler dışında sosyal, psikolojik, siyasi ve ahlaki boyutlarıyla incelenmesi gereken bir olgudur. Bu olgu ortaya çıkış nedenlerine göre çeşitli isimler verilmiştir. Bazen karsımıza kara ekonomi, nakit ekonomisi, gizli ekonomi, saklı ekonomi, yasadışı ekonomi, informel ekonomi, yer altı ekonomisi, gözlemlenemeyen ekonomi gibi kavramlarla çıksa da genel olarak kayıt dışı ekonomi olarak adlandırmak mümkündür. Doğası gereği, kayıt dışı ekonominin gerçek boyutunu tahmin etmek mümkün değildir. Ancak Dünya’da ve Türkiye’de kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye ilişkin yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Türkiye’de kayıt dışılığın yaklaşık olarak ekonominin üçte biri büyüklüğünde olduğu tahmin edilmektedir. Bu oran özellikle gelişmiş ekonomiler ile karşılaştırıldığında oldukça yüksektir. Türkiye’de bu zamana kadar kayıt dışı ekonomi ile mücadelede çeşitli somut adımlar atılmıştır. Ancak bunların etkisi sınırlı olmuştur. Bu hususta başarı sağlamak için gelişmiş ekonomilerdeki uygulamalara benzer daha köklü çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Sonuçta kayıt dışı faaliyetleri önlemenin yolu, sağlıklı bir altyapı hazırlamak ve bunu hukuki açıdan bağlayıcı kılmakla mümkün olacaktır. Ülkemizde büyüme ve kalkınma açısından çok önemli bir yer tutan vergiler sağlıklı toplanmalı ve her vatandaşın bu sorumluluk bilincine sahip olması gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, gelişmiş ülkelerde ve ülkemizde kayıt dışı ekonomiyle mücadele çalışmaları kapsamında uygulanan politika ve faaliyetleri genel bir çerçeve içinde sunmak ve çeşitli çözüm önerileri getirmektir.

ANAHTAR KELİMELER: Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye, Çözüm Önerileri

ABSTRACT

COMBATING INFORMAL ECONOMY AND THE CASE OF TURKEY

Elif TUNÇ

M.sc. Thesis, at Finance

Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Aziz BOSTAN

In this study, the definitions on the informal economy in the literature, the scope of the informal economy and the general characteristics are mentioned. Outrecorded economy is a fact that not only it needs to analyze with the dimensions of social, psychological, political and moral but also it needs to analyze with the dimension of economy. According to the appearance of some reasons; it has been given kinds of titles. It's possible to name this fact outrecorded economy, but sometimes this fact is named as dark economy, cash economy, secret economy, hidden economy, underground economy, informal economy, unobserved economy. Due to its nature, it is impossible to estimate precisely the real size of the informal economy. But in the world and in Turkey, many studies have been made to measure the informal economy. In Turkey the size of informal economy is estimated to be approximately one-third of the economy. This rate is quite high, especially compared to advanced economies. Up to this time in Turkey, several concrete steps have been taken in the fight against the informal economy. However, their impact has been limited. To ensure success in this regard, more fundamental studies similar to the applications in developed economies, needs to be done.

Consequently, the way to prevent the outrecorded functions is to prepare healthy base and make it compulsory on the point of legal. So each citizen should have responsibility of paying their taxes and these taxes must be collected regularly and because it takes main part in our country's development. In this context, the main purpose of this study is to present applied policies and activities within the context of the fight against the informal economy in developed countries and in our country and to bring various solutions.

KEY WORDS: Informal Economy, Turkey, Solution Proposals

ÖNSÖZ

“ Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele ve Türkiye Örneği ” başlıklı bu çalışma Adnan Menderes Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük emekleri olan ve bilgi, hoşgörü, anlayış ve deneyimlerinden yararlandığım tez danışmanım esirgemeyen değerli hocam Sayın Yar. Doç. Dr. Aziz Bostan’a teşekkürlerimi borç bilirim.

Ayrıca hayatımın her döneminde benden güven, destek ve sevgilerini esirgemeyen anneme, babama, anneanneme ve kardeşlerime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Elif TUNÇ

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	ix
ÖNSÖZ.....	xi
SİMGELER DİZİNİ.....	xix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xxi
ÇİZELGELER DİZİNİ.....	xxiii
GİRİŞ.....	1
1. KAYIT DIŞI EKONOMİ TANIMI VE UNSURLARI.....	4
1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı.....	4
1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı.....	8
1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Sınıflandırılması.....	12
1.3.1. Beyan Dışı Ekonomi.....	12
1.3.1.1. Gelirin Yasal Nedenlerle Beyan Dışında Bırakılması.....	14
1.3.1.2. Gelirin Yasaya Aykırı Olarak Kayıt Dışı Bırakılması.....	14
1.3.2. Enformel Ekonomi.....	15
1.3.3. Yasa Dışı Ekonomi.....	16
1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri	18
1.4.1. Yasalara Aykırılık.....	19
1.4.2. Ahlaki Normlara Aykırılık.....	19
1.4.3. İstatiksel Olarak Ölçülmezlik.....	20
1.4.4. Gelir ya da Fayda Elde Etme.....	20
1.4.5. Ekonomik Sisteme Uygunluk.....	21
1.5. Kayıt Dışı Ekonominin Unsurları.....	22

1.5.1. Yeraltı Ekonomisi.....	22
1.5.2. Yarı Kayıtlı Ekonomi.....	24
1.5.2.1. Yasal Olarak Kayıt Dışında Kalan Mükellefler.....	24
1.5.2.2. Gelirleri Yasalara Aykırı Olarak Kayıt Dışında Kalan Mükellefler.....	25
1.5.3. Kayıtlara Hiç Girmeyen Ekonomi.....	26
2. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ.....	28
2.1. Mali Nedenler.....	29
2.1.1. Vergi Oranlarının Yüksekliği ve Vergiye Karşı Direnç.....	29
2.1.2. Vergilendirme Ortamının Belirsizliği.....	32
2.1.3. Muhasebe ve Műşavirlik Hizmetlerinin Yetersizliđi.....	33
2.1.4. Vergi İdaresi ve Denetiminden Kaynaklanan Nedenler.....	34
2.2. Siyasi Nedenler.....	35
2.3. Ekonomik Nedenler.....	38
2.3.1. Enflasyon.....	39
2.3.2. Gelir Dağılımlında Adaletsizlik.....	41
2.3.3. İŞsizlik.....	43
2.3.4. Tarım Sektörünün Ağırlıkta Olması.....	44
2.3.5. Elektronik Ticaretin Yaygınlaşması.....	46
2.3.6. Küçük İŞletmelerin Yaygınlığı ve Kurumsallaşma Sorunu.....	46
2.3.7. Küreselleşme ve Dış Ticaret.....	48
2.3.8. Nakit Ekonomisi.....	49
2.3.9. Ekonomik İstikrarsızlık ve Krizler.....	50
2.4. Sosyal ve Psikolojik Nedenler.....	51
2.4.1. Hızlı Nűfus ArtıŐı.....	51
2.4.2. Kentleşme ve Göç.....	52
2.4.3. Eđitim Dűzeyi.....	53

2.4.4. Yaş, Medeni Hal, Cinsiyet ve Gelir Seviyesi.....	54
2.4.5. Ahlaki Normlarda Değişmeler.....	54
2.4.6. Toplumsal Baskı.....	55
2.4.7. Devlete Olan Bağlılığın Azalması ve Devlete Karşı Koyma Güdüsü.....	55
2.5. Teknolojik Gelişmelerden Kaynaklanan Faktörler.....	56
2.6. Çalışma Hayatından Kaynaklanan Faktörler.....	57
3. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME YÖNTEMLERİ.....	59
3.1. Doğrudan (Mikro) Ölçüm Yöntemleri.....	61
3.1.1. Anket Yöntemi.....	61
3.1.2. Vergi Denetim ve İnceleme Yöntemi.....	64
3.1.3. Karma Yöntem.....	64
3.2. Dolaylı (Makro) Ölçüm Yöntemleri.....	65
3.2.1. Gayri Safi Milli Hasıla Yöntemi.....	65
3.2.2. İstihdam Yaklaşımı.....	66
3.2.3. Parasalcı Yaklaşım.....	68
3.2.3.1. Sabit Oran (Emisyon Hacmi) Yaklaşımı.....	68
3.2.3.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı.....	70
3.2.3.3. Ekonometrik Yaklaşım.....	72
4. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TÜRKİYE BOYUTU VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	74
4.1. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Gelişimi.....	74
4.2. Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları.....	81
4.2.1. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları.....	82
4.2.2. Bazı Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu.....	90
4.3. Türkiye Ekonomisinde Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçmeye Yönelik Yapılmış Bazı Ampirik Çalışmalar.....	93
4.3.1. Vergi İncelemeleri Yaklaşımı.....	93

4.3.2. GSMH Yaklaşımı.....	94
4.3.3. İstihdam Yaklaşımı.....	95
4.3.4. Basit Parasal Oran Yaklaşımı.....	96
4.4. Kayıt Dışı Ekonomiye Karşı Çözüm Önerileri.....	98
4.4.1. Mali ve Ekonomik Anlamda Yapılması Gerekenler.....	99
4.4.1.1. Kredi Kartı Kullanımının Artırılması.....	99
4.4.1.2. Vergi Tabanının Genişletilmesi ve Vergi Oranlarının Düşürülmesi.....	100
4.4.1.3. Vergi Affi Uygulamalarının Olağanlıktan Çıkarılması.....	101
4.4.1.4. Vergi İstisnaları, Muafiyetleri ve Teşviklerinin Kontrol Altına Alınması.....	102
4.4.1.5. Vergi Mevzuatı Sık Değiştirilmemeli, Vergi Yasaları Açık, Sade ve Anlaşılır Olmalı.....	103
4.4.1.6. Vergi Denetimlerinin Düzenlenmesi.....	103
4.4.1.7. Tarım Sektörünün Reel Anlamda Vergilendirilmesinin Sağlanması.....	105
4.4.2. Hukuki ve İdari Anlamda Yapılması Gerekenler.....	106
4.4.2.1. Kurumlar Arası Koordinasyonun Sağlanması.....	106
4.4.2.2. Vergi Kimlik Numarası Uygulamasında Etkinliğin Sağlanması.....	108
4.4.2.3. Gelir İdaresinin Yeniden Yapılandırılması.....	108
4.4.2.4. Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ile Yeminli Mali Müşavirlerin Yetki ve Sorumluluklarının Genişletilmesi.....	110
4.4.2.5. Elektronik Ticaret ile İlgili Hukuki Düzenlemelerin Gerekliliği.....	111
4.4.2.6. Kayıtlı Ekonomiye Geçiş Stratejileri Dinamik Bir Çerçeve de Hazırlanması ve Hayata Geçirilmesi.....	111
4.4.3. Sosyal Anlamda Yapılması Gerekenler.....	112
4.4.3.1. Vergi Bilincinin Kazandırılması.....	112
4.4.3.2. Devletin Saygınlığının Tesis Edilmesi.....	113
4.4.3.3. Köyden Kente Göçü Azaltacak Tedbirlerin Alınması.....	114
4.4.3.4. Yoksullukla Mücadele Edilmesi.....	114

4.4.4. Siyasi Anlamda Yapılması Gerekenler.....	114
TARTIŞMA VE SONUÇ.....	117
KAYNAKLAR.....	121
ÖZGEÇMİŞ.....	127

SİMGELER DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BBDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
DİE	: Devlet İstatistik Kurumu
EPDK	: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
GİB	: Gelir İdaresi Başkanlığı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Office)
KADİM	: Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Projesi
KDV	: Katma Değer Vergisi
KOBİ	: Küçük ve Orta Boy İşletmeler
MB	: Maliye Bakanlığı
MEGEP	: Mesleki Eğitimi Geliştirme Projesi
MERAK	: Merkezi Risk Analizi ve Katmanlaştırılması Projesi
MG	: Milli Gelir
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-Operation and Development)
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
V.U.K	: Vergi Usul Kanunu

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Yeraltı Ekonomisi Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi.....	23
Şekil 2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri.....	29
Şekil 2.2. Laffer Eğrisi.....	31
Şekil 2.3. Kayıt Dışı Ekonomi Enflasyon İlişkisi.....	40
Şekil 2.4. Kayıt Dışı Ekonomi – Kişi Başı Gelir Büyüme Hızı İlişkisi.....	42
Şekil 2.5. Kayıt Dışı Ekonomi İşsizlik İlişkisi.....	44
Şekil 2.6. Kayıt Dışı Ekonomi – Tarım Sektörü İlişkisi.....	45
Şekil 2.7. Çeşitli Ülkelerde Toplam Krediler İçindeki KOBİ' lerin Payı.....	48
Şekil 2.8. Türkiye' de Büyüme Oranı ve Kayıt Dışı Ekonomi / Kayıtlı Ekonomi İlişkisi.....	51
Şekil 3.1. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri.....	61
Şekil 4.1. Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü (GSYH' ya Oran).....	77
Şekil 4.2. Durum Analizi (GZFT).....	83
Şekil 4.3. 1985 – 2012 Yılları Arasında Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonominin GSYİH İçindeki Payı (%).....	86
Şekil 4.4. 31 Avrupa Ülkesinde Kayıt Dışı Ekonominin Hacmi (%).....	91
Şekil 4.5. Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü – Ülkeler Arası Karşılaştırma.....	92
Şekil 4.6. GSMH Yaklaşımı ile Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğünün Ölçülmesi.....	95

ÇİZELGELER DİZİNİ

Tablo 1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Ortaya Çıkışına İlişkin Tezler.....	6
Tablo 1.2. Kayıt Dışı Ekonomiyi İfade Etmede Kullanılan Çeşitli İsimler.....	7
Tablo 1.3. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramları ve Olası Anlamları Matrisi.....	11
Tablo 1.4. Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırılması.....	18
Tablo 4.1. Maliye Bakanlığı Stratejik Plan Çerçevesi.....	84
Tablo 4.2. Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu İle İlgili Tahminler.....	85
Tablo 4.3. Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Yaygınlığındaki Farklılıklar (%).....	87
Tablo 4.4. 2013 -2017 Dönemi Maliyet Tahmini.....	88
Tablo 4.5. Vergi İncelemeleri Yolu ile Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğünün Ölçülmesi.....	94
Tablo 4.6. İstihdam Yaklaşımı ile Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğünün Ölçülmesi.....	96
Tablo 4.7. Basit Parasal Oran Yöntemiyle Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi.....	97

GİRİŞ

Günümüzde hem az gelişmiş ülkelerde hem de gelişmiş ülkelerde rastlanan en önemli sorunlardan birisi kayıt dışı ekonomidir. Genel ekonomi içinde piyasa kurallarına göre yürütülen faaliyetler kayıt dışı ekonomi içerisinde yürütülen faaliyetlerden farklılık göstermektedir. Bu özellikleri genel olarak istatistiksel olarak ölçülememesi, gelir ve fayda sağlaması, kanunsuz ve kuralsız olması ve ahlaki olmaması olarak sıralayabiliriz.

Genel bir tanım olarak GSMH' yı ölçmek için kullanılan istatistikî metotlarla ortaya çıkarılmadığı için kayıt altına alınamayan iktisadi faaliyetler şeklinde belirtilen kayıt dışı ekonomi, günümüzde ülkelerin çözüme kavuşturmak için birçok sıkıntıyla karşılaştığı önemli bir problemdir. Kayıtlı ve kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi saptama yöntemleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında değişiklik göstermektedir. Gerekli tedbirler alınmadığı takdirde kayıt dışı ekonomi hızla artış göstererek sosyal hayatı ve ekonomik düzeni olumsuz yönde etkilemektedir. Dünya ekonomisinde devamlı olarak süregelen bir değişim vardır ve son yüzyıllık zamanda da en köklü değişikliklerden biri şüphesiz 1980' li yılların sonu itibari ile yaşanan iki kutuplu dünyanın tek kutuplu bir dünya haline dönüşmesi olmuştur.

Kayıt dışı ekonomi kavramı 1970' li yıllardan beri iktisatçılar tarafından araştırılmaya ve incelenmeye başlanmıştır. 1970'li yılların sonunda yayımlanan birkaç makaleyle kayıt dışı ekonomi iktisatçıların dikkatini çekmeye başlamıştır. Kayıt dışı ekonomi kavramı literatürde düzensiz, yasadışı, gayri resmi, kayıtlı olmayan, gölge ekonomi, enformel, ikinci, yer altı, görünmeyen gibi farklı isimler taşımaktadır.

Kayıt dışı ekonominin sebeplerine ve neticelerine baktığımızda farklı ekonomik problemlerin etkisi altında kalan ve bu problemleri etkileyen oldukça karmaşık yapılı; bazı durumlarda bağımlı bazı durumlarda da bağımsız değişken halinde ancak bundan da önemli olan nokta iktisadi etkenler dışında psikolojik, siyasi, sosyal ve ahlaksal boyutların tamamı ile ilişkili olan, teorik olarak pek çok çözüm arayışları sıralanan ancak çözüm getirilemeyen bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonominin günümüzdeki problemlerinden birisi olan kayıt dışı ekonomi sorunu; işleyişi, sebepleri ve neticeleri açısından karışık bir olgu olarak gündeme gelmektedir. Bu sebeple kayıt dışı ekonominin gelişmekte olan ülkelerde kayıt altına alınması ve gelişmiş ülkelerde de çözüme kavuşturulması gereken önemli bir sorundur. Bu sebeple kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınamamasının getirdiği olumsuzlukların çözüme kavuşturulması için ülkelerin bu konuya önem vermesi gerekmektedir. Bu konuda yapılması gerekenler; sosyal güvenlik sisteminin yeniden ele alınması, sistemin yapılandırılması, yapılandırmanın devam etmesi, müşavirlik hizmetinin etkin hale getirilmesi, kara para aklanması için olan yasaların etkin ve fayda sağlayacak şekilde uygulamaya konulması gerekmektedir.

Ülkemiz açısından kayıt dışı ekonomi yarattığı olumsuzluklar nedeniyle hızlı bir şekilde çözüme kavuşturulması gerekli olan konulardan biridir. Ülkemizde kayıt dışı ekonomi son 20- 25 yıldır dikkatleri üzerinde toplayan bir konu olmuştur. Ülkemiz ekonomisinin genel olarak bütün sektörleri, hala kontrole alınamamış kayıt dışı ekonomiden, meydana getirdiği haksız rekabetten ve çalışma hayatından kaynaklanan olumsuz etkilerden dolayı büyük bir rahatsızlık duymaktadır.

Kayıt dışı ekonomiyle mücadele ve Türkiye örneği adlı bu çalışmanın temel amacı; Türkiye' de kayıt dışı ekonominin durumuna dair “tanımı, unsurları, ölçme yöntemleri, nedenleri, olumlu ve olumsuz etkileriyle Türkiye'deki boyutları vb...” ele alınarak değerlendirilecek, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün azaltılması yönünde yapılması gereken kanuni ve idari düzenlemeleri içeren vergi politikaları üzerinde durularak kayıt dışı ekonominin önlenmesine ilişkin çözüm önerilerinden bahsedilecek ve kayıt dışı ekonomiyle mücadelede alınması gereken politikalar üzerinde durulacaktır.

“Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele ve Türkiye Örneği ” adlı bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır

İlk Bölümünde, genel bir ekonomi tanımı ve sınıflandırması yapıldıktan sonra kayıt dışı ekonomi kavramı ve tanımı yapılacak daha sonra kayıt dışı ekonominin özellikleri, sınıflandırılması ve unsurları üzerinde durulacaktır.

İkinci Bölümünde, kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış nedenleri olan mali, siyasi, ekonomik, sosyal, psikolojik, teknolojik ve çalışma hayatından kaynaklanan nedenlere değinilecektir.

Üçüncü Bölümde, kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri olan doğrudan (mikro) ölçüm yöntemleri; anket yöntemi, vergi denetim ve inceleme yöntemi, karma yöntem ve dolaylı (makro) ölçüm yöntemleri; gayrisafı milli hasıla yöntemi, istihdam yaklaşımı, parasalcı yaklaşım yöntemlerinden bahsedilecektir.

Dördüncü Bölümde, kayıt dışı ekonominin Türkiye boyutu ve kayıt dışı ekonomiyle mücadelede; mali ve ekonomik anlamda yapılması gerekenler, hukuki ve idari anlamda yapılması gerekenler, sosyal anlamda yapılması gerekenler ve siyasi anlamda yapılması gerekenlerin neler olduğu üzerinde durulmuş ve Türkiye’de kayıt dışı ekonomiyle mücadele etmek için çeşitli çözüm önerileri getirilmiştir.

1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI VE KAPSAMI

Çalışmanın ilk bölümü olan bu bölümde ilk olarak ekonominin genel olarak bir tanımı ve sınıflandırılması yapıp kayıt dışı ekonominin teorik açıdan boyutu değerlendirilecek, tanımı, kapsamı açıklandıktan sonra kayıt dışı ekonominin sınıflandırılması ve unsurları ortaya konulacaktır.

1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı

Bulut (2007: 17)' a göre “ Günümüz ekonomilerinin önemli sorunlarından biri olan kayıt dışı ekonomi, nedenleri, sonuçları ve işleyişi bakımından karmaşık bir kavram olarak karsımıza çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması hem gelişmekte olan ülkeler için hem de gelişmesini tamamlamıŐ ülkeler için çözümlenmesi gereken ciddi bir sorundur. Gelişme yolunda olan ülkelerin iktisadi sorunları içerisinde kayıt dışı ekonominin diğerlerine nazaran ayrı bir veri ve önemi vardır. Kayıt dışı ekonominin nedenlerine ve sonuçlarına bakıldığında diğer ekonomik sorunlardan etkilendiğini ve bu sorunları etkilediğini son derece kompleks yapıpı bazen bağımlı bazen bağımsız değişken bir olgu olduğu görölmektedir ”. Kayıt dışı ekonomi olgusunun yeni olması, onun kapsamıyla alakalı düşüncelerin fakat yakın zamanlarda sistematikleŐmesine ve dolayısı ile yakın bir zamana değin bu kavramla ilgili tanımlamaların da noksanlıklar taşımasına neden olmaktadır.

1960'lerden itibaren başta Batılı gelişmiş ekonomiler olmak üzere, hemen hemen tüm dünya da “kayıt dışı ekonomi” kavramı, çok çeşitli adlar altında ve çok değişik yapılar içinde gündemin üst sıralarına yerleşmiş bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonomi farklı ekonomilerde farklı biçimlerde ortaya çıkmakta ve bu niteliklerine göre farklı adlarla anılmaktadır (Dinçer, 2007: 15). Fakat, kayıt dışı ekonomi, yapıpı itibari ile birbirlerine geçmiŐ bir doku gösterdiğinden, bazen değişik yapılanmaları eksizsiz gösteren, bazen de, anlam olarak birbirlerine geçmiŐ farklı kavramlarla isimlendirilirler.

Tecim (2008: 4)' e göre “ Yer altı ekonomisi, illegal ekonomi, kara ekonomi, resmi olmayan ekonomi, gizli ekonomi, el altı ekonomisi, düzensiz ekonomi, marjinal ekonomi, kayıp ekonomi, karaborsa ekonomisi, gözlenemeyen ekonomi, nakit ekonomisi, paralel ekonomi, enformel ekonomi, görünmez ekonomi, vergi dışı ekonomi ve benzer anlamlara gelen kayıt dışı ekonomi

kavramı; içerik olarak geniş bir alanı kapsamakta olup, konuyu inceleyenlerin bakış açılarına göre anlamı değişmektedir. En dikkat çekici olanı ise Rusya’da kullanılan ‘hatalı sollama’ terimidir. Fakat bu kavramlardan her biri tek başına kayıt dışı ekonomiyi açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Kayıt dışı ekonominin adlandırılmasındaki bu zenginlik, kayıt dışı ekonomiyi oluşturan faaliyetlerin içeriğindeki çeşitlilikten kaynaklanmaktadır”.

Kayıt dışı ekonominin oluştuğu ortamın etkilerine ait üç ana tez bulunmaktadır. Bu ana tezlerden birincisi kayıt dışı ekonomiyi Latin Amerika ülkelerindeki ithal ikameci sanayileşme süreciyle ifade eden ‘marjinalist’ yaklaşımdır. De Soto’ nun ortaya çıkardığı ‘legalist’ yaklaşım da kayıtlı ekonomi ve kayıt dışı ekonomiyi birbirlerinden farklı olarak incelemekte ve aralarındaki ilişkiyi göz ardı etmektedir. Kayıt dışı ekonominin var oluş sürecini değerlendiren son yaklaşım da yapısalcı yaklaşımdır. Yapısalcı yaklaşıma göre kayıtlı olmayan ekonomik etkinlikler devlet tarafından düzene sokulmamış gelir yaratıcı faaliyetlerdir. Yapısalcı yaklaşımda aşırı düzenleme yaklaşımında olduğu gibi kamunun kayıtlı ekonominin var olmasındaki ve büyümesindeki etkinliğine işaret ederken bu sektörü kayıtlı ekonomiden tamamı ile ayrılmış olarak değerlendirmedeği için ‘legalist’ yaklaşımdan ayrılmaktadır. Kayıt dışı ekonominin meydana gelme sürecini ele alan üç temel yaklaşım aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1.1. Kayıt dışı Ekonominin Ortaya Çıkışına İlişkin Tezler

	Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış nedeni	Devletin Rolü	Kısıtları
Marjinalizm	“Latin Amerika ülkelerinde ithal ikameci sanayileşme modeli uygulanması sonucu köyden kente artan göçün emek arzını arttırması, emek arz fazlasının düşük ücretlerle devlet denetiminin olmadığı işletmelerde çalışmasıdır. Toplumun fakir olan kesimleri bu yolla gelir elde etmektedir”.	“Devletin işletmeleri destekleyici hizmetleri önemlidir”.	“Kayıt dışı ekonomide sadece toplumun fakir kesimleri faaliyet göstermemektedir. Kayıt dışı ekonomi dinamikdir. Kayıt dışı ekonomide farklı faaliyetlerde bireyler farklı miktarda gelir elde etmektedirler. Kayıt dışı ekonomi ile resmi ekonomi arasındaki ilişki göz ardı edilemeyecek kadar güçlüdür”.
Legalizm	“Kayıt dışı ekonominin nedeni düzenleme fazlalığıdır. Köyden kente göç sonucu merkantilist devlet ve kent elitleri göç edenleri rakip olarak görmüş ve ekonomik özgürlüklerini kısıtlamıştır. Buna göre kayıt dışı ekonomide faaliyet gösterenler devletin baskıları karşısında mücadele eden kahramanlardır”.	“Merkantilist devlet düzenlemeleri arttırarak ekonomik özgürlüğü kısıtlamaktadır”.	“Düzenleme miktarının yüksek ancak kayıt dışı ekonominin düşük olduğu Kuzey Avrupa ülkelerini ve piyasa ekonominin sürdürülebilmesi için düzenlemelerin önemini göz ardı etmiştir. Kayıt dışı ekonomi ve resmi ekonomi arasındaki ilişkiye değinmemiştir”.
Yapısalcılık	“Kayıt dışı ekonomi ve resmi ekonomi ayrı ayrı düşünülemez. Kayıt dışı ekonominin nedenleri bu ilişkide yatar. Buna göre enformel girişimin kapitalist birikimde oynadığı rol ve sınıf yapısı önem taşımaktadır. Kayıt dışı ekonomideki sınıf yapısı heterojendir”.	“Devletin kapitalist birikimde oynadığı role vurgu yapılmaktadır”.	“Yapısalcı yaklaşım etkin olmayan kuralların kayıt dışı ekonomiyi arttırabileceği gerçeğini göz ardı etmiştir”.

Kaynak: Yendi, Kayıt Dışı Ekonominin İktisadi Mali ve Kurumsal Nedenlerinin Analizi, s.13, Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2011.

Kayıt dışı ekonomi kavramı çok kapsamlı bir kavramdır ve farklı kaynaklarda farklı ifadelerle ifade edilmiştir. Aynı zamanda kayıt dışı ekonomi kavramı yabancı literatürde de birçok anlam kazanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır;

Tablo 1.2. Kayıt Dışı Ekonomiyi İfade Etmede Kullanılan Çeşitli İsimler

“Türkçe İsim	İngilizce İsim	Kullanan Araştırmacı	
Düzensiz Ekonomi	Irregular Economy	Ferman, 1973	
Yeraltı Ekonomisi	Subterranean Economy	Gutmann, 1977	
Yeraltı Ekonomisi	Underground Economy	Simon&Witte, 1982	
Kara Ekonomi	Black Economy	Dilnot&Moris, 1981	
Gölge Ekonomi	Shadow Economy	Frey, Weck&Pommerehne, 1982	
Gayri Resmi Ekonomi	Informal Economy	McCrohan&Smith, 1986	
Çeşitli Araştırmacılar Tarafından Kullanılan Diğer İsimler			
Türkçe İsim	İngilizce İsim	Türkçe İsim	İngilizce İsim
Görülemeyen Ekonomi	Invisible Economy	Yasadışı Ekonomi	Illegal Economy
Gizli Ekonomi	Hidden Economy	Marjinal Ekonomi	Marginal Economy
Batık Ekonomi	Submerged Economy	Ay Işığı Ekonomisi	Monnlight Economy
Resmi Olmayan Ekonomi	Non-official Economy	İkincil Ekonomi	Second Economy
Kayıt Dışı Ekonomi	Unrecorded Economy	Alt Ekonomi	Subeconomy
Gizli Ekonomi	Clandestine Ekonomi	Alacakaranlık Ekonomisi	Twilight Economy
Nakit Para Ekonomisi	Cash Ekonomi	Gözlem dışı Ekonomi	Unobserved Economy
İkili Ekonomi	Dual Economy	Beyan dışı Ekonomi	Unreported Economy”.

Kaynak: “Kırcı, Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım, s.2, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Yukarıdaki terimlerden bir kısmı tamamı ile üst kavram olan kayıt dışı ekonomi olgusunu anlatmaya çalışırken, bir kısmı da kayıt dışı ekonomi içinde yer alan faaliyetlerden farklı özellikte olanların farklılığına dikkat çekmek için kullanılmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi, iki açıdan büyük öneme sahiptir. Toplam ekonominin bir bölümü resmi kayıtlara girmediği sürece ekonominin gerçek boyutunu ve ekonomik büyüklüklerin göreceli ağırlığını saptamak olası değildir. Buna bağlı olarak, ekonomik sorunlara doğru tanı koymak ve geliştirilen politikaların uygulanışında da etkinliğin sağlanması olası değildir (Öztürk, 2007: 31).

Sugözü (2008: 21)’ye göre “Kayıt dışı ekonomi çok değişik alanlar üzerinde etki doğuran çok geniş kapsamlı bir olgudur. Bu nedenle söz konusu olgu değişik alanlardaki araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Nitekim kayıt dışı ekonomi

ile yalnızca iktisatçılar ve maliyeciler değil antropologlar, sosyologlar, siyasetçiler, hukukçular, istatistikçiler de ilgilenmişlerdir. Değişik alanlardaki araştırmacıların ilgilendikleri ve ön plana çıkarmak istedikleri taraflar birbirinden farklı olmuştur. Örneğin, maliyeciler kayıt dışı ekonominin doğurduğu vergi kaybını, istatistikçi ve iktisatçılar kayıt dışı ekonominin boyutu ve ekonomik göstergeler üzerindeki etkisini, iş hukukçuları kayıt dışı istihdam ve çalışanları güvenliğini, para ve finans piyasalarında bulunanlar para piyasalarını etkileyen ve kontrol edilemeyen kayıt dışı para miktarını, güvenlik ile uğraşanlar yasa dışı ekonomik faaliyetler, sosyologlar ve hukukçular da kişiler arası ilişkiler ve kişilerin devletle ilişkileri ile hukuk devleti demokrasi ve toplumun bilincini ön plana çıkartmışlardır. ”

Çalışmada kayıt dışı ekonomi iktisat bilim dalı açısından değerlendirilip incelenecek, gerekli görüldüğü noktalarda da farklı bilim dallarının yorumlarından faydalanılacaktır.

1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı

Kayıt dışı ekonominin tanımında beş temel unsur söz konusudur. Bu unsurlar; yasalara aykırılık, ahlaki normlara aykırılık, istatistiksel olarak ölçülemezlik, gelir ya da fayda elde etme ve ekonomik sisteme uygunluk olarak ifade edilebilir (Aslanoğlu, 2008: 200). Kayıt dışı ekonomi ile ilgili olarak göze çarpan ilk sıkıntı, bu kavramın tanımında ortaya çıkmaktadır. Çünkü kayıt dışı ekonomi çok boyutlu, değişik faaliyetleri kapsayan karmaşık bir olgudur. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kapsamının çok geniş olması, kapsamlı bir tanımının yapılmasını güçleştirmektedir. Kesin ve genel kabul görmüş tek bir tanımdan söz etmek pek mümkün değildir. Aşağıda farklı kaynaklardan derlenmiş birkaç farklı kayıt dışı ekonomi tanımı verilmektedir.

Demir (2007: 4)’e göre kayıt dışı ekonomi “ II. Dünya Savaşı sırasında yükseltelen vergi oranları devletin fiyat ve tüketim kontrolleri şeklindeki düzenleyici uygulamalara başkaldırı olarak ortaya çıkan kayıt dışı ekonomiyi genel olarak, devletten gizlendiği, kayda geçirilmediği ve ya geçirilemediği için denetlenemeyen faaliyetler olarak tanımlamak mümkündür ”.

Bilen (2007: 135)’e göre “Kayıt dışı ekonomi geniş ve dar anlamda olmak üzere iki farklı kapsamda ele alınması mümkündür. Geniş anlamda kayıt dışı ekonomi, yasal olduğu kadar yasadışı (uyuşturucu ticareti, kadın ticareti, silah

kaçakçılığı, kumar ve fuhuş gibi) faaliyetleri içerirken dar anlamda kayıt dışı ekonomi yasal, ama belgeye bağlanmamış iktisadi faaliyetleri içine almaktadır ”.

Kanlı (2007: 3)’ya göre yaklaşım “Kayıt dışı ekonomi, milli geliri hesaplamada kullanılan istatistikî yöntemlere göre tahmin edilemeyen; gelir yaratan, beyan edilmeyen, resmi istatistiklere girmeyen, girmesi arzulanmayan veya eksik yansıtılan yasal ve yasa dışı faaliyetler bütünüdür ”.

Kayıt dışı ekonomi, sosyal boyutları ve sınırları, tartışmalara son verecek mükemmel bir tanımla kavranması mümkün olmayan, ancak tecrübe ile bilinen bir olgudur. Onu bir obje olarak değil, bir süreç olarak algılamak gerekir. Kayıt dışı ekonomi başlı başına bir şey değil, benzer faaliyetlerin bir yasal ve sosyal çevrede düzenlenmesine rağmen, toplumun kurumları tarafından düzenlenmemesi temel özelliği ile karakterize edilen gelir yaratıcı bir süreçtir. (Işık ve Acar, 2003: 119).

Kayıt dışı ekonomi kavramı, çok kısa bir cümle ile “devletin bilgisi dışında gerçekleşen ekonomik faaliyetler” olarak ifade edilebilir. Kamunun resmi birimlerinin bilgi dahilinde olmadan gerçekleştirilen üretim ya da ticarete yönelik değişik faaliyetler, gayrisafi yurtiçi hasıla tahminlerine yansımaz. Bu nedenle de resmi gayri safi yurtiçi hasıla gerçekte olduğundan daha düşük hesaplanmaktadır. Yani kayıt dışı ekonomi denilen kavram, kamunun resmi GSYH tahminlerine yansımayan gelir yaratıcı iktisadi faaliyetlerdir.

Kayıt dışı ekonomi kavramı, "devletin bilgisi dışında gerçekleşen tüm ekonomik faaliyetler" olarak tanımlanabilir. Kamunun resmi organlarının bilgisi dahilinde olmayarak gerçekleşen üretim ya da ticarete yönelik farklı faaliyetler, gayri safi milli hâsıla tahminlerine yansımaz. Bu sebeple de resmi gayri safi milli hâsıla gerçekte olduğundan daha düşük tahmin edilir. Yani kayıt dışı ekonomi denilen kavram, devletin resmi GSMH (gayri safi milli hasıla) tahminlerine yansımayan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerdir. Bu açıdan, ancak daha bilimsel olarak kayıt dışı ekonomi, "resmi GSMH’ yı tahmin etmek için kullanılan mevcut istatistiksel yöntemlerce ölçülemeyen ve bu sebeple de resmi GSMH hesapları dışında kalan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetler" şeklinde ifade edilir.

Yendi (2011: 18)’ye göre “Kayıt dışı ekonomi ile ilgili olarak yapılmış olan en kapsamlı ve en geniş tanım 1993 yılındaki Ulusal Hesaplar Sistemi’ne bağlı olarak OECD (Ekonomik kalkınma ve işbirliği örgütü) tarafından

yapılmıştır. Bu tanıma göre kayıt dışı ekonomi, gözlem dışı ekonomi (unobserved economy); yeraltı ekonomisi (underground economy), yasadışı ekonomi (illegal economy), gayri resmi ekonomi (informal economy) ve hane halkı ekonomisinden (household economy) oluşmaktadır. Yeraltı ekonomisi, ekonomik fayda sağlamak için ve yasal olarak üretilen; fakat devlet otoritelerinden gelir vergisi, katma değer vergisi ve diğer vergiler ile sosyal güvenlik katkılarını ödemekten; asgari ücret ve iş sağlığı güvenliği gibi yasal standartlara uymaktan ve idari prosedürlere bağımlı kalmaktan kaçınmak için kamu otoritelerinden saklanan faaliyetleri kapsamaktadır”.

En kapsamlı ve en fazla kullanılan anlamda ise kayıt dışı ekonomi, resmi kayıtlara girmeyen, kanuni belgelerle belgelendirilmeyen, yetkili kamu organlarınca denetlenemeyen ve gayri safi milli hasıla hesaplamalarında dikkate alınamayan ekonomik işlem ve faaliyetlerin tamamına denmektedir (Sugözü, 2008:6).

Daha bilimsel olarak kayıt dışı ekonomi kavramı ise , resmi GSYH (gayri safi yurt içi hasıla)’yı tahmin etmede kullanılan mevcut istatikselsel yöntemler ile ölçülemeyen ve bu nedenle resmi GSYH hesapları dışında kalan gelir yaratıcı iktisadi faaliyetler şeklinde ifade edilebilir.

Kayıt dışı ekonomiyle ilgili yukarıda bahsedilen tanımlar incelendiğinde genel kapsam çerçevesinde orak özellikleri; sağlanan gelirin tamamı ile veya bir kısmının kayıt altına alınamaması ve sonucunda da verginin ödenmesi gereken kısmının tamamının ve ya bir kısmının ödenmemesidir. Genel olarak baktığımızda olay, değer yaratan, fiilen gerçekleşen bir kısım ekonomik faaliyetlerin belgelerde görünmemesi ve sonucunda da milli gelir hesaplarına yansımamasıdır.

Işık ve Acar (2003: 3)’a göre “Kayıt dışı ekonomi kavramı ile ilgili olarak yukarıda verilen tanımlar değerlendirildiğinde genel olarak hepsinin ortak özelliği ; elde edilen gelirin tamamen yada kısmen kayda geçirilememesi ve bunun sonucunda ödenmesi gereken verginin tamamen ve ya kısmen ödenmemesidir. Esas itibariyle olay, gerçekte var olan, fiilen gerçekleşen, değer yaratan bir kısım iktisadi faaliyetlerin belgelerde görünmemesi ve dolayısıyla da milli gelir hesaplarına yansımamasıdır”.

Tablo 1.3. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramları Ve Olası Anlamları Matrisi

Sağda anlamlar Altta sıfatlar	Resmiyet -dışılık	Gizlilik, saklılık	Yasa dışılık	Alternatif olma	Düzen- sizlik	Belir- sizlik	Önem- sizlik	Sıra dışılık
Kayıtdışı	*****	***	*	**	**			
Enformel	*****	**		**	***	*	*	
Resmi olmayan	*****	**		**	***	*		**
İkincil	**		*	*****	**	*	****	***
İkili	**		*	****	***	*		
Paralel	**	**	*	****	***	*		
Gölge	***	***	**	***	**	*****	*	**
Gri	**	****	***	*		****		*
Saklı	***	****	****	*		***		*
Yeraltı	****	*****	****	*		**		*
Alacakaranlık	***	****	****		**	****		*
Yasadışı	****	***	*****	**		**		**
Kara	***	****	*****			**		**
Marjinal	**				**		*****	****
Düzensiz	****			**	****	**		

Kaynak: “Gümüş, Dışsallık ve Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme, s.66, Gazi Üniversitesi, İİBF Dergisi, 3/2000”.

Tablo 1.3. de; Sütunların başlıklarında kayıt dışı ekonominin farklı özellikleri yer alırken sol kısımdaki sütunda ise kayıt dışı ekonomi için kullanılan kavramlar yer almaktadır. Kayıt dışı ekonomi olgusu ile bahsedilen olgu arasındaki yakınlık bağı tablodaki sütunlarda yer alan yıldız sayısı aracılığı ile belirtilmiştir. Mesela yeraltı ekonomi kavramında saklılık ve gizlilik, yasadışı veya kara ekonomi kavramında yasadışılık ön planda iken kayıt dışı ekonomi kavramında en belirgin özellik resmiyet dışı olmasıdır. Tablodan da anlaşılacağı üzere hiçbir kavram kayıt dışı ekonomiyi tüm özellikleriyle kapsayacak şekilde karşılamamaktadır. Kayıt dışı ekonomi olgusunun tanımı yapılırken yaşanan bu karışık durum ancak kayıt dışı ekonominin en temel ve en belirgin özelliklerini harmanlayarak, çeşitli gruplandırmalar yapılarak çözülebilir.

1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Sınıflandırılması

Demir (2007: 14)' e göre “ Kayıt dışı ekonomiyi; kayıt dışılığı oluşturan sektörlere göre bir gruplandırma yapmak mümkündür. Bu gruplandırma;

- Ticaretin, üretimin, dağıtımın ve tüketimin olup olmasını,
- Piyasa mekanizmasının ve fiyatlamanın olup olmasını,
- Kayıt dışılığın derecesini,
- Devletin vergileme amacının olup olmasını,
- Milli gelir hesaplamasına dâhil olup olmasını, dikkate alarak gerçekleştirilmektedir ”.

Bulut (2007: 12)' a göre “ Kayıt dışı ekonomi yasal alandan yasadışı alana kadar çok farklı faaliyetleri bünyesinde bulundurur. Bu faaliyetlerin arasında içsel ilişkinin de olması faaliyetlerin sınıflandırılmasında zorluk yaratır. Kayıt dışı ekonomi kavramına netlik kazandırabilmek amacıyla, kayıt dışı ekonominin içinde yer alan ve bir birinden farklılık gösteren unsurları gelir elde edenler açısından üçe ayırmıştır. Bunlar;

- Beyan dışı ekonomi (unreported economy)
- Enformel ekonomi (informal economy)
- Yasa dışı ekonomi (illegal-criminal economy) ” dir.

1.3.1. Beyan Dışı Ekonomi

Kayıt dışı ekonomi üçlü bir ayrıma tabi tutulduğunda bunların ilkini beyan dışı iktisadi faaliyetler alır. Yani kayıt dışı ekonomi denildiğinde zihinde ilk canlanan beyan dışı ekonomidir.

Kayıt dışı ekonomi çerçevesinde, onun bir bölümünü oluşturan beyan dışı ekonomi, “vergi yasalarınca konulmuş kurallara göre vergi idaresine beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen veya eksik beyan edilen faaliyetlerle bunlar sonucu elde edilen gelirler” olarak tanımlanmıştır (Dinçer, 2007: 9). Yani

beyan dışı ekonomi kavramının kapsamına, gelir yaratıcı iktisadi faaliyetlerden vergi yasalarına göre beyan edilmesi lazım olduğu halde beyan edilmeyen ekonomik faaliyetler girmektedir.

Geniş anlamda beyan dışı ekonomi kavramı, ekonomik ve hukuki anlamdaki vergi kayıplarının tamamını kapsamına alırken, dar anlamda beyan dışı ekonomi sadece gelir vergisi bakımından hukuki anlamda vergi kaybını içermektedir (Azaklı, 2009: 10).

Kanlı (2007: 6)' ya göre yaklaşım “ Kısaca, geniş anlamda beyan dışı ekonomi ile vergi kaçakçılığı yalnızca gelir vergisi bakımından değil servet ve harcama vergileri bakımından da oluşabilmektedir. Bu bakımdan, geniş anlamda beyan dışı ekonomi dar anlamda beyan dışı ekonomiyi de kapsar ve vergi kaçakçılığına göre daha geniş kapsamlıdır.

Beyan dışı ekonomi;

- Gelir vergisi, katma değer vergisi veya diğer vergilerden,
- Sosyal güvenlik katkılarını ödemekten,
- Kanunla belirlenmiş yasal düzenlemelerden (asgari ücret, güvenlik standartları vb),
- İstatistikî amaçlı anketlerin ve idari formların doldurulması gibi idari işlemlerden kaçınmak, gibi nedenlerle kamu otoritelerinden saklanan bütün yasal üretime karşılık gelmektedir ”.

Memmedova (2012: 4)' ya göre “ Çok sayıdaki beyan dışı ekonomik faaliyetlere ilişkin şu örnekler verilebilir: resmi kayıtlara göre herhangi bir işte çalışmayacak olanların gerçekleştirdikleri faaliyetler; emekli maaşı olan emeklilerin, sakat işçilerin, öğrenim kredisi alan öğrencilerin gerçekleştirdikleri faaliyetler, ek iş şeklindeki ekonomik faaliyetler; özel ders vermek, evde büro işleri yapmak, faturasız mal veya hizmet alım satımı gibi ”.

Beyan dışı ekonomide bazı istisnai durumlar vardır. Vergi kanunlarınca vergi istisnaları ya da vergi muafiyetleri kapsamında olduğu için beyan edilme zorunluluğu olmayan ve bu nedenle de beyanda bulunulmayan gelirler kayıt dışı

ekonomi kavramının bünyesinde yer almamaktadır. Vergi muafiyetleri ve vergi istisnalarına dahil olan gelirler aynı beyan dışı ekonomide var olan gelirler gibi bu gelirlerden vergi idaresinin haberi olamamakta ve bunun sonucu olarak devletin vergi kaybetmesine neden olmaktadır.

Beyan dışı ekonomi kavramını detaylı olarak incelediğimizde vergi kaçakçılığı ve beyan dışı ekonomi kavramları tam olarak birbirinin aynısı olan kavramlar değildirler. Beyan dışı ekonomi yalnızca gelir vergisi açısından söz konusu iken vergi kaçakçılığı bütün vergiler açısından ortaya çıkabilmektedir.

1.3.1.1. Gelirin yasal nedenlerle beyan dışında bırakılması

Vergi sisteminde yer alan istisna ve muafiyetlikler ile götürü gider müessesesi gereği beyan dışı ve vergi dışı kalan gelirler kastedilmektedir. Bu faaliyetler sonucu elde edilen gelir vergi yasalarının esas hükümlerine göre vergilendirilebilir olması ile beraber, yine yasal düzenlemelerle gelire muafiyet tanınması veya bir kısmının vergiden istisna tutulması nedeniyle, kısmen ya da tamamen beyan dışı bırakılmıştır. Devletin borçlanabilirliğini sağlamak ve sermaye piyasasını teşvik etmek amacıyla menkul sermaye iratlarının bir kısmının veya tamamının vergi dışı bırakılması da aslında gerçekleşmiş olan bu gelirlerin beyan dışında kalmasına sebep olmaktadır. Götürü kabul edilen gelirler de ise aslında Hazine'ye sabit bir gelir akışı sağlamak amacıyla gelirin tutarına bakılmaksızın mükelleflerden sabit bir vergi talep edilmekte ve gelirin bu vergi tahsil edildikten sonraki kısmının beyan dışı bırakılması söz konusu olmaktadır.

1.3.1.2. Gelirin yasalara aykırı olarak kayıt dışında bırakılması

Kanlı (2007: 8)' ya göre yaklaşım “ Aslında vergiye tabi olmakla birlikte, mükelleflerin daha az vergi ödemek ya da hiç vergi ödememek istemeleri nedeniyle kısmen veya tamamen kayıt dışı bırakılan gelirlerden oluşmaktadır. Burada, tamamen kayıt dışında bırakılan gelir, yukarıda tanımlanan hiç kayda girmeyen ekonomi unsurlarından farklıdır. Zira burada kayıtlı bir mükellefin kayıtsız işlemleri söz konusudur. Gelirin kayıtlı mükelleflerce kayıt dışı bırakılması aslında hemen her sektörde görülen bir durumdur. Fakat, kayıt dışılık oranı sektörün yapısına göre değişmektedir. Sektör faaliyetlerinin maliyet ve hâsılatlarının ölçümü ve denetimi zorlaştıkça sektörde kayıt dışılık da artmaktadır. Alışverişte belge almayan veya fiş pazarlığı yapan tüketici, kira gelirini beyan

etmeyen veya düşük beyan eden ev sahibi, sattığı malın bir kısmına fatura kesmeyen tüccar veya sanayici, bordroda gösterilen ücretin üzerinde ücret alan işçi, sattığı zirai ürününden stopaj yapılmasını istemeyen köylü, vb., kayıt dışı ekonomiden menfaat sağlamakta ve kayıt dışı ekonomiden sorumlu bulunmaktadır”.

1.3.2. Enformel Ekonomi

Enformel kelimesi kamu denetiminin eksikliğini anlatmak için kullanılmaktadır, kamunun düzenleyici kurallarından kaçınan idari kuralları takip etmede başarılı olamayan ve kamu otoritesi tarafından korunmayan faaliyetleri içerir. Formel ekonomiden hareket ederek enformel ekonomiyi ifade etmek mümkündür. Üretimin, tüketimin ve mübadelenin yasal ve kayıtlı olarak yapıldığı ekonomi kesimi formel ekonomiyi ifade etmekte iken üretimin, tüketimin ve mübadelenin yasadışı ve kayıtlı olmadan yapıldığı faaliyetlerin bulunduğu ekonomi kesimini ise enformel ekonomi ifade etmektedir.

Önder (2012: 11)’e göre ise “Enformel ekonomi kavramı; vasıfsız işgücünü, istikrarsız ve az gelir sağlayan işleri, sosyal koruma ile birlikte diğer koruyucu düzenlemelerden yararlanamayan işsizleri, iş arayanları, bağımlı ve/veya bağımsız çalışanları kapsayan ve çok küçük üretim birimlerinin yaygın olarak bulunduğu, kötü çalışma koşullarının baskın olduğu, yasal düzenlemelerin uygulanmadığı, resmî denetimin bulunmadığı işgücü piyasası bölümünü ifade etmede kullanılmaktadır ”.

Pervane (2012: 158)’e göre “ Enformel girişimciler resmi olarak kayıtlı değildirler, faaliyette bulunmak için lisans veya izine gereksinim duymazlar, vergi ödemezler, çalıştırdıkları kişilerle ilgili çalışma koşullarına ilişkin kurallara uymazlar, üretici ve ticaret erbabı üzerine yasal bağlayıcılığı olan diğer kurumsal düzenlemeler dışında kalırlar ”. Para bir araç olarak kullanılarak enformel ekonominin belirli bir kısmı pazar içerisinde dolaşımda bulunur. Bu grupta; emekli olan kişilerin çalışmalarını, küçük yaştaki çocukların çalıştırılmasını, ek iş olarak yapılan ekonomik faaliyetleri sayabiliriz. Enformel ekonominin diğer kısmı ise Pazar içerisinde dolaşımda bulunmaz ve para bir araç olarak kullanılamamaktadır. Mal ve hizmet üreten ekonomik etkinlikler Pazar dışı olarak nitelendirilmektedir. Bu etkinlikleri ise hane halkı ekonomisi, sosyal ekonomi ve yerel ekonomi olarak

sayabiliriz. Bunların kimi kısmı yasal iken kimi kısmı da yasadışı özellik taşımaktadır.

Hane halkı ekonomisi; ailenin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik mal ve hizmetlerin aile içinde üretimi ve takas suretiyle değişimi faaliyetlerinden ibarettir. Kendi tüketimi için çiftlik ürünü üretmek, bahçe tarımı yapmak, evde kıyafet dikmek, kendi televizyonunu tamir etmek, kullanılmış ev eşyalarının satımı, vakıf hizmetleri bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Sosyal ekonomi, mal ya da hizmetlerin arkadaşlar, komşular ve akrabalar arasında pazar dışı etkinliklerle takas edildiği durumu anlatmaktadır.

Dinçer (2007: 12)' e göre “ Yerel ekonomi ise; gereksinimlerin aile içindeki üretim yoluyla giderildiği ya da bir bölgedeki insanların birbirleriyle ihtiyaçlarını giderecek şekilde malları üretip dağıttıkları durumu ifade eder. Pazar içinde cereyan etmeyen ve parasal değişime konu olmayan bu faaliyetler geleneksel olarak GSMH tahminleri dışında tutulmaktadırlar ”.

Büyük ölçüde yerli kaynaklara dayandığı için enformel ekonomiye giriş kolaydır. Çünkü işletmeler çoğunlukla küçük boyutta, aile mülkiyetindedir yine bu işletmeler eğitim şartı aranmayan, teknoloji kullanılmayan, örgütlü olmayan, düşük gelir ve iş kaynağı sağlayan işletmelerdir.

Ekin (1995: 13)'e göre “Enformel ekonomik faaliyetlerden bir kısmının da yasadışı nitelikte olduğu söylenebilir. Bu faaliyetler resmileşmesi ve kayıt altına alınması bakımından gizli ve resmi olmayan faaliyetlerdir ”. Bu grupta yer alan faaliyetler enformel ekonomi içinde uç noktada yer alan faaliyetlerdir. Bu tür faaliyetlere katılanlar, yaptıkları işi resmi kovuşturma ve polisten gizleme arayışı içindedirler, sadece vergiye ilişkin mevzuata değil, sosyal ve ekonomik hayatı düzenleyen diğer mevzuata da uymamaktadır.

1.3.3. Yasadışı Ekonomi

Ulusal ekonomi, kamu ekonomisi ve piyasa ekonomisi olmak üzere iki ana gruptan oluşmaktadır. Özel kesim ekonomik faaliyetlerinin bulunduğu ekonomi piyasa ekonomisidir. Özel kesimin ekonomik faaliyetlerinin sonucu olarak sunulan mal ve hizmetler iki sınıfta yer almaktadır. Bu mal ve hizmetlerin bir bölümü milli gelir hesaplarına dahil iken bir bölümü de milli gelir hesaplarına

dahil edilememektedir. Yasal olmayan ekonomik faaliyetler milli gelir hesaplarına dahil edilmeyenlerdir. Kanunlar tarafından yasaklı olan tüm faaliyetler ve bunların sonucu sağlanan gelirler yasa dışı ekonomi dahilinde sayılırlar.

Ceza kanunlarınca yasaklanmış ve suç sayılmış olan faaliyetlerin gerçekleştiği ekonomi kesimidir. Yasadışı uyuşturucu üretimi ve ticareti, silah kaçakçılığı, fahişelik, yolsuzluk, kaçakçılık, yasa dışı kumar oynatmak, tefecilik, çalınmış malların ticaretini yapmak gibi faaliyetler yasa dışı ekonomik faaliyetlere örnek olarak verilebilir (Bulut, 2007: 6). Bu şekildeki faaliyetlerin iz bırakmaması asıl hedef olduğu için de büyüklüğüne dair hiçbir ülkede tam olarak net ve doğru bir tahmin yapmak olası değildir. Her ülkede de ulaşılmak istenen amaç bu yasa dışı faaliyetlerin varlığını sona erdirmektir. Bu yasa dışı faaliyetler engellenemedikçe de gelirin kayıt altına alınması ve gelirlerin vergilendirilmesi de mümkün değildir.

Genel olarak kayıt dışı ekonomi yasa dışı mal ve hizmet üretimi neticesinde ortaya çıkmaktadır kayıt dışı ekonominin bir diğer anlam karşılığı ise suç ekonomisidir. Suç ekonomisinin kanunların emrettiği şekilde yapılmaması değil kendisinin yasaklı olması en temel belirleyici unsurdur. Suç ekonomisinde üretim komple kanunlara aykırı olarak gerçekleşirken kayıt dışı ekonomin farklı tanımlamalarında gelirin kanunlara uygunsuz olarak kayıt dışına çıkarılması ön plana çıkmaktadır. Elde edilen gelir yasa dışı faaliyetin sonucu olarak ortaya çıktığı için doğal olarak saklanacaktır. Yine suç kapsamına giren ekonomik faaliyetler sonucu sağlanan ekonomik gelirler de kayıt dışı olarak kabul edilmektedir.

Bir ekonomide yasadışı ekonomik faaliyetler GSMH hesabı dışında tutulsa bile, gelir doğurdıkları için resmi istatistikleri bozucu etkiye sahip olacaktır. Aynı zamanda bu tür faaliyetlerin vergilendirme amacı dışında tutulmuş olması durumunda mali anlamda da vergi kaybı doğuracakları için bu tür faaliyetlerin kayıt dışı ekonomik faaliyetler içinde değerlendirmeleri doğru olacaktır.

Kayıt dışı ekonominin farklı alanlarında faaliyet gösteren kimselerden değişik olarak yasa dışı ekonomik faaliyette bulunanlar, vergi vermemek ya da daha az vergi vermek amacıyla değildirler. Aslında sahip oldukları paranın kayıtlı kanunsal sisteme girmesi için sahip oldukları paranın vergisini vermeye razıdırlar. Çünkü kara para elde edenlerin maksadı; yasadışı olarak sahip oldukları ekonomik

kazançlarını yasal yollardan kazanmış gibi göstererek bu kazançlarını yasal ekonomik sisteme sokabilmektir. Beraberinde de kamunun asıl amacı bu faaliyetleri kayıt altına sokabilmek değil, bu faaliyetleri tamamı ile yok etmek ya da en az seviyeye indirmeye çalışmaktır.

Özet olarak, kayıt dışı ekonominin bu üç faktörden oluştuğunu söylemek mümkündür. Her ülkede bu bileşenlerin oranı değişiklik gösterdiği gibi, bir ülkede zaman içinde ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve mali yapısındaki farklılıklarla ilişkin olarak dönemden döneme de farklılık gösterebileceğini belirtmek gerekir.

Tablo 1.4. Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırılması

“Faaliyet Türü	Parasal İşlemler		Parasal Olmayan İşlemler	
Kanundışı Faaliyetler	Çalıntı mal ticareti; uyuşturucu madde üretim ve satışı; fuhuş; kumar; kaçakçılık ve dolandırıcılık		Uyuşturucu, çalıntı mal, kaçakçılık malı vs. takası; şahsi kullanım için uyuşturucu imali veya yetiştirilmesi; şahsi kullanım için hırsızlık.	
	Vergi Kaçırma	Vergiden Kaçınma	Vergi Kaçırma	Vergiden Kaçınma
Kanuni Faaliyetler	Bildirilmeyen kazanç; kanunî mal ve hizmetler için bildirilmeyen ücret, kazanç, varlık edinimi.	Çalışanlara yapılan, ancak vergiden muaf olan ödemeler ve işçi ödemeleri indirimleri	Kanunî mal ve hizmetlerin takası	Kişisel veya bir başkasına yardım için yapılan işler”.

Kaynak: “Karagöz ve Erkuş, Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini, s.129, Maliye Dergisi, Sayı.156, Ocak- Haziran 2009 ”.

Tablo 1.4’e göre; Kayıt dışı ekonomi, yasal mal ve hizmet üretiminden elde edilen beyan edilmemiş gelirlerinden oluşmaktadır. Genel olarak kayıt dışı ekonomi vergiye tabi tutulması gereken para veya takas yoluyla gerçekleşen tüm ekonomik faaliyetleri içermektedir.

1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri

Kayıt dışı ekonomi içerisinde incelenen araştırılan ekonomik etkinlikler, genel ekonomi dahilinde piyasa kurallarına göre yürütülen ekonomik etkinliklerden değişik unsurlara sahiptir. Kayıt dışı ekonominin tanımında da anlaşılacağı üzere bu konuda beş unsur dikkat çekmektedir.

1.4.1. Yasalara Aykırılık

İktisadi bir faaliyetin kayıt dışı ekonomi tanımını içerisinde olması için kanunsuz olma şartına uygun olması gerekmektedir. Faaliyetleri devletten saklamamla kayıtlı, düzenli ve güvenilir bir ekonomi için lazım olan kanunlar yok sayılmaktadır. Kayıt altına alınmayan, hukuka göre yasal olmayan her türlü faaliyet kayıt dışı ekonomi içerisinde yer alacaktır. Ancak yasalara uygun olarak yapılan bazı faaliyetler için hukuki yön değil sadece ölçülemez veya beyan dışı bırakılmak önemlidir (Dinçer, 2007: 19). Yasalara uygun faaliyetler olsa bile bu yasal olan faaliyetlerin bir bölümünün ya da tamamının bu faaliyetleri yapanın iradesiyle vergiden kaçmak ve ya kaçınmak maksadı ile kayıt dışında bırakılmasıdır. Kanunlar gereğince de birtakım faaliyetler kanun gereği kayıt dışında kalmakta sonucu olarak da vergi sağlanamamaktadır. Bu durumda kayıt altına alınmayan kanunlar kapsamında olmayan tüm faaliyetler kayıt dışı ekonominin kapsamına girmektedir. Konusu suç olarak kabul edilen ve bunun sonucu olarak da kanunlarla yaptırım uygulanan faaliyetler yasa dışı faaliyetler olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla da bu şekilde meydana çıkan ekonomik kazançlar, sağlandıkları kaynak sebebiyle suç ekonomisinin dahilindedirler.

Demir (2007: 17)' e göre “ Faaliyetlerin yasal olup olmaması faaliyetin gerçekleştirildiği ülke kanunlarına göre belirlenmektedir. Örneğin; Türkiye içerisinde kanunlarca yasak olarak kabul edilen kumarhane işletmeciliği Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yasaldır. Bir faaliyetin yasalara aykırılığı o ülke içerisinde kabul edilen hukuki kurallara göre belirlenmektedir. Kayıt dışı ekonomi; hukuk nezdinde yasal olmayan her türlü hareketi içerdiği gibi yasalara uygun olarak yapılan fakat beyan edilmemiş yada ölçülemeyen faaliyetleri de kapsamaktadır. Öyle ki yeraltı sektörü olarak kabul edilen suç ekonomisi kayıt dışı ekonominin bir parçasıdır ”.

1.4.2. Ahlaki Normlara Aykırılık

Bazı iktisadi faaliyetler kanuni olmalarına rağmen ahlaki normlara uygun olmayabilirler. Bu faaliyetlerden bireyin kendini satması (fuhuş) veya organlarını pazarlaması ve ya da yalan beyanlarla satıcının müşteriyi kandırması bu kritere göre kayıt dışı özelliği taşımaktadır.

Toplumun zararlı ve ahlak dışı olarak gördüğü, kötü olarak nitelendirdiği fuhuş ve kumar ile çeşitli kaçakçılık ve uyuşturucu satışı ve kullanımı gibi yasadışı ve kayıt dışı faaliyetlerin artması toplumda ahlak kavramı için olumsuz bir durum oluşturmaktadır. Karatay (2009: 26)' a göre “ Toplumun hızla değiştiği dönemlerde ahlâk kuralları da bu değişimin sonucu olarak sarsılmaya başlamakta, eğer bir toplumda hızlı bir yapı değişimi yaşanıyor, toplumda kaynaklar ve fırsatlar eşit olarak dağıtılmıyor ise, yasadışı faaliyetleri önleyeceği düşünülen ahlaki normlar etkinliğini yitirebilmektedir. Topluma hakim olacak iş bitirici bir ahlak anlayışı, ahlak sisteminin bozulmasına ve hukuk sistemini zarara uğratan yapıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır ”.

Kayıt dışı iktisadi faaliyetler etik olmadığı gibi, kendisi de ahlaki olmayan faaliyetlere sebebiyet vermektedir. Yani çıkmaz bir döngü devam etmektedir. Kayıt dışı faaliyetler mi ahlaki olumsuzlukların nedenidir, yoksa ahlaki olumsuzluklar mı kayıt dışı faaliyetlerin nedenidir? Bu da çözüme kavuşturulması gereken bir sorundur.

1.4.3. İstatiksel Olarak Ölçülmezlik

Dinçer (2007: 19)'e göre “ Bu kriter, kayıt dışı ekonominin tanımı ve tespiti için hayati öneme sahiptir. Eğer bir faaliyet milli gelir hesaplamalarına yansıtılmak üzere tam ve doğrusal olarak ölçülemiyor ise, bu kriter gereğince yasal olup olmadığına bakılmaksızın söz konusu faaliyet kayıt dışı ekonomi içerisinde dahil edilecektir. Geçimlik tarımsal üretim, ev işleri, çocuk bakıcılığı ve komşuya yardım gibi faaliyetler istatistiksel olarak ölçülemeyen kayıt dışı ekonomik faaliyetlere örnektir ”. Karatay (2009: 24)' a göre “ Zira bu faaliyetler ölçülemediğinden kayıtlı ekonomi içerisinde gösterilememektedir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hiç ve ya yeterince ölçülememesinin sebepleri ise; faaliyetlerin parasal değerinin olmaması, faaliyetlerin gizli tutularak beyan edilmemesi, hesaplamalarının fiilen imkânsız ya da çok zor olmaları ve bu faaliyetlerin esasında milli gelir hesaplamalarına dâhil edilmesinin rasyonel, etik ve normatif kabul edilmemesi olarak sayılabilir ”.

1.4.4. Gelir ya da Fayda Elde Etme

Kayıt dışı ekonomik etkinliklerden bir gelir veyahut fayda sağlama, gelir ya da fayda elde etme kavramını açıklamaktadır. Bu kayıt dışı iktisadi faaliyetler

sonucunda bu kayıt dışı faaliyetleri gerçekleştirenlerin kazançlarında artış meydana gelmektedir bu şekilde sağlanan haksız kazanç da gelir dağılımının bozulmasına sebebiyet vermektedir. Gelir dağılımının bozulması sosyal ve toplumsal hayat üzerinde de olumsuzluklar ortaya çıkarmaktadır.

Biçer (2006: 6)' e göre “ Komsuya yardım, evde çocuk bakımı, temizlik ve bahçe işleri yapılması gibi faaliyetler karşılığında gelir elde edilmemesine karşın fayda sağlanmaktadır. Ancak ev hanımının çalışmaya başlaması ile birlikte evde bakıcı istihdam edildiğinde ya da çocuk kreşe verildiğinde ailenin ev giderleri artmaktadır. Böylelikle faaliyet piyasa kavramı çerçevesinde parasal bir boyut kazanmaktadır. Ev hanımının çocuğa bakma faaliyeti hane halkı tarafından üretilen, vergilendirme gayesi ve fiyatlama olmayan yasal bir kayıt dışı ekonomi örneğini oluşturmaktadır. Böylelikle faaliyet piyasa kavramı çerçevesinde parasal bir kimlik kazanmaktadır ”.

1.4.5. Ekonomik Sisteme Uygunluk

Karatay (2009: 25)' a göre yaklaşım “ Ekonomik sisteme uygunluk, 1990 öncesi serbest piyasa ekonomisinin geçerli olmadığı Doğu Bloğu ülkelerindeki durumu açıklamada kullanılmıştır. Bu ülkelerde üretim araçlarının mülkiyeti devlete ait olduğu ve dolayısıyla özel sektöre izin verilmediği için, ekonomik faaliyetlerin tamamı kayıt dışı ekonomi olarak kabul edilmiştir. Bu kritere göre Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararları öncesi yapılan bir çok faaliyet örneğinin ithal sigara alım ve satımı, döviz edinmek ya da dövizle alış-veriş gizli ekonomiye dahil edilirken, günümüzde bu faaliyetler sisteme uygun olduklarından gizli ekonomik faaliyet değildir. Başka bir örnek, daha önce ülkemizde kumarhanelerin yasal işletmeler olması, su anda ise bu faaliyetin kayıt dışı ekonomi içerisinde yer almasıdır ”.

Demir (2007: 19)' e göre “ Kayıt dışı ekonominin bir diğer parçası olan piyasa dışı kayıt dışı ekonomi ise; parasal olmayan işlemlerden meydana gelmektedir. Ancak, bu parasal olmayan piyasa dışı kayıt dışı ekonomide ülke içerisindeki kanunlar karşısındaki durumuna göre, yasal piyasa dışı parasal olmayan kayıt dışı ekonomi veya yasadışı piyasa dışı parasal olmayan kayıt dışı ekonomi olmak üzere iki çeşittir. Örneğin evde aile içi tüketim amaçlı yetiştirilen domates yasal parasal olmayan piyasa dışı ekonomiye girerken, kişinin kendi

kullanımı amacıyla yetiştirdiği Hint keneviri, afyon veya marijuana yasadışı parasal olmayan piyasa dışı kayıt dışı ekonomiye girmektedir ”

1.5. Kayıt Dışı Ekonominin Unsurları

Kayıt dışı ekonomi kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için kayıt dışı ekonomi içinde yer alan bazı unsurların incelenmesi gerekmektedir. Kayıt dışı ekonomi kapsamında var olan ve birbirinden değişiklik gösteren unsurları geliri sağlayan açısından üç bölümde incelemek mümkündür. Bunlar;

- Yeraltı ekonomisi
- Yarı kayıtlı ekonomi
- Kayıtlara hiç girmeyen ekonomi

Belirtilen bu unsurların en temel özelliği, sağladıkları gelirin tamamını kayda geçirmemeleri ve bu gelir üzerinden vergilerini ödememeleridir.

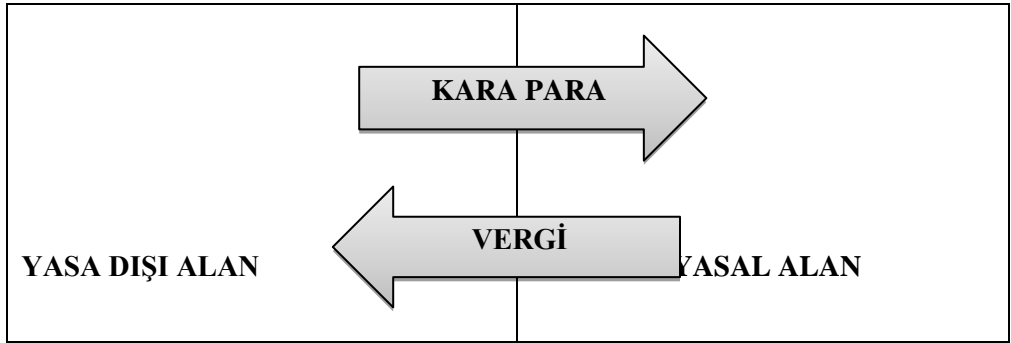
1.5.1. Yeraltı Ekonomisi

Diñer (2007: 21)’ e göre “ Yeraltı ekonomisinin unsurlarını, yasaların yasaklamış olduğu faaliyetlerle uğraşan kişiler olarak tanımlamak mümkündür. Bu kısımda önemli olan, faaliyetin yasaların şart koştuğu bir şekilde yapılmaması değil, faaliyetin kendisinin yasaklanmış olmasıdır. Yani yer altı ekonomisi kayıt dışı ekonominin suç veya kara para sektörüne tekabül eden kısmıdır. Daha çok kamu düzenini ilgilendiren ve devletin güvenlik güçlerinin görev alanı içinde olan bu faaliyetleri, silah, uyuşturucu, kıymetli maden ve tarihi eser kaçakçılığı, kalpazanlık sahte pasaport, vize ticareti, gayrı yasal is takibi, çek senet tahsilâtı, tefecilik, rüşvet ve kadın ticareti gibi faaliyetler olarak sayılabilir. Bu türden faaliyetlerin tam olarak kavranması hatta boyutları hakkında tahminler yapmak mümkün değildir. Yasak olan bir faaliyetin ve bu faaliyetten elde edilen gelirin kayda geçirilmesi ve vergilendirilmesi beklenemez ”.

Ekonomik faaliyetlerin farklı sebeplerle yeraltına geçmesi, vergi sağlanacak kaynaklarında kaybedilmesi anlamına gelmektedir ve vergi kaybı ortaya çıkmaktadır. Ülkemiz açısından da vergiler en büyük kamu kaynağı olduğu için çok büyük bir önem arz etmektedir

İçeriğini suç ve yasak olan faaliyetler olan yeraltı ekonomisinin hem dolaylı hem de dolaysız olmak üzere farklı nedenleri vardır. Yeraltı ekonomisinin en temel sebebi yasaklamalar sonucu oluşan yüksek kâr oranlarının çekiciliğidir. Suç işleyerek kazanç sağlamak İlk medeniyetlerde dahi var olan bir durumdur. Yeraltı ekonomisi ile mücadele etmek için çeşitli yaptırımlar cezalar uygulanmaktadır bunun için de devletin kamu gücüne büyük oranda ihtiyaç duyulmaktadır. Eski zamanlardan günümüze kadar ve halende caydırıcı metot olarak kullanılan ceza uygulaması yeraltı ekonomisi ile mücadele etmek için kullanılan, sonuç alınmaya çalışılan bir yaptırımdır.

Bilindiği gibi, yasadışı faaliyetlerden elde edilen gelire, "kara para" denilmektedir. Pek çok ülkede, birtakım faaliyetler yasak olduğu gibi bu faaliyetlerden sağlanan gelirin ve kara paranın da aklanması yasaklanmıştır. Kara paranın aklanmasını engellemek için büyük mali piyasalarda alınan önlemler, kara paranın yine bu piyasalara bağlı, fakat denetimi daha az olan daha küçük piyasalara yönelmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Böylelikle, ülkemiz gibi gelişmekte olan piyasalardaki gelişme uğraşlarını negatif yönde etkilemekte ve denetimsizlik nedeniyle, mali sistemi suçlu duruma sokmaktadır.

Kaynak: “Demir, Halil İbrahim, **Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Para İlişkisi**, s: 9, Yüksek Lisans Tezi, Isparta – 2007”.

Şekil 1.1. Yeraltı Ekonomisi Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi

Bu nedenle kayıt dışı olgusunu değerlendirmede kayıt dışılığa konu olan işlemlerin yasal veya yasa dışı olmaları dikkat çekmektedir. Bu noktadan hareket ederek kayıt dışı ekonominin yapılacak değerlendirilmesinde kayıt dışı ekonomi kavramını; yer altı ekonomisi ve enformel ekonomi olarak iki grupta incelemek mümkündür.

Kamunun yasa dışı ekonomi ile mücadele ederken temel gayesi kayıt dışı ekonomiyi meydana getiren diğer etkenlerden değişik olarak bu faaliyetleri kayıt altına almak değil, yok etmek veya en aza indirmektir.

1.5.2. Yarı Kayıtlı Ekonomi

Kayıt dışı ekonomi denildiğinde zihnimizde ilk canlanan yarı kayıtlı ekonomidir. Faaliyetleri kanunlara aykırı değildir. Fakat yasal olan bu faaliyetlerden elde edilen gelirler kayıt dışından ayrı tutulmaktadır. Dinçer (2007: 21)' e göre “ Kayıt dışı ekonomi kavramı içerisinde olduğu düşünülen en geniş kısım; faaliyetleri yasal olan, aslında kendileri kayıtlı olup da gelirlerinin büyük bir kısmı kayıt dışı kalan mükelleflerden oluşmaktadır. Bu mükellefler, vergi idaresinin bilgisi dahilinde olan, hesap numarası bilinen, defter tutan, beyanname veren ve hatta bir miktarda vergi ödeyen mükelleflerdir. Bu tür mükellefleri de kendi aralarında ikiye ayırabiliriz.

- Yasal Olarak Kayıt Dışında Kalan Mükellefler
- Gelirleri Yasalara Aykırı Olarak Kayıt Dışında Kalan Mükellefler ”.

1.5.2.1. Yasal olarak kayıt dışında kalan mükellefler

Bazı mükellefler sağladıkları kazancı direkt olarak belirleme mecburiyetinde değildirler. Ödeme yapmaları lazım olan vergi, elde edilecek kazançtan ayrı olarak saptanmaktadır. Bunun sonucunda da mükellefler ekonomik etkinlikleri sonucu sahip oldukları gelirin kanun çerçevesinde kayıt dışında bırakılmasına müsaade edilmektedir.

Karatay (2009: 11)' a göre “ Ülkemizde bazı vergi mükelleflerinin elde ettikleri gelirlerin tespit edilmesinde güçlük çekilmesi nedeniyle bu gelirler, vergi kanunlarıyla muafiyet kapsamına alınarak vergi dışında bırakılabilmekte veya ödenecek vergi devlet tarafından götürü usul ile belirlenebilmekteydi. Diğer bir ifadeyle, bu mükelleflerin faaliyetleri sonucu elde ettikleri kazançların yasal olarak kayıt dışında kalmasına izin verilmekteydi ”. Sarıkaya (2007: 8)' ya göre “ 01.01.1999 tarihine kadar, götürü usule tabi mükelleflerin gerçek gelirleri yasal olarak kayıt dışında kalmaktaydı. Çünkü bu usule tabi olan mükelleflerin gelir ve giderlerinin belgelendirilmesi söz konusu değildi. Götürü usule tabi mükellefler, kendileri yeterince vergi ödemedikleri gibi asıl vergiyi ödemesi gereken kesimin

de kazançlarını tam olarak beyan etmesine engel olmakta dolayısıyla onların da daha az vergi ödemesine neden olmaktadır. Götürü usulde vergilendirilen mükellefler, bir yandan kendi faaliyetlerinden elde ettikleri gelirleri kayıt dışında kalmakta diğer taraftan da iktisadi ilişkide buldukları diğer mükelleflerin belge düzenini bozarak onların faaliyetlerinin de kayıt dışında kalmasına sebep olmakta dolayısıyla kayıt dışı ekonominin daha çok büyümesine neden olabilmekteydi. 22.07.1998 tarihli 23417 Mükerrer Sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanan 4369 sayılı kanunla, götürü usul yerini basit usule bırakmıştır. Basit usule tabi olanlar, faaliyetlerine ilişkin mal alış ve giderleri ile hasılatlarını gösteren belgeleri vermek, istemek ve almak zorunda oldukları için belge düzeninin yerleşmesine yardımcı olmaktadır ”.

1.5.2.2. Gelirleri yasalara aykırı olarak kayıt dışında kalan mükellefler

Dinçer (2007: 22)’e göre “Bazı mükellefler, ekonomik faaliyette bulunurken faaliyetleriyle ilgili bir kısım bilgileri çeşitli nedenlerle kayıt dışında bırakmaktadır. Daha az vergi ödemek ya da hiç ödememek bu nedenlerin en başında gelmektedir. Faaliyetlerin bir kısmının kayıt dışında bırakılması, gelirlerin de kayıtsızlaşması anlamına gelmektedir. Bu tür mükellefler neredeyse bütün sektörlerde görülmektedir ve kayıt dışı ekonominin boyutları büyük ölçüde sektörün yapısına bağlıdır ”. Vergi düzenlemelerinin dışında bırakılan vergi konularının ve kişilerinin elde ettikleri gelirler hiçbir şekilde vergilenmemektedir. Götürü mükelleflerin kayıt dışı ekonomiye katkıları ise iki farklı şekilde olabilmektedir. Bu kesim ya kendi gelirlerini kayda sokmamakta ya da ilişkide buldukları kişileri kayıt dışılığa zorlamaktadır (Biçer, 2006: 9).

Sarılı (2012: 34)’ ya göre “ Ekonomik hayatı gözlemleyen herkesin üzerinde fikir birliği ettiği ve gelirlerinin önemli bir kısmını kayıtlara geçirmediği ve yeterince vergi ödemedikleri genel kabul gören iş kolları aşağıdaki şekilde sıralanabilir.

- Gerçek gelirleri daha yüksek olmasına karşın, kendilerini hayat standardı üzerinden ödenen vergiye endekslemiş vergi erbabı (Doktorlar, muhasebeciler ve avukatlar)
- Kereste ve mobilya ticareti yapanlar,
- Oto galeri, kum ocakları, emlak komisyoncuları

- Kaçak olarak yurda giren demir ve akaryakıt ticareti ile uğraşanlar,
- Kuyumcular, döviz büroları, özel sektörde çalışan ve yüksek ücret alan ücretliler, özel inşaat işi yapan müteahhitler
- Proje büroları, tekstil- iplik piyasasında çalışanlar, gayrimenkul kiraya verenler, spot piyasasında dayanıklı tüketim malları ve elektronik cihaz ticareti yapanlar
- Küçük sanayi bölgelerinde oto tamir- bakımı yapanlar ve oto yedek parçası satanlar.
- Sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge (naylon fatura) düzenleyenler.
- Tarımsal ürünleri alıp-satanlar.
- Eğlence hizmeti veren yerler ve bu iş yerlerinde çalışanlar.
- Turizme yönelik hizmet işletmeleri ve hediyelik eşya satan iş yerleri.
- Proje büroları
- Tekstil iplik piyasasında çalışanlar.

Ayrıca belirtmek gerekir ki yukarda sayılan sektörlerde faaliyet gösterenlerin büyük bir kısmının gizleme eğiliminde olmalarına rağmen, söz konusu sektörlerde vergisini tam ödeyen dürüst mükelleflerinde bulunduğu bilinmelidir ”.

1.5.3. Kayıtlara Hiç Girmeyen Ekonomi

Tunç (2007: 6)’ a göre “ Hiç kayıtlara girmeyen kayıt dışılık, ekonomik faaliyetlerini kamu kurum ve kuruluşların bilgisi olmadan yürütmeye çalışanların yaptıkları marjinal işlerdir ”. Biçer (2006: 10)’ e göre “Ekonomik faaliyetlerini aktif olarak yürütenler vergi idaresinin bilgisi dışında faaliyet gösterebilmektedirler. Bu kişilerin vergi idaresinde herhangi bir mükellefiyet kayıtları da yoktur. Her yerde rastlanmakla birlikte özellikle büyük kentlerde daha sıkça görülen bu mükelleflere aşağıdaki örnekler verilebilir:

- İşportacılar,
- Hamallar,
- İş takipçileri,
- Bos buldukları yerleri otopark olarak işletenler,
- Belediye hallerine girmeyen sebze-meyve satıcıları,
- Şehir içi nakliyat yapan bir kısım kişiler,
- Belli bir işyeri olmaksızın küçük çapta imalat ve ticaret yapanlar,
- Canlı hayvan ticareti yapanlar,
- Küçük çaplı tamir-bakım işleriyle uğraşanlar,
- İnşaat işçileri,
- Jeton ve bilet satanlar ”.

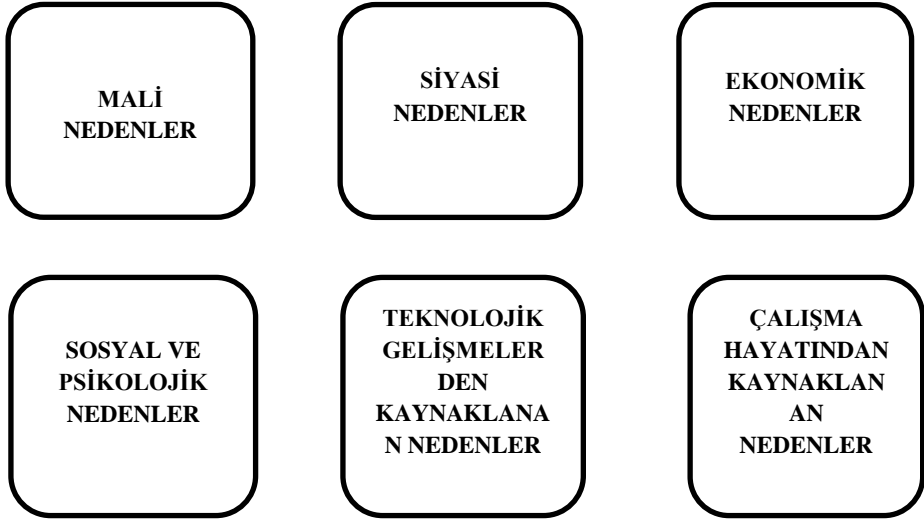
Dinçer (2007: 29)'e göre “Dikkat edilecek olursa sayılan faaliyetler genelde küçük çaplı ticaret ya da hizmete dayanmaktadır. Ekonomi içerisinde bir simitçinin kazancı önemsenmeyebilir ama özellikle sigortasız olarak kayda alınmadan inşaat sektöründe ve de tarım sektöründe çalışan işçilerin ekonomi içerisindeki payı azımsanamaz. Çünkü Türk ekonomisinin gelişimine bakıldığında hizmetler sektörünün lehine olan bu süreç ve köylerden kente doğru önemli göç olduğu düşünülürse tarım ve hizmetler sektöründeki bu kayıtsızlığın önemi daha iyi anlaşılacaktır ”.

Kayıt dışı olarak iş imkanı sağlayan işletmelerin fazla olması kamu kaynağı olan vergilerin kaybına sebep olmakta, güvenilir işletmeleri sıkıntıya düşürerek haksız rekabet ortamının oluşmasına ortam yaratmaktadır.

2. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ

Baytar (2006: 8)' a göre “ Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasının temel nedeni iktisadın tanımında yatmaktadır. İktisadın tanımında, kaynakların kıt insanların ihtiyaçlarının sonsuz olduğu ifade edilmektedir. Sonsuz olan ihtiyaçlar insanları kayıt dışı faaliyetlere yöneltmektedir. İnsanlar kayıtlı ekonomi içerisinde faaliyetlerine devam ettikleri sürece vergi yükleri artmakta, harcamalara ve tasarruflara ayıracağı pay azalmaktadır. Bireyler gelirlerindeki artıŐla birlikte tkretim düzeyleri yükseldiğinde bunun vergi ve benzeri kesintilerle azalması karşısında, bir st tkretim düzeyinden bir alt tkretim düzeyine inmek istemeyecekler ve bu st düzeyi korumak için kayıt dışı yollara baŐvuracaklardır ”. Kayıt dışı ekonominin oluşması ve gelişmesine neden olan faktörlerin belirlenmesi, toplumun sosyo- ekonomik ve mali özelliklerinin bir bütün olarak ele alınmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu faktörlerin kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkileri, ülkenin gelişmişlik düzeyine, ekonomik istikrarına, makro ekonomik göstergelerine bağlı olarak ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği gibi, aynı ülke içinde tarihsel süreç içinde de değişim gösterebilmektedir.

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış nedenlerinin saptanması, kayıt dışı ekonomiyle mücadelede uygulamaya konulacak politikaların verimliliğinin arttırılmasında önem arz etmektedir. Kayıt dışı ekonomiye sebep olan nedenlerin bilinmesi, ekonomi içindeki payının asgariye indirilebilmesi açısından gerekli, etkin ve tutarlı önlemlerin alınabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Günümüzde dünyanın hiçbir ülkesinde sıfırlanamayan, fakat Türkiye' de büyük boyutlara ulaşmış olan vergi kayıp ve kaçaklarının nedenleri arasında önemli görünenler Şu Şekilde sıralanabilir.

Kaynak: Kaynaklarda yer alan farklı çalışmalardan faydalanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

2.1. Mali Nedenler

Kayıt dışı ekonominin mali nedenleri arasında vergi oranlarının yüksekliği ve vergiye karşı direnç, vergilendirme ortamının belirsizliği, muhasebe ve müşavirlik hizmetlerinin yetersizliği, vergi idaresi ve denetiminden kaynaklanan nedenler olarak sayılmaktadır.

2.1.1. Vergi Oranlarının Yüksekliği ve Vergiye Karşı Direnç

Sarıkaya (2007: 12)'ya göre “Vergi, bireyler tarafından genelde hoş karşılanmayan bir külfettir. Bu nedenle bireylerin -en azından bir kısmının- her zaman vergiye karşı doğal bir tepki içerisinde olacaklarını söylemek mümkündür. Vergiler, nihayetinde bireyin kullanılabilir gelir ya da servetinin azalması sonucunu doğurur. Bu nedenle, bireylerin vergi ödemekten kaçınmak istemelerini insanın doğasına uygun bir reaksiyon olarak değerlendirmek gerekir. Bu şekildeki bir ‘doğal tepki’ hareketi, bilinçli bir ‘vergi ödememe’ ya da ‘vergiden kaçınma’ eylemine dönüşebilir”.

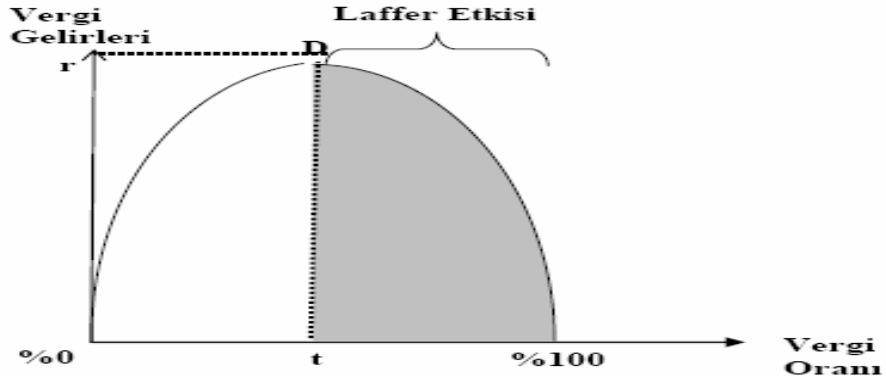
Vergi oranları ile kayıt dışı ekonomi arasında doğru yönlü bir ilişki vardır. Vergi oranlarının gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere nazaran yüksek olması kayıt dışı ekonominin boyutlarını genişletmiştir. Kayıt dışı ekonominin

büyümesinde önemli bir role sahip olan yüksek vergi oranlarının düşürülmesinin, kayıt dışı ekonominin boyutunu önemli ölçüde düşürebileceğini ileri sürebiliriz (Dinçer, 2007: 40). Dünyanın hiçbir yerinde gelir elde edenler, bu gelirlerinin büyük bir kısmını devlete vergi olarak ödemek istemezler. İnsanların vergiye karşı doğal bir tepkisi vardır. Bu sebeple verginin tanımı yapılırken, verginin tek taraflı bir irade ile alınabileceği noktasından hareket edilmiştir.

Ülke yönetimleri yüksek vergi oranlarına ve uygulamalarına karşı istisna ve muafiyet uygulaması getirmektedirler. Bununla beraber istisna ve muafiyet uygulamasından yararlanamayanlar kendilerini sistemin dışında hissederek vergiden kaçınma veya kaçırma yollarına gidebilmektedirler. Bu uygulamalar tüm toplumu memnun edebilecek bir adalet içerisinde gerçekleştirilmelidir

Vergi sisteminin karmaşık oluşu, adil olmaması, vergi oranlarının yüksek olması, vergi idaresinin etkin çalışmaması, vergi mükelleflerini huzursuz etmekte, böylelikle de mükellefleri kayıt dışına yönlendirmektedir. Ayrıca toplumun gözünde, toplanan vergilerin usulsüz harcandığı yönünde genel bir izlenim oluşmuş ise, bu durumda da fertler vergi vermede daha isteksiz davranacaklardır. Kayıt dışı ekonominin en önemli sebeplerinden biri de katma değer vergisi oranlarının yüksekliğidir. Bu durum fatura-fiş pazarlığını artırmakta ve belgesiz alış-verişi yaygınlaştırmaktadır. Sonuç olarak da katma değer vergisi oranlarının düşürülmesi bu tür pazarlıkların azalmasına neden olacaktır.

Bulut (2007: 27)'a göre “Vergi oranlarının ekonomik faaliyetlere olan etkisi teorik çapta birçok çalışmayla kanıtlanmıştır. Ancak bunlar ilerisinde en çok bilineni Arthur Laffer tarafından ortaya konulan ve arz yönlü iktisadın en önemli dayanağını oluşturan vergi oranları ile vergi gelirleri arasındaki ilişkidir. Bu analizde vergi oranlarının belli bir orandan sonra vergi gelirlerini düşüreceği belirtilir. Vergi oranları optimalin üzerine çıktığı zamanlarda vergi gelirleri azalmaya başlar, çünkü insanlar çalışmak yerine vergisiz para kazanma yollarını ararlar. Vergi oranları artmaya başladığında esasen ekonomik faaliyetlerde rakamlarla ifade edildiği şekilde azalma olmaz sadece yüksek vergi oranları sebebiyle kayıtlı ekonomiden kayıt dışılığa kayışı söz konusu olur bu durumda da kayıtlı ekonominin boyutu küçülür”.

Kaynak: “Karatay, Özcan, Kayıt Dışı Ekonominin Ülke Ekonomisine Etkileri ve Toplumsal Maliyeti,s.63, Yüksek Lisans Tezi, Temmuz-2009”.

Şekil 2.2. Laffer Eğrisi

Karatay (2009: 36)’a göre “Laffer Eğrisi’nden aşağıdaki sonuçlara ulaşılır.

- Laffer Eğrisi’ne göre ortalama vergi oranının % 0 olduğu durumda hiç vergi geliri yoktur.
- Vergi oranının %100 olduğu durumda kişiler hiçbir üretimde bulunmaz ve dolayısı ile hiçbir gelir sağlanmaz. Çünkü hiç kimse sadece devlete vergi ödemek için çalışmayacaktır.
- t vergi oranında vergi gelirleri en yüksek noktaya ‘ r ’ çıkacaktır. ‘ D ’ noktası vergi gelirlerinin maksimum olduğu vergileme oranını göstermektedir.

Şekilde görüldüğü gibi, %0 ile %100 arasındaki önceden belirlenmesi mümkün olmayan bir vergi oranı, vergi hasılatını maksimuma çıkaracaktır. Mümkün olan en düşük vergi oranı ile maksimum vergi gelirlerinin elde edildiği ‘ D ’ noktası vergi optimumunu göstermektedir. Vergi optimumu vergi gelirinin düşmeye başladığı noktadır. ‘ Dt ’ çizgisinin üzerindeki taranmış olan alan Laffer etkisini göstermektedir ”.

Vergi oranlarının yüksekliği, pek çok mükellef tarafından kayıt dışılığın sebebi olarak gösterilmektedir. Mükelleflerce vergi oranlarının yüksekliği, gelirlerinin büyük ölçüde elden çıkmasına, sermayenin azalmasına sebep olarak gösterilmekte, bunun ise ticari faaliyetin büyümesini engellediği iddia

edilmektedir. Böylelikle de daha az vergi ödemenin ve kayıt dışına çıkmanın yolları aranmaktadır.

2.1.2. Vergilendirme Ortamının Belirsizliği

Tecim (2008 :15)'e göre “Kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran mali nedenlerden ikincisinin vergi ortamının belirsizliği olduğunu söyleyebiliriz. Adam Smith'in ‘Ulusların Zenginliği’ kitabının son cildinde yer alan vergileme ile ilgili prensiplerden biri de vergide kesinlik ilkesidir. Bu ilkeye göre mükellef ödeyeceği verginin miktarını, zamanını ve ödeme şeklini daha önceden bilmesi gerektiği esası vardır”.

Kırcı (2006: 35)' ya göre “ Mükelleflerin vergilendirme konusundaki en önemli beklentilerinden biri ne kadar vergiyi ne zaman ödeyeceklerini bilmeleridir. Mükelleflerin hiçbir yasal değişiklik olmaksızın uygulamadan kaynaklanan nedenlerle farklı işlemlere muhatap kalmaları, siyasal yaklaşımlar ve ekonomik gerekçelerle sık sık vergi affı çıkarılması veya ek vergilere başvurulması mükellefleri vergi yasalarına uymamaya yöneltmektedir. Bu denli sık yapılan vergi afları, zaten vergi ödemek istemeyen bir takım mükelleflere cesaret kaynağı olmaktadır. Ek vergiler ve vergi afları çıkarılması, vergisel yükümlülüklerini yerine getirmeyen kişilerin yararına olmakta, bu kişiler gelirlerini kayıt dışı tutmanın, başka bir deyişle kendilerini devletten gizlemenin ödülünü yine devletten almaktadır”.

Ülkede uygulanan vergi mevzuatı, ülkenin ekonomik, sosyal, mali ihtiyaçlarına cevap veremiyorsa, sade, kolay anlaşılır bir yapıda değilse, sürekli değiştirme ihtiyacı gösteriyorsa ve istikrarlı bir yapı arz etmiyorsa vergi kaçağı artar. Bundan dolayı vergilendirmede basitlik ilkesi çok önemlidir ve vergilerin basit olması, hem vergi idaresinin hem de vergi mükelleflerinin işini kolaylaştırmaktadır (Dinçer, 2007: 41-42). Türk vergi mevzuatı, çok sayıda yasa hükmü, Bakanlar Kurulu kararı ve genel tebliğle uzmanların bile izlemekte zorlandığı bir görünüm içindedir. Mükerrer maddeler, geçici maddeler, değiştirilen maddeler vergilendirmede açıklık ilkesine de zarar vermektedir. Bu sebeple vergi yasalarının yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Diğer yandan vergi türünün ve sayısının fazlalığı vergi sisteminde belirsizliğe neden olmaktadır. Vergilerin dağınıklığı pek çok problemi de

beraberinde getirmektedir. Mükellefler arasındaki bireysel vergi yükündeki dağılımı olumsuz etkilemekte ve çifte vergilendirmeye neden olmaktadır. Ayrıca, bu dağınıklık vatandaşlar tarafından vergileri anlaşılamaz hale getirmekte, vergi ödeme istekliliğini (tax compliance) azaltarak vergiye muhalefetini artırmaktadır. Vergi mevzuatının karmaşıklığının vergi işlemleri konusunda uzman kişilerden faydalanma zorunluluğu doğurması, vergi mükellefleri için ek maliyetlere sebep olmaktadır.

Çağlar (2011: 16)' a göre “ Ülkelerde uygulanan vergi afları mükelleflerin psikolojilerini etkileyerek vergi kaçırmaya neden olmaktadır. Dolayısıyla aflar, vergisini zamanında ödeyen mükellefler ile zamanında ödemeyen mükellefler arasında bir eşitsizliğe neden olmaktadır. Bu uygulamalar kişilerin vergi kanunları önündeki eşitlik ilkesine ters düşmektedir. Aflar eğer gerekli ise tüm toplumu ilgilendirecek ve çok sık aralıklarla olmayacak şekilde çıkartılması gerekmektedir”.

2.1.3. Muhasebe ve Müşavirlik Hizmetlerinin Yetersizliği

Devlet ile mükellef arasında iletişimi sağlama ve mükelleflerin verdikleri beyanların ve kayıtlarının yasalara uygunluğunu sağlama görevi muhasebeci ve müşavirlere aittir. Mükellefle vergi idaresi arasında köprü vazifesi gören muhasebeci ve mali müşavirler vergi kaybının önlenmesinde çok önemli bir role sahiptirler. Vergi kaçakçılığının önlenmesinde; bilhassa sahte fatura temininde, mal bedeli yüksek gösterilerek maliyet ve giderler şişirilmektedir. Dolayısıyla, muhasebeci ve müşavirlik hizmeti yapanlar, bu hususta çok dikkatli, davranmalı, davranmayanlar hakkında da ağır müeyyideler getirilmelidir.

Tecim (2008 : 16)' e göre “ Bu konuda en önemli problemlerden biri de bu mesleği icra edenlerin nitelikleridir. Vergi ve muhasebe ile çok fazla ilgisi olmayan çeşitli meslek mensuplarının, mesleğin çekiciliği noktasından hareketle yapmış oldukları baskılar sonucu, bir uzmanlık niteliği gerektiren Yeminli Mali Müşavirlik mesleğine kolayca geçebilmelerine olanak tanınmış olması, bu mesleği sıkıntıya düşürmeye başlamıştır. 3568 Sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanununun çıkışı sırasında ve daha sonradan, bu mesleklerin gelecekteki parlak yerini gören bazı kesimler ve meslek mensupları bu yasanın kapsamı içine girmeye çalışmışlardır.

İlginç olan ise bazı grupların bu meslekle ilgisi olmamasına rağmen Yeminli Mali Müşavirlik hakkını almayı başarmış olmalarıdır ”.

2.1.4. Vergi İdaresi ve Denetiminden Kaynaklanan Nedenler

Kayıt dışı ekonomiyi yaratan en önemli etkenlerden bir diğeri de, etkin bir vergi idaresinin olmayışı ve vergi denetiminin yetersizliğidir.

Kayıt dışı ekonominin önlenmesinde belki de en etkili olanı denetim mekanizmasıdır. Mükellefler kendilerinin ne kadar az denetleneceğini bilirlerse vergi kaçırma konusunda o oranda cesaretli olacaklardır. Karatay (2009: 39)’ a göre “ Gerçek ve tüzel kişilerin buldukları ekonomik faaliyetler sırasında, vergi kanunlarına uygun hareket edip etmedikleri, diğeri bir anlatımla yasalara uyulup uyulmadığının tespit edilmesi vergi denetimi olarak adlandırılabilir. Denetimin varlığı kişileri yasalara uygun harekete zorlar. Denetimin başarısı, denetimden beklenenin gerçekleşmesi, ancak etkin bir denetimle mümkündür”. Vergi denetimi, kayıt dışı ekonomiyi kavramakta yetersiz kalmaktadır. Vergi güvenlik mekanizmalarının sistemde etkinliğini kaybetmesi ve teknolojik altyapının arzulanan düzeye ulaşamaması kayıt dışı ekonomiyi kavramadaki önemli engellerin başında gelmektedir.

Vergi incelemesi, vergi kaçığının önlenmesi, kayıt dışı ekonominin asgari seviyeye indirilmesi, vergi ödeyenle ödemeyen arasındaki haksız rekabetin giderilmesi, vergi gelirlerinin yasama organının iradesine uygun olarak toplanması şartıyla ekonomik istikrarının devamının sağlanması ve yasaların gereği yerine getirilerek devletin otoritesinin korunmasına yardımcı olmaktadır.

Bu grupta sayılabilecek sebepler, daha çok vergi sisteminin ve vergi idaresinin aksaklıklarından kaynaklanmaktadır. Vergi kanun, yönetmelik ve tebliğlerinin yeterince açık ve anlaşılır olmaması ve sık değiştirilmesi sonucunda, mükelleflerce düzenlemelerinin izlenebilmesinde yaşanan sıkıntılar, mükelleflere tanınan muafiyetler, vergi istisnaları, genel bütçe gelirlerine dahil olmayan ancak, devletçe zorunlu kılınarak karşılıksız olarak alınan katılma payları, vergi idaresinin hantal yapısı, bu yapı nedeniyle ortaya çıkan denetleme zorluğu, denetim sıklığının seyrekliği gibi nedenler mükellefleri kayıt dışı çalışmaya itmektir. Bürokrasinin karmaşıklığı, çok başlılıktan kaynaklanan denetim yetersizliği ve birimler arası eşgüdüm eksikliği gibi sıkıntılar da kayıt dışı çalışanların tespitini ve

kayıt dışı çalışanların tespitini ve kayıt altına alınmasını zorlaştırmaktadır (Bulut, 2007: 33).

Doğrul (2011: 47)'a göre “Yasaların çiğnenmesine karşı çaresizlik ya da hoşgörü içinde olan bir idari işleyişin vergi sistemini uygulayabilmesi veya geliştirebilmesi beklenmemelidir. Kurallar uyulması için vardır. Kurallara uymayanlara karşı yaptırımlar olmalıdır ve bu yaptırımlar uygulanmalıdır. Yaptırımların olmaması kuralları yok eder ve konulan kurallar çiğnenmek için var olurlar. Bu süreç aynı zamanda bir eğitim sürecidir. Başka bir ifadeyle, hukuk devletinde ve demokratik ortamda yaşayan insanlar, kurallarla birlikte yaşamayı öğrenmek zorundadırlar. Eğer idare kuralların uygulanması için gereken özeni gösteremez ise toplumların kuralsız yasama alışkanlığı kazanması kaçınılmaz olur”.

Etkin bir vergi denetim sisteminin oluşturulabilmesi için, vergi denetim elemanlarının yalnızca kalitelerinin artırılması yeterli değildir. Kalitenin artırılmasına paralel olarak vergi denetim elemanlarının yetersiz olan sayılarında artırılması gerekmektedir. Mükellef sayısı hızla artarken, meslekten ayrılmalarla zaten sayıları az olan denetim elemanlarının sayısı daha da azalmaktadır (Baytar, 2006: 20). Çünkü vergi kanunları ne kadar mükemmel olursa olsun, bu kanunları uygulayacak ve denetleyecek birimlerin yetersiz veya niteliksiz olması vergilerin etkin şekilde toplanmasını engeller.

Türkiye’de ise, mükelleflerin sayısı ile vergi denetim elemanlarının sayısı karşılaştırıldığında çok büyük farklar vardır. Vergi denetim elemanlarının sayısının azlığı inceleme oranını büyük oranda düşürmektedir. Kayıt dışı ekonomi ile etkin bir şekilde mücadele edilebilmesi için Türkiye’de Gelir idaresi ile vergi denetiminin yeniden yapılandırılması zorunludur.

2.2. Siyasi Nedenler

Işık ve Acar (2003: 122)’ a göre “ Kayıt dışı ekonomiye yol açan, boyutlarını büyüten veya kayıt dışı ekonominin ortadan kaldırılmasını zorlaştıran nedenlerden biri de, kayıt dışı ekonominin zaman zaman siyasal himayeye sahip olması olarak düşünülebilir. Siyasetçileri yeniden seçilmelerini garantiye almaya yönelik oy kaygısı taşımaları, oy potansiyeli yüksek seçmen kitlelerini zor duruma sokacak uygulamalardan kaçınmalarına, söz konusu kesimlerin kayıt dışı

faaliyetlerinin bir kısmını görmezden gelmelerine neden olabilmektedir. Örneğin, ortalama seçmenin küçük çiftçi ve küçük esnaf olduğu Türkiye gibi ülkelerde kayıt dışı ekonomiyle mücadelenin siyasal faturası ağır olabilir. Bu yüzden, ‘götürü’ ve ‘basit’ usulde vergilendirme adı altında Türkiye’de kayıt dışı ekonominin bugüne kadar belli ölçülerde yasal himayeye sahip olduğunu söylemek mümkündür ”.

Mükelleflerin kayıp ve kaçaklar konusunda tutumlarını etkileyen en önemli belirleyicilerden birisi de siyasal iktidarların tutumudur. Vergisel düzenlemelerin yapılmasından, uygulanmasına ve mükelleflerin denetlenmesine kadar kayıt dışı ekonominin doğumu ve gelişimi bakımından önem arz ettiği belirtilen tüm faktörler siyasal karar alma mekanizmasının işleyişi ile şekillenmektedir. Vergi afları, istisna ve muafiyetlerin sayısı gibi daha önce bahsedilen tüm vergisel faktörlerin kayıt dışı ekonomiyi geliştirici duruma kavuşturulması veya tersi, siyasal iradeyi elinde tutanların tutumlarına belirlenmektedir. Sosyal sorunların dikkate alınıp değerlendirilerek ortadan kaldırıcı tedbirlerin uygulanması veya göz ardı edilmesi, hakim siyasilerin benimsedikleri ekonomi politikaları ve bu doğrultudaki uygulamalarının ekonomik ve sosyal hayatta meydana getirdiği gelişmeler kayıt dışı ekonomi üzerinde etkilidir.

Bir toplumda vergi kayıp ve kaçakları; vergi ahlak ve bilincinin yerleşmemesi, vergi idaresinin etkin bir yapıya kavuşturulamaması, gelir düzeyinin düşüklüğü, denetim yetersizliği ve cezaların caydırıcı olmaması nedenleriyle birlikte siyasal değişimlere de bağlıdır (Sugözü, 2008: 52). Mükelleflerin kayıp ve kaçaklar konusunda davranışlarını etkileyen en önemli belirleyicilerden birisi de siyasal iktidarların davranışlarıdır. Bulut (2007: 36)’ a göre “ Dünyanın her yerinde, vergi ödeyenlerin üzerinde en çok durdukları konulardan birisi toplanan vergilerin nerelere ve nasıl harcandığı konusudur. Diğer tüm koşullar vergilendirme için en uygun ortamı hazırlasa dahi; toplumda toplanan vergilerin kötü harcandığına dair bir kanı oluşmuşsa, vergiye karşı ciddi bir direncin oluşması da kaçınılmazdır. Bu sebeple devlet harcamalarının, vergi ödenmesi ve dolayısıyla da kayıt dışı ekonominin gelişimi üzerinde belirleyici ve doğrudan bir etkisi vardır ”. Ne kadar vergi toplanacağı, vergi konularının neler olacağı, hangi kesimden ne kadar vergi alınacağı siyasal bir karardır. Bu durumda politikacılar oy kaygısıyla bazı seçmen gruplarının kayıt dışı olarak faaliyet göstermesine göz ardı etmektedirler. Böylelikle de kayıt dışı ekonomi siyasilerin

korumasına girmektedir. Bu şekilde ortaya çıkan kayıt dışı faaliyetleri ortadan kaldırmak daha zordur (Önder, 2012: 40).

Bireyler arasında oluşan bir diğer kanaat da, devlette suistimal ve adam kayırmacılığın olduğu düşüncesidir. Böyle bir düşünce, adamını bulanın işini halledeceği, dolayısıyla herhangi bir cezaya uğramayacağı şeklinde kendini göstermektedir. Günlük hayatta yaşanan ve/veya şahit olunan tecrübeler ve duyulanlar, bu kanaatin pekişmesini sağlamaktadır. Bu durum kayıt dışı faaliyetlerin ciddi bir risk yaratmadığı düşüncesini güçlendirmekte ve bu yönüyle kayıt dışılığı teşvik etmektedir (Saydam vd, 2012: 26). Bulut (2007: 37) ' a göre “ Verginin aslında tüketilen kamu hizmetlerinin bir bedeli olduğu mükelleflere anlatılamamış, ödenmeyen vergiler nedeni ile borçlanma ile finanse edilen kamu harcamalarının enflasyon vb. nedenlere eninde sonunda yine mükelleflerden çıkacağı hususu mükelleflerce göz ardı edilmiştir. Aslında, mükellefler devlet mekanizmasına karşı bir tepki olarak kayıt dışı işlem yapmaya yönelmektedirler. Toplanan vergilerin mükelleflerce uygun bulunmayan yerlere harcanması, devlet kadrolarının şişkinliği kimi zaman israf seviyelerini aşan kamu harcamaları, mükelleflerin akıllarında ödedikleri verginin etkin kullanılmadığı ve fiyatını ödediği kamu hizmetlerinden yeterince faydalanamadığı düşüncesini yaratmakta ve mükellefi vergi olarak devlete ödeyeceği geliri kayıt dışı işlemlerle gizlemek suretiyle kendisine daha çok getiri/fayda sağlamaya yönelmektedir ”.

Baytar (2006: 21)'a göre “Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutlarının artmasının nedenlerinden bir diğeri de siyasi yapıdır. Gelişmiş ülkelerin demokrasilerinde, devletin vatandaşı denetlemesinin yanında, vatandaş da devleti denetleme hakkına ve yetkisine sahiptir. Türkiye’deki demokrasi anlayışına göre ise, kanunlara tabi olanlar ve kanunları uygulayanlar, kanunların oluşumuna katılamamakta ve vatandaşlar da devleti denetleme hakkına sahip olamamaktadır. Devlete bağlılığın azalması, devletin saygınlığını yitirmesi, ekonomik faaliyetlerin kayıt dışında tutulmasının toplum tarafından hoşgörü ile karşılanmasına neden olarak kayıt dışı ekonominin gelişmesine yol açmaktadır ”. 1950, 1960,1970 ve 1980 sonrasında yapılan vergi kanunu değişiklikleri, iktisadi kriz dönemlerinin hemen arkasında, kamu gelirlerini artırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Aşarın kaldırılmasıyla çiftçi kesiminin rahatlatılarak geniş halk kesiminin desteği temin edilmiştir. Azalan aşar vergisi geliri istihlak vergisi ile telafi edilmiştir. Bir vergi yükü artarken diğeri artırılmıştır. Ayrıca 1980 sonrasında verilen teşvikler ve konulan istisna ve muafiyetler, dengesizliği büyüttüğü gibi, piyasa payı yüksek;

her alanda faaliyet gösteren işletme türlerini – holdingleri – ortaya çıkarmıştır (Kıldış, 2006: 11).

Ayrıca Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı'nda, Türkiye'de kayıt dışı ekonomiye ilişkin olarak sosyal bilincin doğru bir şekilde gelişmemesinin en önemli nedenlerinden birisinin, kamu yönetiminde Őeffaflığın uzun yıllar sağlanamaması olduğu da ifade edilmektedir (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009). Siyasal partilere bağlı olarak sürekli değişen ekonomi politikaları, ekonomik istikrarsızlık ve ekonomik krizler kayıt dışılığa yol ačan önemli nedenlerdir (Metin, 2011: 30).

Baytar (2006: 22)'a göre “Ülkemizde özellikle baskı gruplarının istekleri yönünde ve oy kaygısı ile siyasal iktidar, vergi ile ilgili kararlardan kolayca vazgeçmekte, bunun sonucunda vergi yükünün belirli kesimler üzerinde kalmasına sebep olmaktadır. Siyasal iktidarlar vergi politikaları ile ilgili düzenlemeler yapmakta fakat baskı grupları nedeniyle uygulanamamaktadır. Siyasal iktidarlar tarafından ülke gündemine sık aralıklarla getirilen vergi afları da vergi sisteminin sorunlarını ortaya koymaktadır. Sık aralıklarla çıkarılan vergi afları mükellefleri af beklentisi ile hareket etmeye zorlamakta ve ekonomik faaliyetlerinin bir kısmını veya tamamını kayıt dışı alanlara yönlendirmesine neden olmaktadır. Ayrıca vergi afları, vergileme ilkelerinden adalet ilkesine de tamamen zıt düşmektedir. Vergisini zamanında ödeyen mükellef, vergisini ödemeyerek vergi affı ile süresinden sonra ve daha az miktarda ödeyen mükellef karşısında mağdur edilmektedir. Olması gereken, siyasal iradenin baskılardan etkilenmeden vergi kanunlarını, adalet ve eşitlik ilkesine göre uygulamasıdır ”.

Kayıt dışı ekonomi bakımından birinci dereceden önemli faktör siyasi faktördür. Siyasi alanda, kayıt dışı ekonomiyle mücadele konusunda irade oluşmadıkça, kayıt dışı ekonomiyi kontrol altına alıp hacmini azaltıcı tedbirler kısa vadenin yanı sıra orta ve uzun vadede kararlılıkla uygulanmadıkça kayıt dışı ekonomi ile mücadelede başarılı olmak mümkün değildir.

2.3. Ekonomik Nedenler

Bir ülkenin sahip olduğu ekonomik sistem, ekonominin yapısal özellikleri kayıt dışılığa uygun bir altyapı oluşturabilir. Bir ekonominin gelişmişlik düzeyi, gerekli yatırımların yapılarak yeterli kalkınma hızının gerçekleştirilememesi ve

kayıtlı istihdam olanaklarının yaratılmaması, kamu kesiminin ekonomik faaliyetler içerisindeki ağırlığı, düzenlemelerin ve sınırlamaların yoğunluğu kayıt dışılığın gelişmesinde etki eden faktörlerdir (Kanlı, 2007: 10-11).

Kayıt dışı ekonominin ekonomik nedenleri arasında; enflasyon, gelir dağılımında adaletsizlik, işsizlik, tarım sektörünün ağırlıkta olması, elektronik ticaretin yaygınlaşması, küçük işletmelerin yaygınlığı ve kurumsallaşma sorunu, küreselleşme ve dış ticaret, nakit ekonomisi, ekonomik istikrarsızlık ve krizler olarak sayabilmek mümkündür.

2.3.1. Enflasyon

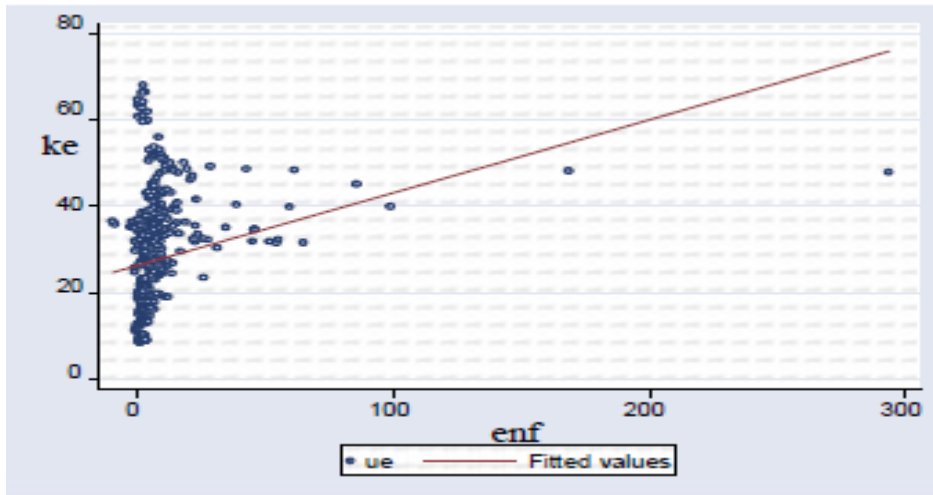
Tecim (2008: 19)'e göre “Kayıt dışı ekonominin yoğun bir şekilde yaşandığı ülkelerde en büyük ekonomik sorunlardan birisi de enflasyondur çünkü enflasyon mükelleflerin fiktif karlarının da vergilendirilmesine neden olmaktadır. Özellikle artan oranlı gelir vergisi tarifesine sahip olan ülkelerde gelir dilimi kaymasıyla mükellefler, reel gelirleri artmasa da daha üst bir gelir dilimine kayarak vergi yükleri hızlı ve büyük bir artış trendine girmektedir. Bu durum da mükelleflerin bazı kazançlarının vergi idaresinden gizlenmesi sonucunu ortaya çıkarır. Bunun sonucu olarak da devlet yetersiz kalan vergiler sebebiyle sınırsız bir şekilde borçlanma ve para basımına gider ve faiz oranlarının yükselmesiyle enflasyon oranı artar ve devamında da gelir dağılımındaki denge bozulur”.

Enflasyon kayıt dışı ekonominin en önemli nedenlerinden biridir. Enflasyondan yüksek oranda etkilenmeyenler, vergi istisna ve muafiyetlerinden yararlanan, yeniden değerlendirme yapabilen mükelleflerdir. Enflasyon, vergi bilincini ortadan kaldırmış, kamu harcamalarının denetimine tabi olmadan yapılabilmesi de, bu süreci önemli ölçüde hızlandırmıştır. Son yirmi yılını iki haneli enflasyonla geçiren Türkiye’de, mükelleflerin sermayelerini yitirmeleri onları kayıt dışına itmeye sebep olmuştur. (Kanlı, 2007: 13).

Enflasyonun yüksek seviyelerde olması kayıt dışı ekonomiye etki eden bir faktördür. Bunun nedeni Demir (2007: 23)’ e göre “ Gelirleri enflasyon nedeniyle erozyona uğrayan mükellef eğer ülke içerisindeki vergi sistemi enflasyona duyarlı değilse örneğin enflasyon muhasebesi uygulaması tam ve etkin işlemiyor veya hiç yoksa mükellefler erozyona uğrayan gelirlerini koruma amacıyla kayıt dışına yöneleceklerdir. Kronik enflasyon mükellefi kayıt dışına itmekte ve mükellef

gelirini ve/veya sermayesini koruduğu için kayıt dışı davranışını yasal bir hak olarak görmektedir. Çünkü ülkemizde yaşanan kronik enflasyonun kendisi bir vergiye dönüşerek işletmelerin üzerinde bir maliyet baskısına neden olmakta, işletmeleri kayıt dışına itmektir. Ekonomik kurumları yerleşmiş, düşük enflasyonlu ekonomilerde kayıt dışı ekonominin boyutları küçüktür. Ülkemizde de ekonominin içinde bulunduğu olumsuzluklar, kaynakların üretime dönük yatırımlar yerine repo, döviz, hazine bonosu gibi üretim dışı alanlarda kullanılması vergi gelirlerinin azalmasına, kayıt dışı ekonominin büyümesine sebep olmaktadır”.

Önder (2012: 15)’ e göre “ Enflasyonun kayıt dışı ekonomiyi etkileyen başka bir boyutu da vardır. Yüksek enflasyon ortamı öz kaynak yetersizliği nedeniyle işletmeleri dış kaynak arayışlarına itmekte, ancak bu arayış çoğu zaman banka ve benzeri finans kuruluşlarından kredi temin edilmekte yaşanan zorluklar nedeniyle işletmeler tefecilere yönelmektedir. Yüksek enflasyonla yaşayan ülkelerde kredi maliyeti ve finansman gereksinimi yüksek olmakta, bu yükseklik zorunlu olarak tefecilerin finans piyasasında güçlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Kayıt dışı finans sektörünün bu denli güçlenmesi ise fonların, karların ve hatta birçok yatırımın da kayıt dışına çıkmasına neden olmuştur ”.

Kaynak: “Yendi, İrem, kayıt dışı ekonominin iktisadi mali ve kurumsal nedenlerinin analizi, s.58, Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2011”.

Şekil 2.3. Kayıt Dışı Ekonomi Enflasyon İlişkisi

Kayıt dışı ekonomi ve enflasyon arasındaki ilişki şekil 2.3.' te görülmektedir. Az sayıdaki ülke için geçerli olan pozitif yönlü ilişkinin geçerli olduğu söylenebilir. Bu tespitler altında, enflasyon ile kayıt dışı ekonomi arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğunu ve kayıt dışı ekonominin küçültülebilmesi için enflasyon rakamlarının düşürülmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Kıldış (2006: 12)'e göre ‐Ekonomilerde, devlet en büyük kaynak sağlayıcısı ve dağıtıcısı olduğundan, hem kaynak toplarken hem de dağıtırken enflasyon olgusuna titiz davranmak zorundadır. Aksi takdirde, gerek kaynakların toplanması, gerekse dağıtılması aşamalarında ekonomik aksaklıklara neden olabilir. Devlet, kaynak toplarken var olan enflasyon etkisini dikkate alarak bu etkiyi giderici düzenlemeler yapmalı, kaynak dağıtırken de enflasyon yaratmamaya veya enflasyonu artırmamaya dikkat etmelidir ‐.

2.3.2. Gelir Dağılımında Adaletsizlik

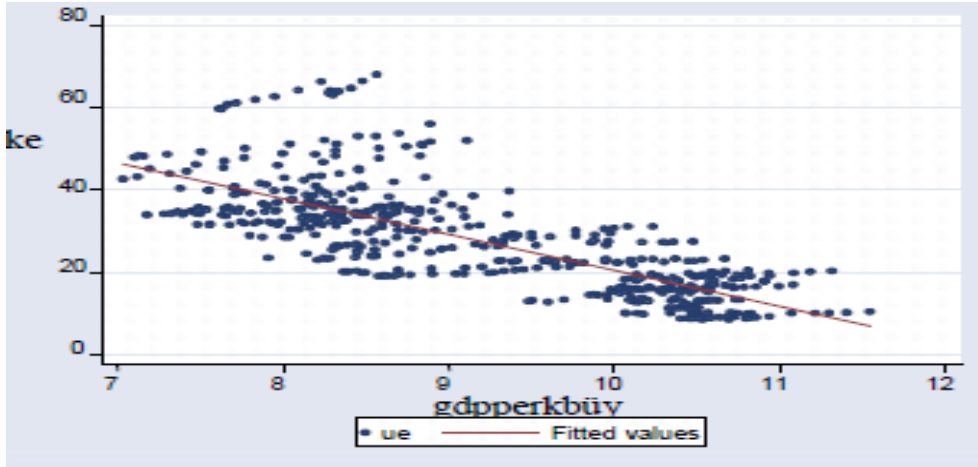
Gelir, toplum açısından bir milli ekonomide belirli bir dönemde yeniden meydana getirilen değerlerin cari fiyat değerleriyle belirlenmesidir. Buna ‐ milli gelir ‐ veya ‐ toplam hasıla ‐ adı da verilmektedir. Gelir dağılımı ise; bir ülkede belli bir dönemde yaratılan milli gelirin bireyler, aileler, tüketiciler v.s arasındaki dağılımına kişisel gelir dağılımı, üretim faktörleri arasındaki dağılımına fonksiyonel gelir dağılımı, bölgeler arasındaki dağılımına bölgesel gelir dağılımı denilmektedir.

Kanlı (2007: 11)' ya göre ‐ Gelirin düşüklüğü ve fakirlik, bireyleri kayıt dışı faaliyetlerde bulunmaya zorlayan bir faktördür. Yoksulluk sonucunda bir ekonomide vergileme kapasitesi ve vergileme potansiyeli yetersiz kalır. Buna karşın, toplam piyasa üretiminin ve dolayısıyla kişi başına milli gelirin yüksek olduğu ülkelerde gelir, servet ve harcama üzerinden daha fazla vergi almak imkânı olur. Yoksulluğun hâkim olduğu bir ekonomide vergileme yoluyla ekonomik kalkınmanın sağlanması son derece güçtür. Zira vergileme kaynaklarının azlığı ve yetersizliği, vergi idaresinin vergiden ekonomik kalkınmada bir finansman kaynağı olarak yararlanmasını sınırlar. Bireyler ise zaten sınırlı olan gelir ve servetleri üzerinde daha fazla vergi baskısı ve yükü hissederler ve vergiden kaçınmaya yönelebilirler. Kayıt dışılığın yaygınlığı toplumsal yozlaşmanın işaretidir. Toplumsal refahın artması, adil gelir dağılımı yapılabilmesi, dengeli

ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için kayıt dışı ekonominin ivedilikle önlenmesi gerekir”.

Bir ülkenin gelir dağılımında adaletin azalması o ülkede kayıt dışı ekonomik faaliyetin büyüklüğünü arttırır. Gelir dağılımından düşük pay alan gruplar, ortalama geçim düzeyine ulaşmak amacı ile kayıt dışı sektörde çalışmaktadırlar. Bu genellikle ikincil bir iş olmakla birlikte, özellikle Latin Amerika ülkelerinde ve maalesef ki son yıllarda ülkemizde de küçük yaştaki çocukların istihdamı şeklinde de olmaktadır (Dinçer, 2007: 36).

Çağlar (2011: 41)’a göre “Küçük şirketler, büyük firmalarla rekabet edebilmek için vergi kaçakçılığına imkan buldukları anda bu fırsatı değerlendirmektedirler. Bu fırsatta vergi gelirlerinde bir azalışa neden olmaktadır. Bu firmalarda, denetim ve belge düzeni büyük ölçekli firmalara göre daha düşük seviyede olduğundan kaçakçılık eğilimi de artış göstermektedir. Bunun yanında gelir dağılımındaki bozukluk küçük yaştaki çocukların kayıtsız olarak çalışmalarına yol açtığı gibi marjinal kesimi genişletmekte bu sektörde de işlemlerin kayıt dışı tutulması sebebiyle vergi kaçakları artmaktadır

Kaynak: “Yendi, İrem, kayıt dışı ekonominin iktisadi mali ve kurumsal nedenlerinin analizi, s.56, Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2011”.

Şekil 2.4. Kayıt Dışı Ekonomi - Kişi Başı Gelir Büyüme Hızı İlişkisi

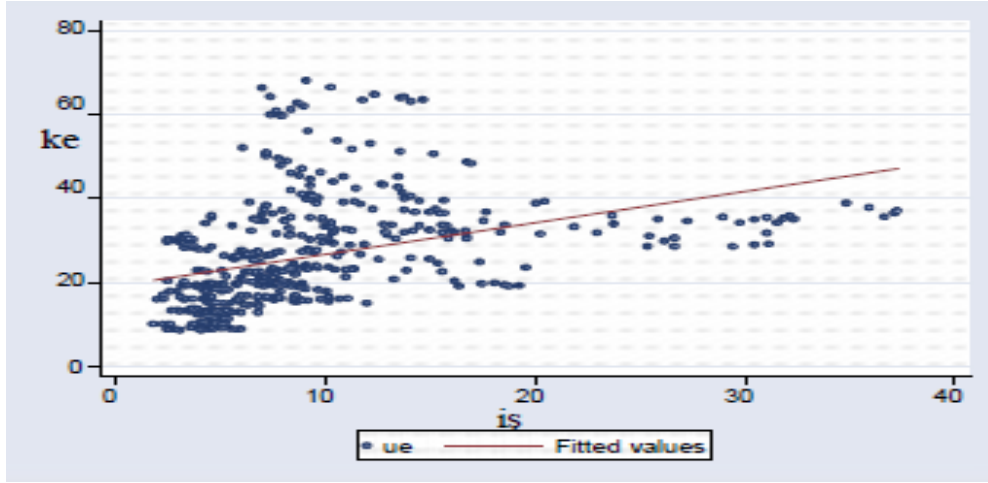
Şekil 2.4.'te kayıt dışı ekonomi ile kişi başı gelir büyüme hızı arasındaki ilişki yer almaktadır. Grafiğe göre ele alınan ülke örnekleri ve dönemde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ile kişi başı gelir büyüme hızı arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

2.3.3. İşsizlik

Emeğin kayıt dışı ekonomiye kaymasını belirleyen nedenler içinde belki de en önemlisi işsizlik faktörüdür. İşsizlik, emek sahiplerinin kayıt dışı çalışan işyerlerine kaymasına neden olabileceği gibi kendi kendilerine küçük işler kurmak yoluyla istihdam etmelerine de yol açabilmektedir (Kırcı, 2006: 29).

Dinçer (2007: 39)'e göre “Nitekim işsizlik oranının düşük olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonominin nispeten düşük olması bu durumun bir kanıtı olarak görülebilir. Örneğin, İsviçre, Japonya, Norveç de işsizlik oranı düşüktür. Bu ülkelerde kayıt dışı ekonominin boyutu da düşük düzeydedir. İtalya, ABD, Kanada ve İrlanda'da önceki ülkelere göre işsizlik oranı daha yüksektir, buna paralel olarak kayıt dışı ekonominin hacmi de daha yüksektir. Emek piyasasında gerek işçileri gerekse işverenleri kayıt dışı istihdama yöneltten çok sayıda faktör vardır. Bu faktörlerin elverişliliği kayıt dışı ekonominin gelişmesini sağlar. İşçileri kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunmaya iten sebepler arasında: işsizliğin yanı sıra, kayıtlı ekonomideki ücretlerin düşüklüğü, esnek çalışma saatlerinin varlığı, kendi işini yapma isteği... gibi faktörler sayılabilir. İşverenlerin kayıt dışı istihdamı tercih etmelerinin sebepleri arasında; vergi ve sosyal güvenlik primlerinin yükünden kurtulmak, işçi sendikalarının etkisini ortadan kaldırmak, ücret esnekliği sağlamak sayılabilir ”.

Yendi (2011: 59)'a göre “Ekonomide istikrarsızlık yaratan faktörlerden bir diğeri olan işsizlik arttıkça, resmi ekonomide iş bulamayan bireyler kayıt dışı ekonomide faaliyet göstermeye başlamakta bu durum da kayıt dışı ekonominin artmasına sebep olmaktadır. Diğer yandan, yüksek seviyelerdeki işsizlik ekonomideki durgunluk ve krizin göstergesidir. Ekonominin, kayıtlı ve kayıt dışı sektörlerin toplamından oluştuğu düşünülürse ekonomideki kötü durumdan kayıt dışı sektör de etkilenecek bu durum kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün azalmasına sebep olabilecektir ”.

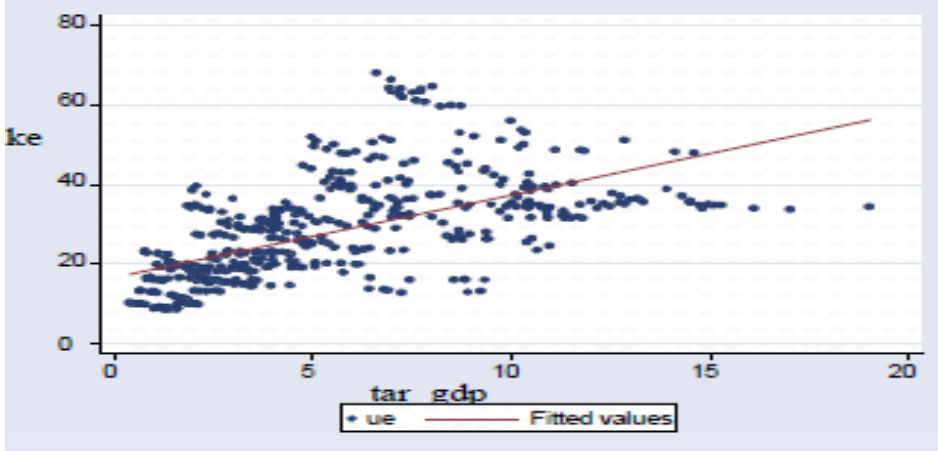
Kaynak: “ Yendi, İrem, kayıt dışı ekonominin iktisadi mali ve kurumsal nedenlerinin analizi, s.60, Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2011”.

Şekil 2.5. Kayıt Dışı Ekonomi İşsizlik İlişkisi

Şekil 2.5.’te kayıt dışı ekonomi ile işsizlik arasındaki ilişki grafiksel olarak gösterilmektedir. Grafığe göre işsizlik oranı arttıkça kayıt dışı ekonomi artmaktadır.

2.3.4. Tarım Sektörünün Ağırlıkta Olması

Tarım sektöründe faaliyet alanı, çok geniş ve tespiti ise çok zordur. Tarımda aile işletmesi yapısından, küçük ve orta boy işletme aşamasına geçilememesi, bu kesimin rekabetten uzak faaliyetini sürdürür olmasına, tarımın vergi dışı kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca bu kesimle bağlantısı olan sanayi ve hizmet sektörünün de kendiliğinden vergi dışı kalmasına veya ödemesi gerekenin altında vergi öder halde gelmesine yol açmaktadır (Önder, 2012: 18). Bununla beraber Kanlı (2007: 15)’ ya göre “ Hükümetler seçim ve sosyal sebeplerden dolayı tarım sektörünün üzerine fazlaca gidememektedir. Bu sebeple kayıt dışı ekonomide, kayıt dışı ticari ve sınai faaliyetler daha fazla yer tutmaktadır. Tarımın bugünkü hali sanayi kesiminin gelişmesindeki önemli engellerden biri olduğu gibi yaşanan sosyal sorunların da temel nedenidir. Bu duruma ise sürekli muafiyet ve istisna politikaları ile gelindiği, bunları da sivil iktidarların uyguladığı göz önünde tutulmak zorundadır ”.

Kaynak: “ Yendi, İrem, kayıt dışı ekonominin iktisadi mali ve kurumsal nedenlerinin analizi, s.61, Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2011”.

Şekil 2.6. Kayıt Dışı Ekonomi - Tarım Sektörü İlişkisi

Şekil 2.6’da tarım sektörünün ekonomideki büyüklüğü ile kayıt dışı ekonomi arasındaki pozitif yönlü ilişki görülmektedir.

Karatay (2009: 33)’a göre “Gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün GSMH içindeki payı uygulanan ekonomik politikalar, tarım ürünleri ihracatında azalma, küresel kriz vb. nedenlerden ötürü düşme eğilimi göstermektedir. Tarım kesiminde yaşanan daralma bu kesimde işsizliğin artmasına ve bireylerin şehirlere göç etmesine yol açmaktadır. Tarım işçilerinin kalifiye eleman olmaması nedeniyle, kayıtlı ekonomi içinde istihdamlarının sınırlı kalmasına ve kayıt dışı ekonomi içinde istihdam edilmelerine neden olmaktadır”. Bir ülkenin sahip olduğu ekonomik sistem ve buna bağlı yapısal özellikler kayıt dışılığa uygun bir altyapı oluşturabilir. Türkiye ekonomisinin özellikle istihdam açısından tarım ve hizmetler sektörüne dayalı, tüm sektörlerde küçük işletmelerin yaygın olan yapısı kayıt dışılığa ortam hazırlayan önemli etkenlerden biridir

Türkiye’de tarım sektörü yapısal özelliklerinden dolayı izleme ve denetlemenin çok zor olduğu bir sektördür ve bu nedenle kayıt dışılığa elverişli niteliktedir. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün payındaki büyüklükten dolayı kayıt dışılık oranı daha fazla olmaktadır. Ülkemizde tarım sektörü çok büyük bir nüfusu barındırdığı gibi, milli gelirden de en az pay alan kesimdir. Bu sebeple, tarım sektörü hep verginin dışında tutulmaya

çalışılmıştır. Türkiye'nin halen tarım ülkesi olmaktan kurtulamaması, bu sektörün kayıt dışılığında önemli bir yere sahip olmasına sebep olmaktadır.

2.3.5. Elektronik Ticaretin Yaygınlaşması

Sugözü (2008: 17)'ye göre "İnternetin bir sahibi yoktur. Bazı küçük denetimler dışında herhangi bir sınırlama da yoktur (Gerçi bazı ülkelerde istisnai olarak bazı sitelere bağlanmak ve incelemek yasaktır). E-ticarete üretici olarak dahil olmak için, birkaç formalite dışında, izin alınması gereken bir merci ya da kurum yoktur. Bu nedenle büyük paraların döndüğü sanal ticaret, normalüstü tepkimeler ve suiistimallerle ekonomik düzenin bozulmasına ve kontrolün zorlaşmasına neden olabilir. Bunun sonucunda da elektronik ticarete kayıtlı ekonomiden uzaklaşmak kolaylaşmaktadır ”.

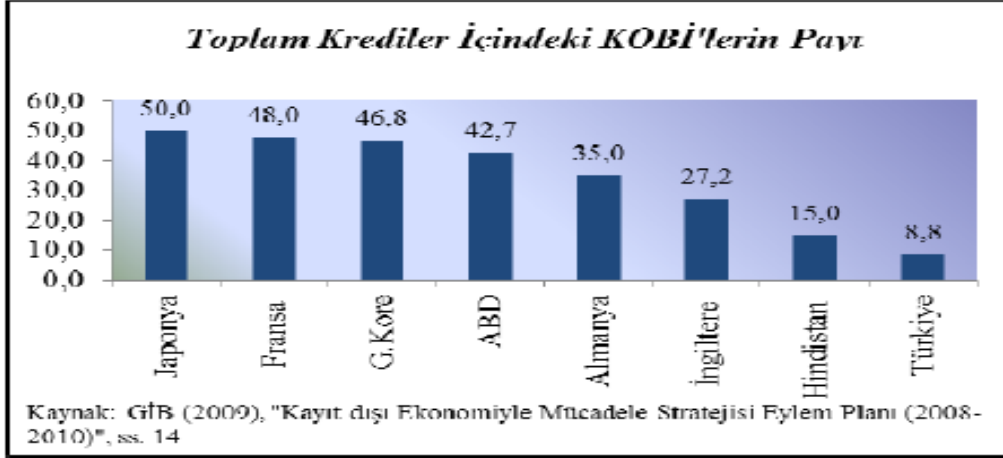
2.3.6. Küçük İşletmelerin Yaygınlığı ve Kurumsallaşma Sorunu

Kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran ekonomik sebeplerden bir diğeri de ekonomilerin genellikle küçük ve orta boy işletmelerden (KOBİ) oluşmasıdır. Küçük işletmelerin yaygınlığı denetlemeyi zorlaştırdığı gibi, bu işletmelerin birçok yasal düzenlemelerin dışında kalmalarına da neden olmaktadır. Bazı vergiler, iş, sosyal güvenlik vb. konularla ilgili yasalar genellikle belli bir büyüklüğün altındaki işletmeleri kapsamamasına rağmen, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin daha çok küçük işletmelerde ortaya çıkması söz konusu işletmelerin yeterince kurumsallaşmamış olmasından da kaynaklanmaktadır. En önemli sebeplerin başında ağır vergi yükü gelmesine rağmen, kurumsallaşmanın olmamasının da kayıt dışı ekonomiyi artırıcı bir etki olduğu reddedilemez bir gerçektir.

KOBİ'lerin dış finansman sağlama olanaklarının kısıtlı olması ve risk sermayesi yatırım ortaklığı, KOBİ borsaları, kredi garanti fonu gibi kurumların ülkemizde henüz yeterince yerleşmemiş olması bu işletmeleri, aynı zamanda bir oto-finansman yolu olan daha az vergi ödeme yoluyla faaliyetlerini finanse etmeye itmektedir (Işık ve Acar, 2003: 20). Bulut (2007: 41)' a göre " Hal böyle olunca KOBİ sahipleri oto finansman kaynaklarını yaratarak ayakta kalmaya ve büyümeye çalışmaktadır. Gerek yüksek vergi oranları ve gerekse de finansman ihtiyaçları KOBİ'leri daha az vergi ödemeye yöneltmektedir. Sayısal olarak bu denli geniş bir kitlenin vergi yasalarına aykırı davranışı ise toplumun tüm kesimlerince gözlenmekte, bu durum vergi bilincine ve kayıtlı ekonomiye büyük

zarar vermektedir ”. KOBİ’lerin kayıt ve muhasebe teknikleri zayıftır. Kayıtların kanuna uygun olarak tutulduğu görünmekle beraber kayıtlar kullanılarak mali ve teknik analiz yapma imkanı çok fazla yoktur. Bu işletmelerin büyük bir kısmının sermaye şirketi görüntüsü vermesine rağmen şahıs şirketleri gibi yönetilmektedirler (Baytar, 2006: 29).

Bulut (2007: 40-41)’a göre “Küçük şirketler, büyük firmalarla rekabet edebilmek için vergi kaçakçılığına imkân buldukları anda bu fırsatı değerlendirmektedirler. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler daha çok şirketleşmemiş girişimler ve küçük işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu firmalarda, denetim ve belge düzeni büyük ölçekli firmalara göre daha düşük seviyede bulunduğundan kaçakçılık eğilimi de yoğun olmaktadır. Bunun yanında gelir dağılımındaki bozukluk küçük yaştaki çocukların kayıtsız olarak çalışmalarına yol açtığı gibi marjinal kesimi (ayakkabı boyacılığı, jetonculuk, işportacılık v.b.) genişletmekte bu sektörde de işlemlerin kayıt dışı tutulması sebebiyle vergi kaçakları artmaktadır. Gelirlerin yetersizliği karşısında düşük gelir grubunda bulunan bireyler ya ek iş talebiyle iş gücü piyasasına çıkmakta ya da nitelikleri itibarıyla iş gücü piyasasına dahil olmayan kadınlar ve hatta eğitimlerinin aksaması pahasına çocuklar bu piyasaya dahil olmaktadır. Gerek ek iş talebiyle piyasaya çıkan işgücü gerekse kadın ve çocuklar, üretken istihdam alanlarının yetersiz olması veya konumlarının zorlanması nedeniyle büyük ölçüde kayıt dışı sektörde istihdam şansı aramaktadırlar ”. Küçük işletmelerin yaygınlığı da yine izleme ve denetlemeyi zorlaştırdığı gibi, bu işletmelerin birçok yasal düzenlemelerin dışında kalmalarına da sebep olmaktadır. Vergi, iş, sosyal güvenlik vb. konularla ilgili yasalar genellikle belli bir büyüklüğün altındaki işletmeleri içersine almaktadır.

Kaynak: “GİB (2009), Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010),s.14”.

Şekil 2.7. Çeşitli Ülkelerde Toplam Krediler İçindeki KOBİ'lerin Payı

GİB (2008: 12)'na göre “Diğer OECD ülkelerine oranla, Türkiye’de yerleşik KOBİ’lerin banka finansmanına erişimleri son derece kısıtlıdır. Bu durum, bir taraftan KOBİ’lerin ayakta kalabilmesi için fason üretim yapan işletmelere dönüşmelerine; diğer taraftan da bazı faaliyetlerini kayıt dışı alanlara kaydırmalarına ya da gelirlerinin bir kısmını beyan dışı bırakarak daha az vergi ödemelerine yol açmaktadır”. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler daha çok şirketleşmemiş girişimler ve küçük işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Ülkemizde işletmelerin çok büyük bir bölümü küçük ve orta ölçekli işletme niteliğine sahiptir ve kayıt dışı ekonomi bu işletmeler arasında daha yaygındır.

Kurumsallaşmış firmalar ortaya çıkan haksız rekabeti ortadan kaldırmak için üretimin belli aşamalarında fason üretim yaparlar veya üretimde taşeron firmaları devreye sokarlar. Bunun nedeni küçük işletmelerin daha kolay kayıt dışı faaliyetlerde bulunuyor olmasıdır (Önder, 2012: 18).

2.3.7. Küreselleşme ve Dış Ticaret

Yendi (2011: 62)'ye göre “Küreselleşme ile beraber dış ticaretin yol açtığı rekabetin kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkilerine ilişkin iki temel yaklaşım vardır. Bunlardan birincisine göre dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması sonucunda kayıt dışı ekonomi azalacaktır. Tarife, kota ve tarife dışı engellerle

ticaret yasaklandığında iktisadi birimler kayıt dışı olarak ticaret yapma tercihinde bulunacaklardır. Yapılan çalışmalarda, ülkelerin dışa açıklığı arttıkça kayıt dışı ekonominin azaldığı sonucuna varılmıştır. Diğer yaklaşıma göre ise, küreselleşme ve dış ticaretle birlikte artan rekabet, fiyatları ve karları azaltmakta, firmalar maliyet avantajları arayarak kayıt dışı ekonomiye yönelmektedirler ”.

2.3.8. Nakit Ekonomisi

Metin (2011: 27)’e göre “Kayıt dışı ekonomide genel olarak nakit para kullanmanın daha fazla tercih edildiği kabul edilmektedir. Faaliyetlerin nakit para veya takas yoluyla yapılması ödeme delillerini ortadan kaldırmaktadır. Kredi kartı gibi kayıt altına alınmanın kolay olduğu ödeme araçlarına yönelmek kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmek açısından önemlidir. Bilindiği gibi vergi kontrolleri, temelinde para hareketlerinin izlenmesine dayanmaktadır. Para hareketlerinin bankalar aracılığıyla yapılması durumunda, yürütülen ekonomik faaliyetler bir şekilde izlenebilmekte ve kayıt dışı bir faaliyette bulunmak daha da zorlaşmaktadır”.

Ekonomide, mal ve para hareketi olmak üzere iki yönlü bir akım vardır. Gelişmiş ülkelerde vergi denetimleri para hareketlerini izlemek suretiyle yapılır. Zira para hareketleri büyük çoğunlukla bankalar üzerinden yapılır ve bu hareketler banka sisteminde iz bırakır. Bu nedenle daha sonra bu hareketlerin tespit edilmesi mümkündür. Mal hareketleri ise iz bırakmaz ve bu hareketleri anında tespit etmediğiniz zaman, sonradan tespit etmeniz mümkün değildir. Gelişmemiş ülkelerde ise mal hareketlerine dayalı bir vergi incelemesi öne çıkar. Çünkü bu ülkelerde finans sektörü gelişmemiştir ve ekonomi nakit hareketlerine dayanır (GİB, 2009).

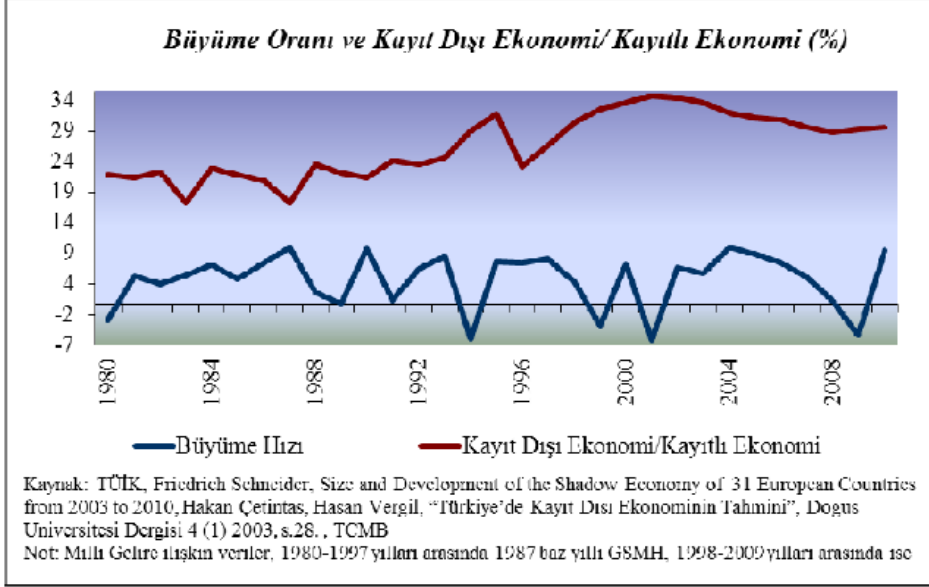
Nakit ekonomisi, Baytar (2006: 25)’a göre “Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin artmasında Türkiye için çok önemli bir faktördür. Ekonomide bir değişim durumu esastır. Bu değişim sisteminde takasın oynadığı rolün büyüklüğü, yapılan faaliyetlerin büyüklüğünün gizlenebilmesine olanak sağlamaktadır. Bu kolaylıkta kayıt dışılığa sebep olmaktadır. Olması gereken kayıt altına alınmanın kolay olduğu ödeme araçlarına yönelmektir. Kredi kartı kullanımının yaygınlaşması kayıt dışı ekonomi ile mücadele açısından önemli bir çözüm yolu olarak gözlemlenmektedir. Toplum olarak nakit para ile iş yapma alışkanlıklarının terk edilmesi gerekmektedir ”.

2.3.9. Ekonomik İstikrarsızlık ve Krizler

Daha çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan ekonomik istikrarsızlık ve krizler, işletmelerin ekonomik gücünü sarsıntıya uğratarak yatırımlarını ve maliyetlerini ve dolayısıyla üretimlerini azaltmalarına sebep olmaktadır. Bunları yaparken de kayıt dışı faaliyetlere yönelmek ya da kayıt dışı faaliyetleri artırmak seçenekleri ile karşılaşabileceklerdir. İşletmelerin bu seçeneklerle karşı karşıya kaldıklarında ve başka seçenekleri kalmadığında kriz döneminde denetimlerin de etkisini yitirdiği dikkate alınır, kayıt dışına yönelmeleri veya kayıt dışı faaliyetlerini artırmaları büyük bir olasılık haline alacaktır.

Bulut (2007: 38)'a göre “Ekonomik istikrara, tam istihdam ve fiyatlar genel seviyesinde istikrarın sağlanmasıyla ulaşılır. Tam istihdam ile kastedilen emek piyasasındaki denge veya başka bir deyişle işsizliğin olmaması, fiyat istikrarı ile kastedilen ise fiyatlar genel düzeyinde dalgalanmanın olmaması, günümüzde enflasyonun görülmemesidir. Ekonomilerde daralma ve kriz dönemlerinde görülen işsizlik ile daha çok genişleme aşamasında görülen enflasyon, kayıt dışı ekonomiyi genişleten unsurlardır. Nitekim, işsizlik, özellikle işsizlik sigortasının olmadığı ülkelerde enformel ekonomiyi geliştirici etki yaratırken, enflasyon bir taraftan gelirleri reel olarak gerileyen kesimlerin gelir düzeylerini yükseltmek için ek işler yapmalarına, diğer taraftan fiktif kazançların vergilendirilmesine sebep olduğu için beyan dışı ekonomik faaliyetlerin gelişmesine sebep olmaktadır ”.

Önder (2012: 16)'e göre “Ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde, işsiz kesimler kayıtlı ekonomide bulamadıkları istihdam imkânlarını kayıt dışı ekonomi alanlarında aramaktadırlar. İşletmeler de krizin olumsuz etkilerini azaltmak için üretimlerini kayıt dışı yollardan sağlamaya çalışarak, buna bağlı olarak maliyetlerini azaltmaya çalışmaktadırlar. Kriz nedeniyle kayıtlı ekonomide istihdam edilmesi zor veya mümkün olmayan niteliksiz işçiler, kayıt dışı ekonomide daha kolay iş bulabilmektedirler. Kayıt dışında daha az ücretle çalıştırılan bu işçiler işletmelerin üretim maliyetlerini azaltmaktadır ”.

Kaynak: TÜİK.

Şekil 2.8. Türkiye’de Büyüme Oranı ve Kayıt Dışı Ekonomi/Kayıtlı Ekonomi İlişkisi

Şekil 2.8’ den anlaşılabilirce üzere Türkiye’de de ekonomik krizlerle kayıt dışı ekonomi arasında doğrusal bir ilişki vardır. Türkiye için önemli kriz yılları olan 1994, 1999, 2001 ve 2008’de kayıt dışı ekonomide artış yaşanmıştır.

2.4. Sosyal ve Psikolojik Nedenler

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkma nedenlerine bakıldığında sosyo-politik nedenlerin bu soruna yol açan önemli faktörlerden olduğu görülmektedir. Sosyo-politik nedenler içinde birçok faktör bulunmakla birlikte hızlı nüfus artışı, kentleşme ve göç, eğitim düzeyi, yaş, medeni hal, cinsiyet ve gelir seviyesi, ahlaki normlarda değişimler, toplumsal baskı, devlete olan bağlılığın azalması ve devlete karşı koyma güdüsü önemli unsurlar olduğunu söyleyebiliriz.

2.4.1. Hızlı Nüfus Artışı

İstihdam olanaklarının artan nüfusu karşılamayı ve bu çerçevede gelişen köyden kente hızlı göç ve çarpık kentleşmenin sonucu olarak niteliksiz işgücü ve emek sahiplerinin daha az ücretle ve sosyal güvenceye sahip olmaksızın çalışmaya

razı olması neticesinde ortaya çıkan kayıt dışı ekonomik faaliyetler önemli boyutlara ulaşmaktadır.

Karatay (2009: 29)'a göre “Nüfus artış hızının ekonomik büyüme oranının üzerinde seyretmesi, işsizliğin zamanla artmasına neden olmaktadır. Bu durum ise, emek sahiplerinin daha az ücret, daha az veya hiç sosyal güvence ve daha uygunsuz koşullarda çalışma isteklerini ortaya çıkarmaktadır. Başka bir ifade ile daha az maliyetle ve kayıt dışı olarak ulaşılmak istenen istihdam, emek sahipleri tarafından da desteklenir hale gelmektedir. Bu anlamda, kayıt dışı ekonominin faydalı olduğu ve işsizlik sorununun çözümüne katkıda bulunulduğu söylenebilir. Fakat, bu olumluluğun ücretler, iş güvencesi ve sosyal güvenlik açısından değerlendirilmesi durumunda pek de arzulanır olmadığı açıktır ”.

Metin (2011: 23)'e “Türkiye'deki hızlı nüfus artışı ve 1950'lerden itibaren artan köyden kente göçün oluşturduğu emek piyasası özellikleri, kayıt dışı ekonominin gelişmesinde etkili faktörlerden biridir. Nüfus artışı ve göçle birlikte kentlerde biriken büyük ölçüde niteliksiz işgücü, emek sahiplerinin daha az ücretle ve sosyal güvenceye sahip olmaksızın çalışmaya razı olması sonucunu doğurmaktadır ”. Hızlı nüfus artışının sonucu olan genç nüfus fazlalığı, bu nüfusun barınma, sağlık, eğitim, özellikle istihdam vb. ihtiyaçlarının karşılanması için ülkenin harcaması gereken kaynak miktarını da artırmaktadır.

2.4.2. Kentleşme ve Göç

Göç olgusu da kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin gelişmesinde önemli olan bir başka sosyal faktördür. Gerek yasa dışı dış göç, gerekse köyden kente göç şeklinde ortaya çıkan iç göç, özellikle enformel ekonomik faaliyetlerin ve hatta yasa dışı ekonomik faaliyetlerin doğumu bakımından uygun zemini hazırlamaktadır (Bulut, 2007: 49).

Sarıkaya (2007: 20)'ya göre “ Emek piyasasındaki kayıtsızlığın bir başka boyutunda, istihdam olanaklarının hızla artan nüfusu karşılayamayışı ve bu çerçevede gelişen köyden kente hızlı göç ve çarpık kentleşmedir. Bunun sonucu olarak niteliksiz işgücü ve emek sahiplerinin daha az ücretle ve sosyal güvenceye sahip olmaksızın çalışmaya razı olması neticesinde ortaya çıkan kayıt dışı ekonomik faaliyetler olduğu görülmektedir ”. Tarım sektöründe yaşanan kriz bu kesimde işsizliğin artmasına ve bireylerin şehirlere göç etmesine neden

olmaktadır. Şehirlere göç eden bireylerin yeterince kalifiye olmamaları, kayıtlı ekonomi içinde istihdamlarının sınırlı kalmasına ve kayıt dışı ekonomi içinde istihdam edilmelerine neden olmaktadır. Özellikle köyden kente göç eden bireylerin faaliyetleri kamu otoritesi tarafından yeterince denetlememekte ve yasal çerçevenin dışında faaliyette bulunmalarına göz yumulmaktadır.

Uzun yıllardır devam eden köyden kente göç ve nüfus artışına bağlı hızlı kentleşme sonucu ortaya çıkan gecekondu olgusu, kayıt dışı ekonominin gelişimi açısından büyük bir öneme sahiptir. Yeterli eğitim, sağlık, barınma ve istihdam gibi imkanlardan yoksun bir şekilde gecekondualarda yaşayan insanlar, kent içerisinde kayıt dışı sektörlerde çalışmaktadır. Bunun en temel sebeplerinden biri, bu kişilerin gerekli mesleki ve teknik eğitimi alamamaları ve bunun akabinde bir meslek dalında uzmanlaşamamalarıdır (Metin, 2011:25). Herhangi bir alanda mesleki eğitimi olmayan bu kişiler, şehirlerdeki marjinal alanlarda çalışmak zorunda kalmaktadırlar ve bu da kayıt dışı ekonomik faaliyetleri, dolayısıyla kayıt dışı istihdamı daha da artırmaktadır.

2.4.3. Eğitim Düzeyi

Okuma-yazma oranının yüksek olduğu, mesleki ve teknik eğitimin gerekli altyapı sağlanarak sunulduğu ülkelerde, kayıt dışı ekonominin oranı daha düşük olmakta, bunun karşısında okuma-yazma oranının düşük olduğu, üniversite ya da mesleki ve teknik eğitimin yetersiz olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonomi oranı daha yüksek çıkmaktadır. Okuma-yazma oranının ve genel olarak eğitim seviyesinin yükselmesi ile birlikte üretimin en önemli girdilerinden olan teknolojiyi kullanım oranı da artacaktır. Bunun yanı sıra eğitim seviyesinin düşüklüğü, vergi bilincinin geliştirilip yaygınlaştırılmamasına, vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin gerektiği gibi yerine getirilmemesine neden olmaktadır (Metin, 2011:25).

Eğitim düzeyiyle kayıt dışı ekonomi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Yapılan ampirik çalışmalar toplumun eğitim seviyesi arttıkça gerçekleştirdiği ekonomik işlemleri kayıt dışına çıkarma eğiliminde atma olduğu yönünde bulgular ulaşılmıştır. Eğitim seviyesi yükseldikçe gelirin olduğundan daha düşük gösterme eğiliminin iki sebepten dolayı artabilmekte olduğu görülmektedir (Sarıkaya, 2007: 18). Bulut (2007: 44)' a göre “ Eğitim düzeyinin yükselmesiyle vergi bilinci gelişir. Vergi bilinci vergi sisteminde ki vergiler, bunların işleyişleri, işleyişlerindeki aksaklıkların mükellefçe bilinmesi olarak ifade

edilebilir. Vergi bilincinin gelişmesi mükellefin vergi yükünün dağılımı ile olumsuz görüşe kapılması vergiye uyumunun azalmasına ve vergi kaçakçılığının artmasına neden olabilir. Eğitim düzeyi arttıkça mükellef vergi yasalarını değerlendirerek boşlukları tespit edebilir ve bu boşluklardan faydalanmak suretiyle gelirini vergi idaresinin dışına çıkarma olanağına daha fazla sahip olur. Bu bağlamda eğitim düzeyinin artmasıyla verginin amacının kavranabileceği başka ifadeyle vergi yükü ile kamu harcamaları arasındaki mali bağın mükellefçe kavranmasının vergi ahlakı ve zihniyeti üzerinde olumlu etki yaratabileceği ve bunun vergiye uyumu arttıracığının da değerlendirilmesi gerekir”. Diğer yandan, eğitim düzeyi yüksek olan mükellefler yasaları daha iyi anlayacak ve değişikliklere daha kolay uyum sağlayacaklardır.

2.4.4. Yaş, Medeni Hal, Cinsiyet ve Gelir Seviyesi

Yaş, medeni hal, cinsiyet ve gelir seviyesi bireyin risk alma durumunu yahut vergi kaçırma eğilimini belirleyen faktörlerdir (Karatay, 2009: 53). Bulut (2007: 43)’ a göre “ Vergi kaçakçılığını belirleyen sosyolojik faktörlerle ilgili yapılmış birçok çalışma sonunda; kadınların erkeklerden, gençlerin yaşlılardan, evlilerin bekarlardan daha fazla risk üstlenebildikleri ortaya konmuştur. Gelir seviyesi arttıkça özellikle artan oranlı vergilerin söz konusu olduğu durumda daha yüksek marjinal vergi oranlarına tabi olmak vergi kaçırmanın faydasını arttıracığı için gelir düzeyi yükseldikçe vergi kaçakçılığını arttıracığı söylenebilmektedir. Mükelleflerin gelir düzeyi yükseldikçe vergi yasaları konusunda uzman olan mali danışmanların bilgi ve tecrübesinden yararlanabilmeleri gelirlerini olduğundan daha az gösterme imkânına sahip olmalarına sebep olur. Gelir düzeyi düşük olanların ise böyle bir olanağı yoktur. Ancak gelir düzeyi düşük olan mükelleflerin çoğunun gelirlerim arttırabilmek için ikinci işte çalışma eğilimi yüksektir. Genellikle enformel sektörde ve kısmi zamanlı olarak gerçekleştirilen bu ikinci işlerden sağlanan gelirlerin beyan edilmesi söz konusu değildir”.

2.4.5. Ahlaki Normlarda Değişmeler

Kayıt dışı faaliyetlerin artması, toplumun ahlaki değerlerinin bozulmasına ve yasadışı faaliyetlerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Ülke genelinde yaşam şartlarının ağırlaşması, devlet kurumlarında yolsuzlukların artması, bireylerin kayıt dışı faaliyetlere yönelmelerine neden olabilir. Geçmişte ahlaka uygun olmayan para kazanma yolları artık meşru hale gelebilir (Sarıkaya, 2007: 19). Kayıt dışı

faaliyetlerin artması, toplumun moral ve ahlaki değerlerinin bozulmasına ve anti sosyal davranışlarının yayılmasına sebep olmaktadır.

Karatay (2009: 52)'ye göre ‐Ahlaki değerlerin aşındığı toplumlarda, özellikle uyuşturucu ve yasadışı kumar, fuhuş, kaçakçılık ve tefecilik gibi ahlak dışı ve yasal olmayan kayıt dışı faaliyetler artacaktır. Yasalara aykırı faaliyetlerin artması, ahlaki anlayışın kötü yönde değiştiğini göstermektedir. Ahlaki normların değişmesinde arka plandaki en önemli neden ise devlet anlayışı ve devlete bağlılıktır. Vatandaşlarda, siyasi hükümetlerin ve kurumların, toplumun menfaatlerini iyi şekilde savunduğu fikri hakim ise kayıt dışı ekonomiye eğilim olmayacak ve artmayacaktır. Tersine durum, geleneksel ahlak değerlerinin sorgulanmasına yol açacaktır ‐.

2.4.6. Toplumsal Baskı

Dinçer (2007: 46)'e göre ‐Bireyler için vergi kaçırınlar üzerinde toplumun baskısı önemlidir. Vergi kaçakçılığı kimi toplumlarda hoşgörü ile karşılanır ve dolayısıyla bu toplumlarda vergi kaçakçılığı yüksek düzeydedir. Çünkü kaçakçılığın maliyeti sadece yakalandığında ödenecek vergi cezası kadar olur. Kimi toplumlarda ise vergi kaçakçılığı affedilmez bir suç olarak görülür ve kaçakçılık yapanlar ağır bir toplumsal baskı ile karşı karşıya kalıp toplumdan dışlanırlar. Bu baskı ise mükelleflerin vergiyi kaçırma eğilimini azaltıcı etki yapar ‐. Vergi ahlakının yüksek olduğu dürüst mükelleflerin hakim olduğu toplumlarda vergi kaçırın bireyler üzerinde yaratılan baskı vergi kaçırma eğiliminin düşmesine neden olacaktır.

2.4.7. Devlete Olan Bağlılığın Azalması ve Devlete Karşı Koyma Güdüsü

Bulut (2007: 46)'ya göre ‐Gelişmiş ülkelerin demokrasilerinde, devletin vatandaşı denetlemesinin haricinde, vatandaş da devleti denetleme hakkına ve yetkisine sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerdeki demokrasi anlayışına göre ise, kanunlara tabi olanlar ve kanunları uygulayanlar, kanunların oluşumuna katılamamakta ve ayrıca vatandaşlar da devleti denetleme hakkına sahip olamamaktadırlar. Kanunların oluşumuna katılamayan ya da kanunların uygulanmasını denetleyemeyen vatandaşlar, tepkilerini kayıt dışı faaliyetlere kayarak ortaya koyabilmektedirler. Devlete bağlılığın azalması, bir diğer ifadeyle devletin saygınlığını yitirmesi, ekonomik faaliyetlerin kayıt dışında tutulmasının

toplum tarafından hoşgörü ile karşılanmasına neden olarak kayıt dışı ekonominin gelişmesine neden olmaktadır ”.

Devlete meydan okuma, yüksek gelir elde etme arzusu ve becerisi fazla olan insanlar kaçakçılık, yasadışı kumar, yasadışı üretim veya ticaret yapmakla bir anlamda devlete karşı Makyavelist bir karizma ortaya koymuş olmaktadır. Buradan da anlaşıldığı gibi, devlete karşı koyma, suçu gündelik hayat tarzı olarak belirlemiş bireyler tarafından daha çok benimsenen bir davranış biçimidir (Sugözü, 2008: 50). Vergiden kaçınma doğal olarak devlete karşı koymanın bir sonucu olamaz. Vergi kaçırma da kısmen görülmesine rağmen yasadışı ekonomik faaliyetlerde bulunmanın altında yatan sebep ise daha çok devlete karşı koyma güdüsüdür.

2.5. Teknolojik Gelişmelerden Kaynaklanan Faktörler

Fabrikalarda emeğin yoğun olduğu üretim şeklinden teknoloji yoğun üretim şekline bağlı olarak robot teknolojisine geçilmesi işsizlik oranında yükseliş göstermiştir. Buna bağlı olarak ortaya çıkan iş gücü kayıt dışı faaliyetlere ve sektörlere kaynaklık etme durumunda kalmıştır (Karatay, 2009: 59).

Teknolojik gelişmelerin kayıt dışı ekonomiye en başlıca etkisi, gelişen teknolojilerle emek gücünün açıkta kalması ve insanların geçim kaygısıyla kayıt dışı faaliyetlere yönelmeleridir. Gelişen teknolojiler sermaye mallarının fiyatını ucuzlatmakta ve ucuzlayan bu sermaye mallarının kullanımı yoluyla piyasaya yönelik kayıt dışı üretim ve evde üretim daha basit hale gelmektedir. Böylelikle kayıt dışı üretimin ucuzlayarak kalitesinin iyileşmekte olması da bu ürünlere yönelik talebin canlı kalmasında ve netice olarak kayıt dışı ekonominin gelişmesinde etkili olmaktadır.

Demir (2007: 38) e göre “ Bilim ve iletişimdeki teknolojinin gelişmesine paralel olarak elektronik ticaret gün geçtikçe artmaktadır. Her ne kadar elektronik ticarete de maddi varlıkların alım satımı posta ve/veya paket teslimi şeklinde olsa da, ticarete konu olan yazılım, bilgisayar programları gibi bazı mallar elektronik ortamda aktarılabilmektedir. Ödemenin de elektronik ortamda gerçekleşmesi söz konusu olduğunda mal hareketlerinden dolayı vergi kanunlarınca düzenlenmesi gereken fatura ve benzeri belgeler düzenlenmemekte böylelikle bu tür ticaretlerin elektronik ortam haricinde bir iz bırakması söz konusu olmamaktadır ”. Fakat

iletişim teknolojilerindeki gelişme vergi idarelerinin gerek daha hızlı ve kaliteli hizmet sunmaları açısından ve gerekse vergi denetim ve incelemeleri, bilgi toplama ve istihbarat arşivinin kullanımı noktalarında vergi idaresine büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

2.6. Çalışma Hayatından Kaynaklanan Faktörler

Karatay (2009: 46)' ya göre “ Kayıt dışı ekonominin çalışma hayatına yansımaları ortaya çıkan en önemli problem; sosyal güvenlik sistemini ve çalışma hayatını düzenleyen hukuk kurallarına uyulmaksızın, kayıt ve beyan dışı kaçak işçi çalıştırılması veya kendi nam ve hesabına kayıtsız olarak çalışılması şeklinde ortaya çıkan kayıt dışı istihdamdır. Kayıt dışı ekonomide kaçak işçilik üç şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar:

- İşçinin hiçbir şekilde resmi kayıtlarda yer almamasıdır.
- İkinci yöntem, işçi resmi kayıtlarda sigortalı olarak görünmekle birlikte, prim ödeme gün sayısı düşük gösterilmektedir.
- Kaçak işçilikte üçüncü yöntem ise, işçinin elde ettiği gelirin resmi kayıtlara yansımamasıdır ”.

Dinçer (2007: 47)'e göre “Çalışma hayatından kaynaklanan faktörler ‘piyasa aksaklıklarından’ kaynaklanmaktadır. Başlıca örnekleri; resmi ekonomiye kıyasla bir ürünün daha ucuza üretimi veya edinimi, bir üretim faktörünün daha elverişli fiyatla üretime katılmasıdır. Sayılan bu avantajlar hem üretici, hem üretim faktörü sahibi hem de tüketici için söz konusu olabilmektedir. Örneğin; girişimci bir mal veya hizmeti resmi ekonomide olduğundan daha karlı olarak üretebilmektedir. Çünkü vergisiz, sigorta kesintisiz, kanuni düzenlemelerden uzak üretim yapan gizli sektör, resmi sektörden daha avantajlı olmaktadır. Gizli sektörü seçen işveren; hukuki çalışma süresi, işçi koruma mevzuatı, fazla mesai veya işe son verme gibi hususlarla ilgili kayıtlardan kurtulmuş olmaktadır ”.

Sosyal güvenlik sisteminin yeterince gelişmiş olmaması ve etkin çalışmayışı kayıt dışılığı teşvik etmektedir. Bireyler sisteme kayıtlı olmakla elde edecekleri faydalar ile kayıt dışı kalma durumunda elde edecekleri faydaları karşılaştırarak tercih yapmaya yönelebilirler (Saydam vd, 2012: 25). Bazı işler kayıt dışılığı çok müsaittir. Örneğin bir berber dükkanında hizmet süresi çok

kısadır, işlemin saklandığının tespiti o işin süresi ile kısıtlıdır. Bunun içinde o mükellefi sürekli gözlem altında tutmak gerekir ki çoğu kez bu mümkün değildir . Prim ve kesintiler yüksek, kayıt dışı kalmanın alternatif maliyeti düşükse, bireyler özellikle iş bulmanın kısıtlı olduğu dönemlerde kayıt dışı kalmayı tercih edeceklerdir.

Karatay (2009: 48- 49)’a göre “Kayıt dışı faaliyetlerin çalışma hayatından kaynaklanan asıl sebeplerinden birisi de başta firmalar olmak üzere sendikalara duyulan tepkidir. Firmalar, istihdam ve ücretler konusunda esnek olmayı seçerler. Sendikalar ise firmaların bu esnek olma isteklerini engelleyen kurumlardır. Firmalar da tepkilerini, şartlar elverdiği ölçüde sendikasız ve kayıtsız eleman çalıştırma yolunu seçerek ya da işlerini alt sözleşmeler ile başka küçük işletmelere yaptırarak üretimi merkezilikten kurtarıp kayıt dışı faaliyetlerde bulunmak suretiyle göstermektedir. Aynı zamanda, işçi sayısına bağlı olarak işletmelere getirilen yükümlülükler de işletmelerin faaliyetlerini küçültmelerine veya olduğundan düşük göstermelerine yol açmaktadır ”.

Çalışma hayatı ile ilgili yasal düzenlemelerin kısmi zamanlı, evde çalışma gibi zamanla ortaya çıkan gelişmeleri kapsamaması da kayıt dışı istihdama yol açabilmektedir. Bunun yanında Çalışma Dairesi ile Muhaceret Dairesi ve Polis Genel Müdürlüğü’nün koordineli ve etkin çalışmayışı denetim ve cezai yaptırımlarının yetersiz kalması kayıt dışı istihdama yol açmaktadır (Saydam vd. 2012: 25).

3. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME YÖNTEMLERİ

Çalışmanın üçüncü bölümü olan bu bölümde, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü, boyutunu ölçüp tahmin etmek için oluşturulmuş yöntemlere değinilecektir. Kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmek için kullanılan birçok yöntem vardır. Bu yöntemlere genel çerçeve olarak değinecek olursak bunlar; doğrudan, dolaylı ve karma yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Azaklı (2009: 44)'ya göre “Kayıt dışı ekonomi, geleneksel ölçüm yöntemleriyle tam olarak belirlenemeyen milli muhasebe kayıtlarında yer almayan alanları kapsamaktadır. Bir ülkedeki kayıt dışı ekonomi ne kadar büyükse, o ülkedeki milli gelir, istihdam gibi makro büyüklüklerin değeri o ölçüde gerçeği yansıtmayacaktır. Yani kayıt dışı ekonominin ekonomik göstergeler üzerinde bozucu etkiler yapması, ekonominin gerçek performansının belirlenmesini engelleyecektir. Dolayısıyla bu makro değişkenleri dikkate alarak oluşturulacak para ve maliye politikaları gerçek hedefine ulaşmayacaktır”. Kayıt dışı ekonominin genel özelliği isminden de anlaşılacağı üzere resmi kayıtlarda yer almamasıdır.

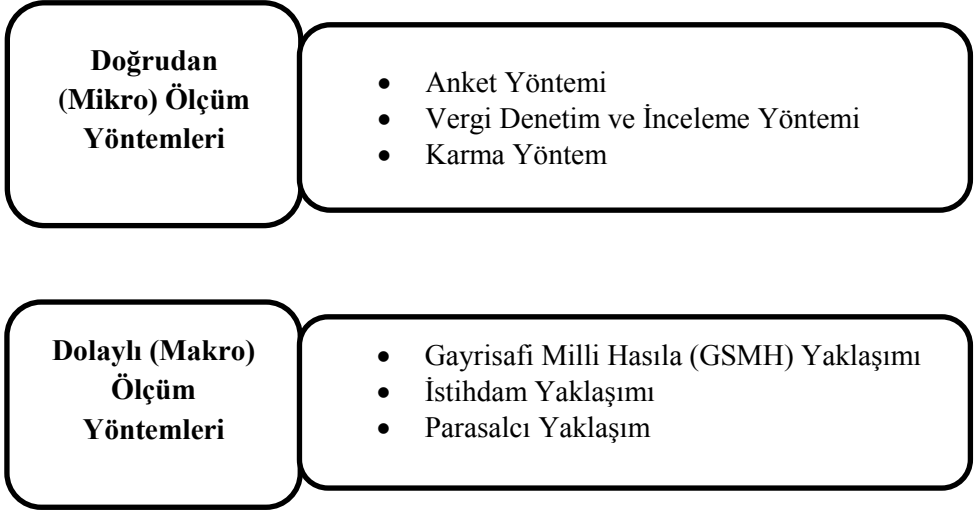
Bulut (2007: 75)'a göre “Kayıt dışının yol açtığı olumsuzluklarla ilgili araştırmalarda vergi kaybının büyüklüğünün ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin büyüklüğünün hangi boyutta olduğu konusunda merak uyandırmıştır. Kayıt dışı ekonominin hacmini tahmin etmeye yönelik olarak ilk defa 1958 yılında Philliph Çağan tarafından ‘sabit oran yöntemi’ veya ‘emisyon yöntemi’ denilen yöntem geliştirilmiş ve Amerika'daki kayıt dışı ekonominin hacmini tahmin etmeye yönelik olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın yayınlanmasıyla birlikte kayıt dışı ekonomi kavramı iktisat literatüründe ilk defa kullanılmaya başlamıştır. Kayıt dışı ekonominin hacmini ortaya çıkarabilmek için 1958 yılından günümüze, çok yöntem geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Geliştirilen yöntemlerden hiçbiri kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmek açısından mükemmel olamamıştır. Çünkü her biri bilinenden hareketle bilinmeyi tahmin etmeye çalışmaktadır. Yapılan araştırmalarda kayıt dışı ekonominin, bir taraftan birbirleri arasında içsel ilişkinin de bulunduğu farklı türden faaliyetleri bünyesinde bulunduruyor olması ve gizli doğası hacminin tahmin edilmesinde güçlük oluşturmaktadır ”.

Kayıt dışı ekonominin ölçülmesiyle ilgili gerek Türkiye’de gerekse yurt dışında yapılmış araştırmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların kayıt dışı

ekonominin boyutlarını tam olarak ölçme gücüne sahip olmadığı ifade edilmektedir (Dönmez, 2010: 44). Çünkü kayıt dışı ekonominin sürekli denetlenebilecek bir noktası yoktur. Bunun asıl sebebi, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin gizlilik içerisinde yapılması ve bu faaliyetler ortaya çıktığında yaptırımının olmasıdır. Tecim (2008: 29)'e göre “Nitekim, bu görüş paralelinde, 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporunda ‘Komisyon öncelikle, kayıt dışı ekonominin boyutunu anlamlı ve inanılır bir yöntemle hesaplayamamış durumdadır’ ifadesine yer verilmiştir. Fakat bunlar bahane edilerek kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye yanaşmamak da hata olacaktır. Bu durumda kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye gayret göstermeli fakat esas olarak zamanımızı kayıt dışı ekonomiyi azaltmak için önlemler geliştirmeye adanmalıyız. Bu bağlamda kayıt dışı ekonomiyi hesaplamak için çok sayıda tahmin yöntemi bulunmaktadır. Bu hesaplamalar ülkeden ülkeye ve kullanılan yönteme göre çok büyük farklılıklar gösterir ”. Bu güne değin geliştirilen yöntemler, doğrudan ve dolaylı ölçüm yöntemleri olarak iki sınıfta incelenmek mümkündür.

Kayıt dışı ekonomiyi ölçüp tahmin etmede kullanılan doğrudan yöntemler; anket yöntemi, vergi denetim ve inceleme yöntemi ve karma yöntemidir. Bu yöntemlere aynı zamanda mikro temelli yöntemler adı da verilmektedir. Yendi (2011: 40)' ye göre “ Söz konusu yöntemlerin mikro yaklaşım olarak adlandırılmasının sebebi, bireysel verilerden hareketle toplu sonuçlara ulaşılmaya çalışılmasıdır. Mikro temelli yöntemlerin, kayıt dışı ekonominin özellikleri ve bileşimi hakkında detaylı bilgi sağlanması kayıt dışı ekonominin nedenlerini işlem maliyeti kavramı çerçevesinde değerlendiren ‘yeni kurumsal iktisat yaklaşımı’ nın hipotezlerinin test edilebilmesi olanağını sunmaktadır. Diğer yandan, mikro yöntemlerin yürütülmesi maliyetlidir ve kayıt dışı ekonominin boyutlarına ilişkin zaman serisi hesaplamalardan ziyade belli bir döneme ilişkin büyüklük vermektedir. Kayıt dışı ekonomiyi ölçmede kullanılan dolaylı yöntemler ise, gayri safi milli hasıla yaklaşımı, istihdam yaklaşımı, parasal yaklaşım ve vergi incelemeleri yoluyla ölçme yaklaşımıdır. Kayıt dışı ekonomiyi dolaylı ölçme yöntemleri, makro ekonomik veri kaynaklarından yola çıkmakta, ekonomiye ilişkin göstergelere dayanmaktadır. Dolaylı yöntemlerle kayıt dışı ekonomiyi hesaplayabilmek için çeşitli varsayımlar yapılmaktadır. Söz konusu yöntemlerin güvenilirliği de yapılan varsayımların uygunluğuna bağlı olmaktadır. Dolaylı yöntemler kayıt dışı ekonominin boyutları ve gelişimi konusunda uzun dönemli bilgi verirken mikro yöntemlerle karşılaştırıldığında belli bir dönemdeki kayıt dışı

ekonominin özelliklerine ilişkin daha az bilgi vermektedir. Dolaylı ölçme yöntemlerinin uygulanması doğrudan ölçme yöntemlerine göre daha az maliyetli olduğu söylenebilir”.

Kaynak: Kaynaklarda verilen değişik çalışmalardan oluşturulmuştur.

Şekil 3.1. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri

3.1. Doğrudan (Mikro) Ölçüm Yöntemleri

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için kullanılan yöntemlerden ilki olan doğrudan (mikro) ölçüm yöntemleri; Anket Yöntemi, Vergi Denetim ve İnceleme Yöntemi ve Karma Yöntemdir.

3.1.1. Anket Yöntemi

Mikro açıdan değerlendirilen bu tarz tahminlerde, rastgele yapılmış olan seçimler sonucunda ortaya çıkan tespitlerden genellemelere gidilir. Belirli bir zaman kesitinde saklı ekonomik faaliyetlerin büyüklüğünün saptandığı bu yöntemde anketler önemli bir etki sahibidir.

Bulut (2007: 76)' ya göre “ Anket yöntemi güvenilir veri sağlamak için kullanılan yöntemlerden biridir. Kayıt dışı ekonomi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi edinilebilmesini sağlayan bir araştırma yöntemidir. Bu sayede kayıt dışı ekonominin yasadışı faaliyetler dışındaki kısmının hacmini tahmin etmek mümkün olabilmektedir. Bu çalışma yapılırken hangi tür faaliyetlerin kayıt dışı ekonomide

yer aldığı ve bu faaliyetlerden hangilerinin daha önemli olduğu, kayıt dışı ekonomideki satıcıların özellikleri (işsiz, emekli, esnaf, düzenli bir iste sürekli çalışan gibi), kayıt dışı ekonomiden alışveriş yapanların özellikleri (gelir, ırk, yas, çocuk sayısı, gibi) hakkında veri toplamak mümkündür. Bu yöntemle kayıt dışı çalışanlarla ilgili tespitler yapılarak geleceğe dayalı tahmin yapmakta mümkündür. Bununla beraber bu yöntem, hane halkı düzeyindeki gelir ve harcama arasındaki zıtlıktan yola çıkarak kayıt dışı ekonominin hacminin ölçülmesi için gerekli olan hane halkı gelir ve harcama verilerinin de elde edilmesine olanak sağlamaktadır ”. Yendi (2011: 24)’ye göre “Anket yöntemine dayanarak kayıt dışı ekonominin hesaplanması birçok ülkede uygulanmaktadır. Ankete katılanlara belirli bir dönemde, alıcı, satıcı ya da çalışan olarak kayıt dışı ekonomide etkinlik gösterip göstermedikleri, belli bir dönemde elde ettikleri gelir ile vergi idaresine beyan ettikleri gelire ilişkin sorular sorulmaktadır. Bu yöntemde, örnek kitlenin cevaplarından faydalanılarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hesaplanmaktadır. Bu sebeple güvenilir sonuçların elde edilebilmesi için örneğin popülasyonu iyi bir şekilde temsil ediyor olması gereklidir. Diğer yandan, kayıt dışı ekonomide faaliyet gösteren bireyler bu anketin özellikle devlet kurumları tarafından yapılması sonucunda yakalanma ve ceza alma olasılıklarına karşı yanıltıcı cevaplar verebileceklerdir. Daha güvenilir sonuçlara ulaşabilmek için bireylere verdikleri cevapların üçüncü kişilerle paylaşılmayacağına güvencesi verilmeli ve yanıltıcı cevap verme olasılığına karşı soru tekniği iyi bir şekilde tasarlanmalıdır. Anket yönteminin sağladığı en önemli avantaj ise, kayıt dışı ekonomide etkinlik gösterenlere ilişkin detaylı bilgi sunmasıdır ”.

Demir (2007: 42)’e göre “Doğrudan ölçme yöntemlerinin temelini, kayıt dışı ekonominin tahmininde anket uygulamalarının kullanılması oluşturmaktadır. Söz konusu anketler; hane halkı, işyeri, zaman kullanım, vergi anketleri ve diğer anketlerdir.

Hane Halkı Anketleri: Kayıt dışı ekonominin alıcıları ve bazen de üreticileri olarak hane halklarına uygulanan anketlerdir.

İşyeri Anketleri: Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin üreticileri ve alıcıları olarak işyerlerine uygulanan anketlerdir.

Zaman Kullanım Anketleri: Açık ve gizli ekonomik faaliyetlerde bulunanların, bu faaliyetlerde harcadıkları zaman araştırılmaktadır. Ayrıca, daha sonra yapılan araştırmalarla bu faaliyetlerle ilişkin parasal değerler bulunmaktadır.

Vergi Anketleri: Vergi kaçağı olan hane ve işyerlerini belirlemeye yönelik anketlerdir. Burada vergi kaçağı olan gelir tahmin edilmektedir.

Diğer Anketler: Yukarıdakilerin dışında, hanede, işyerlerinde veya kamuda uygulanan anketlerdir ”.

Güvenirlilik açısından değerlendirdiğimizde anket yönteminin iki ana eksikliği vardır. Bunlar;

İlki, kayıt dışılık genel olarak yasal sınırların dışında kalan iktisadi faaliyet ve davranışlara dayandığından dolayı uygulanacak anket sonuçları gerçeği yansıtmayan veriler elde edilmesine neden olacağından güvenirlilikleri tartışmalı olmaktadır.

İkincisi, anketler mikro esastır ve seçilen örneklem belirli işkollarını kapsayacağından elde edilen sonuçların sektörel ya da ülke bütününe kapsamı söz konusu olmayacaktır. Fakat her iş koluna uygulanan anketler birleştirilerek bir genelleme yapılabilecek bu da sağlıklı olmayacaktır (Yücel, 2014: 170).

Türkiye İstatistik Kurumu, işgücü piyasasının temel veri kaynağını oluşturan hane halkı işgücü araştırmasını 1988 yılı itibari ile, Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından belirtilen norm ve standartlara uygun olarak gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, 2004 yılı itibari ile Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat) standartları da takip edilmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu anket yönteminin olumsuzluklarını kaldırmak için Hane halkı işgücü araştırmasında 2014 Şubat dönemiyle birlikte Avrupa Birliği kriterleri kapsamında yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bunlar;

- Hane halkı işgücü anketinin yılın her haftasında uygulanması,
- Örnekleme tasarımının değişmesi,
- Yeni idari bölünüşün temel alınması,
- Tahminlerde yeni nüfus projeksiyonlarının kullanılması,

- İşsizlik kriterinde kullanılan iş arama süresinin değiştirilmesidir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan Hane halkı İşgücü Anketi 2014 Eylül Dönemi sonuçlarına göre, Kayıt dışı çalışanların oranı %35,7 olarak gerçekleşti. Herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışanların oranı 2014 yılı Eylül döneminde %35,7 olarak gerçekleşti. Bu oran tarım sektöründe %83,9 iken, tarım dışı sektörlerde %22,5 oldu.

3.1.2. Vergi Denetim ve İnceleme Yöntemi

Kırcı (2006: 43-44)'ya göre “Vergi incelemeleri yoluyla kayıt dışı ekonomiyi ölçme, vergi incelemeleri sırasında mükelleflerin beyan etmediği gelirlerin tespit edilmesi ile ortaya çıkan matrah farklarının kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü yansıttığı varsayımından yola çıkılarak oluşturulmuş bir yaklaşımdır. Vergi incelemeleri yoluyla kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ölçülmesinde, incelemelerde ortaya çıkan matrah farklarının istatistiksel yöntemlerle ekonominin geneline uygulanması ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün tespiti söz konusu olmaktadır. Vergi otoritelerinin, vergi inceleme ve denetim sonuçları ile kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeye çalışmaları sıkça başvurulan bir yöntemdir. Hemen her ülkede yapılan bu tür tahminler bu sektöre ait detaylı bilgi sağlama potansiyeline sahiptirler; ancak, denetimlerin daha çok vergi idaresinde kaydı olanlar üzerinde yoğunlaşması, tamamen kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ve bireylerin dışarıda kalması sonucunu doğurmaktadır. Bu yönteminde kayıt dışılığı olduğundan düşük göstereceği kabul edilmektedir ”.

3.1.3. Karma Yöntem

Bulut (2007: 77- 78)'a göre “Amerika'da kayıt dışı ekonominin hacmini tahmin etmek amacıyla IRS (Internal Revenue Service) tarafından uygulanmış bir yöntemdir. Amerika'da GSMH tahmini, gelir vergisi beyannamelerinde beyan edilen gelirden hareketle yapıldığı için, gelir vergisi beyannamelerine yansımayan başka deyişle beyan dışı gelir toplamının kayıt dışı ekonominin hacmine eşit olacağı kabul edilmiştir. Yöntemde beyan dışı gelirin; beyannamelerde beyan edilmeyen yasal kaynaklı gelir, yasadışı kaynaklı beyan dışı gelir ve kayıt dışı üretim sonucunda beyan dışı kalmış gelirlerden ibaret olduğu kabul edilmiş ve bu bileşenlerden her birinin hacminin tespitinde farklı yöntemler uygulanmıştır. Karma yöntem içinde toplam beyan dışı gelirin hacmini tahmin etmek için

uygulanan yöntemler; karşılaştırma yöntemi, denetim ve anket yöntemidir. Farklı yöntemlerin aynı anda kullanımı yöntemin ‘karma yöntem’ olarak adlandırılmasına sebep olmuştur”.

3.2. Dolaylı (Makro) Ölçüm Yöntemleri

Demir (2007: 43- 44)’e göre “Kayıt dışı ekonominin tahminini kayıtlı ekonomide bıraktığı izlerden hareketle bulmayı amaçlayan dolaylı ölçme yöntemlerine, dolaylı denilmesinin sebebi; farklı amaçlar için hazırlanan milli muhasebe hesapları, parasal büyüklükler, demografik göstergeler, vergi istatistikleri gibi verilerin ve bunlardaki gelişmelerin analiz edilmesi esasına dayalı olmasıdır”.

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için genel olarak dolaylı ölçme yöntemleri kullanılmaktadır. Dolaylı ölçme yönteminde veri olarak makroekonomik göstergelerden faydalanılmaktadır. Bu kapsamda doğrudan yani makro ölçüm yöntemine göre kayıt dışılığın boyutunu tahmin etmek için daha güvenilir bir yöntemdir. Dolaylı ölçme yönteminde, kayıt dışılığın boyutunun ölçülmesinde farklı yaklaşımlar uygulanmaktadır. Bunlar; Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) Yaklaşımı, İstihdam Yaklaşımı, Parasalcı Yaklaşımıdır.

3.2.1. Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) Yaklaşımı

Sarılı (2002:36)’ ya göre “ GSMH’nın hesaplanmasında genellikle üretim, gelir ve harcama yöntemleri olmak üzere üç farklı yöntem kullanılır. Bu yöntemlerin hangisi kullanılırsa kullanılsın GSMH rakamlarının eşit çıkması gerekir. Ekonomide kayıt dışı ekonomi nedeniyle, farklı yöntemler ile hesaplanan GSMH rakamları da farklı çıkmakta; gelir yöntemi ile bulunan rakam en düşük, harcama yöntemi ile bulunan rakam ise en büyük GSMH değerini vermektedir ”

Yücel (2014: 170)’e göre “Yapılan hesaplamalar üç yöntemin sonucu farklı büyüklüklerde gerçekleşmiştir. Bu sonuç ekonomide ciddi bir kayıt dışı ekonominin varlığını ortaya koymaktadır. Fakat, söz konusu farklar, istatistikçiler tarafından istatistiksel hata olarak giderilmekte; bu sebeple GSMH yaklaşımı ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin sağlıklı bir rakama ulaşmak mümkün olmamaktadır. Ülkemizde, hesaplamalarda kullanılacak verilerin, halkın ekonomi dışı (yastık altı) tasarruf alışkanlıkları gibi nedenlerden dolayı sağlıklı toplanmasındaki güçlükler bu yöntemin kayıt dışı ekonomi tahmininde

kullanılması kısmi bilgiler sunacaktır”. Normalde eşit çıkması gereken büyüklüklerden harcamaların yüksek çıkması temelde üç hataya bağlanmaktadır;

- Faktör gelirlerinin gerçeğinden daha az beyan edilmesi,
- Zamanlama yanlışlıkları,
- Farklı hesaplama hataları(istatistiksel hatalar, veri kaynaklarından kaynaklanan hatalar)

Zamanlama ve diğer hesaplama hataları rastlantı olarak kabul edilirken, GSMH’ nın gelir ve harcama yönlü hesaplamaları sonucu elde edilen rakamsal fark kayıt dışı olarak kabul edilmektedir. İki rakam arasındaki uyumsuzluğa gerek gelir gerekse harcama hesaplarınca yakalanamayan yahut bu hesaplara dahil edilmeyen gelir ve harcamaların varlığı da sebep olmaktadır.

İlk defa İngiltere’de 1978 yılında uygulanan bu yöntem kayıt dışı ekonominin, hesaplanan GSMH’ nın %2,5-3’ ü dolaylarında olduğu tespit edilmiştir. Bu yöntem kişilerin gelirlerini kolaylıkla gizleyebilmesine karşın harcamalarını gizleyemedikleri varsayımına dayanmaktadır. Ancak döviz ve altın gibi tasarruf araçlarına yatırım eğilimin yüksek olduğu dönemlerde ve yurt dışına transfer aktarımının söz konusu olduğunda bu yaklaşım sağlıklı sonuçlar vermeyebilir (Öztürk, 2007: 36).

Kayıt dışı ekonominin GSMH içindeki payının artması ekonomik gelişmeyi negatif yönde etkilemektedir. Bu sebeple esas olarak maliye politikası araçları üzerinde durulmalıdır.

3.2.2. İstihdam Yaklaşımı

Kayıt dışı istihdam, formel ve enformel sektörde, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde kendi adına yada ücretli olarak çalışan ve faaliyetleri istatistiklere yansımayan, istatistiksel olarak tam hesaplanamayan istihdam şekilleri bütünüdür (Kırcı, 2006: 45). Us (2004: 19)’a göre “Kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemi olan istihdam yaklaşımına bakıldığında, nüfusun, sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içindeki gelişimi ve değişimine bakılarak kayıt dışı ekonominin varlığı ve büyüklüğü konusunda tahminde bulunulmaya çalışılmaktadır. Sivil işgücü arzının toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfus içindeki payında, zamanla benzer

gelişmenin olması beklenir. Eğer bu gelişim olmuyor ve zamanla istihdamın toplam nüfusa oranı, işgücü arzının toplam nüfusa oranının altında kalıyorsa, kayıt dışı istihdamın varlığından söz edilebilir. İstihdamda kayıt dışılık incelenirken, kayıt dışılığa konu olan faaliyetin tamamen bildirmeyenler ve kısmen bildirilenler şeklinde ele alınması gereklidir. Resmi istatistiklere göre çalışan kişi sayısı ile, sosyal güvenlik kuruluşlarına bağlı olarak çalışan kişi sayısı arasındaki fark da bir kısım istihdamın kayıt dışı yaratıldığına ciddi bir göstergesidir ”.

Yücel (2014: 170)’e göre “Kayıt dışı istihdamın ortaya çıkmasında istihdam faaliyetlerinden tamamen beyan edilmeyenler yasal ve yasal olmayan olarak ikiye ayrılmaktadır; yasal olmayan kısım suç ekonomisinde yapılan faaliyetler diğeri de yasal olup da resmi olarak beyan edilmeyen ise ek ders verme, resmi işte çalışırken ek iş faaliyetlerinde bulunma, işportacılık vb. faaliyetlerdir. Bir diğer kayıt dışılık ise pirim, ücret ve gelirlerin bir kısmının eksik beyana konu olma durumlarıdır ”.

Türkiye gibi nüfusun ve buna bağlı olarak toplam işgücünün sürekli artış gösterdiği ülkelerde istihdam rakamlarında sürekli artış olması doğaldır. Bu durumda sivil işgücü ve sivil istihdam rakamları ülke nüfusu ile karşılaştırılarak bir oran bulunur. Bulunan bu oranın zaman içerisindeki gelişimi, gizli sektörde çalışanların artıp azaldığı konusunda bilgi verebilir (Sarıkaya, 2007: 24). Sugözü (2008: 129)’ye göre “Bu yaklaşımın en büyük avantajı basit olmasıdır. Yalnızca basit hesaplamalara ve karşılaştırmalara gereksinim duyar. Basit olmasına rağmen iki dezavantajı vardır. Birincisi, bu yaklaşımda ikinci işi olanlar hesaplamalara dahil edilmez. Bu yaklaşım hem resmi, hem de resmi olmayan ekonominin her ikisinde de aynı anda aktif olanları birbirinden soyutlayamaz. Oysaki bir kişi aynı anda hem kayıtlı, hem de kayıt dışı ekonominin her ikisinde de çalışıyor olabilir. Ancak istihdam yaklaşımı bu noktayı dikkate almaz. İkincisi, orandaki değişimler ya da diğer bir deyişle farklı sosyal sebepler gibi (örneğin göç) diğer farklı faktörlerle de ilişkili olabilir. Bu sebeple bu yöntemle elde edilen sonuçların çok sağlıklı olmadığı ve yanıltıcı sonuçlar üretebileceği söylenebilir ”.

İstihdam yaklaşımı yöntemi ABD’de Avusturya’da ve İtalya’da uygulanmıştır.

3.2.3. Parasalcı Yaklaşım

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için faydalanılan bir diğer farklı yöntem de Parasalcı Yaklaşım yöntemidir. Parasalcı yaklaşım yönteminde, kayıt dışı ekonominin boyutunu ölçmek için parasal istatistiklerden faydalanılmaktadır.

Bu yaklaşıma göre çek ve nakit para kullanımı kayıt dışı ekonomi hakkında ilgililere bilgi verebilir. Parasalcı yaklaşıma göre kayıt dışı ekonomide yapılan ödemelerin büyük çoğunluğu, bu konudaki denetimlere imkan vermemek bakımından nakit para ile yapılmaktadır (Tecim, 2008: 32). Kayıt dışı ekonominin hacmini ölçebilmek için para piyasasındaki dalgalanmalar da izlenmektedir. Parasalcı yaklaşımda dolaşımdaki paranın mevduata oranının zamanla artış göstermesi, paraya olan talebin arttığını ve bunun sonucu olarak da kayıt dışı ekonominin büyüdüğünü göstermektedir.

Yendi (2011: 45)'ye göre "Parasal yöntemlerin temeli kayıt dışı ekonomide yürütülen faaliyetlerin ekonomide iz bırakmamak için nakit kullanılarak gerçekleştirileceği düşüncesine dayanmaktadır. Bireysel nakit işlemlerinin iz bırakmamasına rağmen, kayıt dışı faaliyetler toplu olarak ekonomide belirgin bir iz bırakacaklardır. Bu durumda, nakit talebi kayıt dışı ekonominin olmadığı duruma kıyasla artacaktır. Normal ve fiili nakit talebi arasındaki fark ise, kayıt dışı ekonominin göstergesi olarak ele alınmaktadır. Parasal yöntemlerin tamamı ilk olarak Cagan (1958) tarafından ortaya konan bu temel yaklaşım esas alınarak geliştirilmiştir "

Bu yaklaşımda parasal istatistikler kullanılarak kayıt dışı ekonominin hacmi ölçülmeye çalışılmış ve Sabit Oran (Emisyon Hacmi), İşlem Hacmi ve Ekonometrik Yaklaşım olmak üzere üç alt başlıkta incelenecektir.

3.2.3.1. Sabit Oran (Emisyon Hacmi) Yaklaşımı

Yücel (2014: 170)' e göre " İlk olarak Cagan (1958) tarafından kullanılan ve Gutmann (1977) ve Feige (1989) tarafından geliştirilen bu yöntemde prensip olarak, herhangi bir yıl kayıt dışı ekonominin olmadığı baz yıl olarak seçilmekte, ancak, başka objektif bir ölçü yoksa, anlamlı sonuçlar elde edebilmek için, yıllar itibari ile dolaşımdaki paranın vadesiz mevduata oranını gösteren oranın değerinin en düşük olduğu yılın baz yılı olarak seçilmesi gerekmektedir. Bu yöntemde yapılan varsayımlar;

- kayıt dışı kesimin olmadığı bir dönemin var olduğu kabul edilmekte
- dolaşımdaki paranın mevduata oranının zaman içinde sabit kaldığı
- Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödeme aracı peşin paradır.
- Dolaşımda kullanılan para, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde kullanılan para miktarının toplamına eşittir
- Genelde baz yılı olarak, dolaşımdaki paranın vadesiz mevduata oranının en küçük olduğu yıl alınmakta, bu yılda kayıt dışı ekonominin ihmal edilebileceği varsayılmaktadır ”.

Sugözü (2008: 13)’ ye göre “ Kayıt dışı ekonominin hacmini belirlemek için para piyasalarında hareketler izlenmekte ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödemelerin genellikle peşin para ile yapıldığı, çek ve senet gibi ödeme araçlarının kullanılmadığı varsayılmaktadır. Aynı zamanda, ekonomide kayıt dışı ekonomi olmadığı dönemlerde emisyon hacminin mevduata oranının sabit kalacağı varsayılmakta ve bu oranın zaman içinde artması paraya olan talebin arttığını ve dolayısıyla kayıt dışı ekonominin de arttığını göstermektedir. Bu varsayımın en önemli eksikliği, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödeme aracının peşin para olduğunu ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı olduğunu kabul etmesidir. Halbuki, kayıt dışı ekonomide çek ve senet ile ödeme de yaygındır ve ayrıca paranın dolaşım hızı kayıtlı ekonomiye göre daha yüksektir”.

Basit parasal oran yönteminde kayıt dışı milli gelir aşağıdaki formüle dayanarak hesaplanmaktadır (Kırcı, 2006: 47):

$$Y_u = [Y_r (C - k_r D)] / [(k_r + 1) D]$$

Y : Milli geliri,

C : Dolaşımdaki para miktarını,

D : Vadesiz mevduatı,

u : Ekonominin kayıt dışı kesimini,

r : Ekonominin kayıtlı kesimini ifade etmektedir.

Paranın gelir dolaşım hızının ($v = Y / C + D$) kayıtlı ve kayıt dışı kesimlerde aynı olduğu, dolaşımdaki paranın vadesiz mevduata oranının sabit olduğu, kayıt dışı ekonomide tüm işlemlerin nakit olarak gerçekleştiği ve C / D oranının en düşük olduğu yılda kayıt dışılık olmadığı varsayılmaktadır. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün sıfır olarak kabul edildiği baz yıl, k_r oranının en düşük değeri aldığı yıl olarak belirlenebilmektedir. Bu yaklaşıma göre kayıt dışı ekonomi C/D oranına bağlı olarak değişmektedir (Bulut, 2007: 83).

Yönteme yöneltilen eleştiriler üç noktada yoğunlaşmıştır;

Birinci eleştiri, paranın dolasım hızının, kayıt dışı ekonomi ile kayıtlı ekonomide aynı olduğuna dair yapılmış varsayıma yöneliktir. Gerçekte kayıt dışı ekonomideki paranın dolasım hızının kayıtlı ekonomideki paranın dolasım hızından yüksek olabileceği ileri sürülmüştür.

İkinci eleştiri, temel yıl seçimiyle ilgilidir. Temel yıl seçiminin değişmesi durumunda kayıt dışı ekonomisinin hacmi hakkında yapılan tahminin farklılaştığı ileri sürülmüştür.

Bulut (2007: 83- 84)'a göre “Üçüncü eleştiri, C/D oranının sabit varsayılmasına ve orandaki bir değişikliğin nakit miktarındaki bir artıştan kaynaklandığına ve nakit, kayıt dışı ekonominin vazgeçilmez aracı olduğu için, bu durumun kayıt dışı ekonominin varlığına işaret gösterilmesine dairdir. Oysa C/D oranındaki değişikliklerin sadece nakit miktarındaki artışa bağlanamayacağı söz konusu oram etkileyen çok sayıda faktörün olduğu belirtilmiştir. C/D oranındaki artışı nakitteki artıştan çok vadesiz mevduattaki yavaşlamaya bağlı olabileceği çok sayıdaki yazar tarafından belirtilmiştir. Ayrıca yapılan ekonometrik çalışmalar sonucu C/D oranında gözlenen artışı vadesiz mevduattaki gelişmeler tarafından gerçekleştirildiği gösterilmiştir ”. Tüm bunlara rağmen kaynaklarda her zamanki bugün de en çok kullanılan yöntem budur.

3.2.3.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı

Yendi (2011: 48)'ye göre “İşlem hacmi yaklaşımı ilk kez kayıt dışı ekonomi üzerine araştırmaları ile tanınan Amerikalı iktisatçı Edgar Feige tarafından kullanılmıştır. Feige tarafından geliştirilen bu yaklaşım Fisher'in miktar teorisinden yola çıkmaktadır. Miktar Teorisi'ne göre, ülkede üretilen toplam mal ve hizmetlerin piyasa değeri, para arzının paranın dolaşım hızının çarpımına

eşittir. İşlem hacmi yaklaşımında, ekonomide bir yıl içerisinde gerçekleştirilen işlemlerin resmi GSMH'ye oranının zaman içerisinde değişmediği varsayılmaktadır. Toplam GSMH resmi ve kayıt dışı GSMH'nin toplamından oluşmaktadır. Kayıt dışı ekonomi ise, toplam GSMH'den resmi GSMH'nin çıkarılmasıyla bulunmaktadır. Bunu türetebilmek için, kayıt dışı ekonominin olmadığı temel bir yıl varsayılmakta ve bu yılda ekonomide gerçekleştirilen işlemlerin parasal değerinin toplam GSMH'ye (kayıt dışı ekonomi olmadığı varsayıldığı için resmi GSMH'ye eşit olan) oranı normal ve zaman içerisinde sabit kabul edilmektedir. Bu orandaki artış ise, kayıt dışı ekonominin arttığı şeklinde yorumlanmaktadır ”.

Bu çerçevede, Us (2004: 21- 22)'a göre “para arzının M , paranın dolaşım hızının V , genel fiyat seviyesinin P ve işlem hacminin T olduğu düşünülecek olursa, ülkede üretilen toplam mal ve hizmetlerin piyasa değeri, para arzının paranın dolaşım hızıyla çarpımına eşittir. Bir diğer deyişle,

$$MV = PT$$

Bu yaklaşıma göre işlem hacmi olan T ile GSMH arasındaki ilişki uzun vadede sabittir. Bu sebeptendir ki, belirli bir dönemde MV ' nin belirlediği GSMH rakamı ile istatistiklerle açıklanan GSMH arasındaki fark, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü vermektedir. İşlem Hacmi Yaklaşımı'nda paranın dolaşım hızının, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı ve söz konusu dolaşım hızının sabit olduğu kabul edilmektedir ”.

Sugözü (2008: 132)'ye göre “Fiege'nin metodu teorik açıdan oldukça güçlü olmasına rağmen uygulamada bir kaç zorluğu bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonominin olmadığı bir temel yılın belirlenmesi ve zaman içinde oranın sabit olduğu varsayımı kolay kabul edilebilir bir varsayım değildir. Aynı zamanda toplam işlem hacmi ile ilgili kesin rakamlar bulmanın zor olması da, uygulama aşamasında veri sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bunlara ek olarak, Fiege'nin metodu banknotların hızı ve belki de en zoru olarak kabul edilebilecek olan vadeli mevduatın hızı ile ilgili de çok sayıda hesaplama gerektirir. Sonuç olarak metot teorik olarak çekici olmasına rağmen kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin güvenilir hesaplamalar elde etmek için ampirik gerekleri karşılayacak kadar yeterli değildir ”.

Bu yaklaşımın emisyon hacmi yaklaşımına göre avantajı, kayıt dışı ekonomide peşin para yanında çek ve senet ile ödeme araçlarını da dikkate almasıdır (Tecim, 2008: 33). Sarıkaya (2007: 25- 26)’ ya göre “ Emisyon ve işlem hacmi yaklaşımları pek çok açıdan eleştirilmiştir. Eleştiriler öncelikle yaklaşımların varsayımlarında ağırlık kazanmıştır. Yaklaşımların birinci varsayımı paranın dolaşım hızının hem resmi hem de gizli sektörde aynı olduğunu kabul etmek gerçekçi görünmemektedir. Eleştiriler gizli sektörde dolaşım hızının daha yüksek olması gerektiği yönündedir. Yine yaklaşımların başlıca varsayımı olan banknot ve mevduat miktarı oranının sabit olacağı teorik bir temele oturmaz. Ancak her ne kadar teorik temel yoksa da bu varsayım mantıksız değildir ”.

3.2.3.3. Ekonometrik Yaklaşım

Yendi (2011: 49)’ye göre “Temelleri Cagan’a (1958) dayanan ekonometrik yaklaşım ilk kez Tanzi (1983) tarafından ABD’nin 1930-1980 yılları arasındaki kayıt dışı ekonomisinin büyüklüğünü hesaplamak üzere kullanılmıştır. Tanzi söz konusu çalışmada, öncelikle Gutmann ve Feige tarafından uygulanan yöntemlerin eksikliğinden söz etmiştir. Gutmann’ın nakit/mevduat oranını ve Feige’in ise, işlemlerin parasal değeri/GSMH oranının ‘normal’ değerlerinin uzun dönemde sabit varsaymalarını eleştirmiştir Tanzi’nin her iki yaklaşıma getirdiği diğer önemli eleştiri ise, yapılan hesaplamalarının temel alınan başlangıç yılına bağlı olarak değişmesidir ”.

Sugözü (2008: 133)’ye göre “Tanzi (1980), ABD’deki vergi baskısı ile para talebi arasındaki korelasyonunu inceleyen Cagan’ın (1958) yaklaşımını geliştirerek üçüncü bir yaklaşım ortaya atmıştır. Bu yaklaşım, para talebinin gelir vergilerine duyarlılığını ölçerek yasadışı amaçlar için kullanılan para miktarının tahmin edilmesine dayanmaktadır. Tanzi, para stokunun M2’deki payı ve gelir vergisi oranı dahil birçok değişken arasındaki tahmin edilen ilişkiden, kayıt dışı ekonomide kullanılan nakit miktarını ölçmüştür. Kurduğu denklem vasıtasıyla önce 1976’daki para stoku değerini tahmin etmiş, daha sonrada bu değeri, para stokunun aynı yılda daha düşük bir gelir vergisi oranında (örneğin 1929’dan 1970’e gözlemlenen en düşük oran) hesaplanan değerinden çıkarmıştır. Yasadışı amaçlar için tutulan para miktarı tahmininden de, kayıt dışı ekonomideki yasadışı amaçlar için kullanılan paranın hızının, resmi ekonomide yasal amaçlar için kullanılan para miktarı ile aynı olduğunu varsayarak, 1929’dan itibaren kayıt dışı ekonomideki büyümeyi hesaplamıştır, (para stoku farkını paranın hızı ile çarparak

kayıt dışı ekonominin nominal büyüklüğünü elde etmiştir) İlegal faaliyetler gelir vergisi oranından etkilenmediği için kapsam dışında bırakılmıştır ”.

Diğer parasal yöntemlerde olduğu gibi ekonometrik yaklaşımda da kayıt dışı ekonomide işlemlerin nakit para ile yürütüldüğü ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde aynı olduğu kabul görülmektedir. Ekonometrik yaklaşım sabit oran yöntemi örnek alınarak geliştirilmiş bir yöntemdir. Model kayıt dışı ekonominin yanı sıra bunun neden olduğu vergi kaybının boyutu da ölçmeye yöneliktir (Bulut, 2007: 84).

Sarıkaya (2007: 26)'ya göre “Parasalıcı yaklaşımın bu yönteminde, nakit para talebi ekonometrik bir denklem ile tahmin edilmektedir. Ekonometrik yaklaşımda, diğer parasalıcı yaklaşımlarda olduğu gibi, kayıt dışı ekonomilerde işlemlerin nakit para ile yürütüldüğü ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde aynı olduğu varsayılmaktadır. Nakit paranın geniş anlamli paraya oranının, kişi başına düşen reel gelir, mevduat faiz oranı, kamu personel harcamalarının toplam kamu harcamalarına oranı, vergi oranı ve enflasyon oranına bağlı olduğunun kabul edildiği bu yöntemde, nakit para talebi bir regresyon analizi ile tahmin edilmektedir”. İkinci aşamada ise vergi değişkeni sıfır alınarak verginin olmadığı durumda ortaya çıkacak ikinci nakit para talebi tahmin edilmektedir. İki para tahmini arasındaki fark, kayıt dışı ekonomiyle ilgili nakit para düzeyini vermektedir. Son olarak ise, paranın dolaşım hızından yararlanılarak ve kayıt dışı ekonomiye ilişkin nakit para düzeyi kullanılarak kayıt dışı ekonominin hacmi hesaplanmaktadır.

Bulut (2007: 85)'a göre “Bu yöntem hem teorik hem de ampirik yönden eleştiriler almıştır. Yönteme yönelik teorik eleştiriler öncelikle kavramsal yönden ve modelin varsayımlarına yöneliktir. Kavramsal yönden eleştiri, yöntemle kayıt dışı ekonomi adı altında ölçülmek istenen şeyin ne olduğunun belirsiz olduğuna dairdir. Yöntemde her ne kadar ölçülmek istenen şeyin, aşırı nakit kullanımı yoluyla yaratılmış olan gelirlerden vergi idaresine beyan edilmemiş olanının olduğu belirtilmiş olsa da söz konusu beyan dışı gelirlerin GSMH' nin hesaplarında yer alıp almadığının ‘belirsiz’ olduğunun ifade edilmiş olması söz konusu eleştirinin gelmesine neden olmuştur”.

4. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TÜRKİYE BOYUTU VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Kanlı (2007: 81)'ya göre ‐Türkiye’de ekonomik faaliyetlerin büyük bir kısmının kayıt dışı olarak gerçekleştiği genel olarak kabul edilmektedir. Ülkemizde kayıt dışı ekonominin ne kadar büyük olduğu konusunda ise kayıt dışılığın tanımı gereği üzerinde anlaŐılan ortak bir rakam bulunmamaktadır. Bu büyüklüğu tahmine yönelik çalışmalar birbirlerinden farklı sonuçlar vermektedirler. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ölçmeye yönelik çalışmaların farklı sonuçlar vermesi yalnızca Türkiye’ye özgü bir durum değildir. Kayıt dışını ölçmek için yapılan çalışmalarda kayıtlı ve kayıt dışı ekonominin birbiriyle iç içe geçmesi nedeniyle kesin sonuçlar verecek yöntemler kullanılmamakta ve tahmin metodlarından faydalanılmaktadır ”.

Kayıt dışı ekonomiyle mücadele etmek; siyasi ve ekonomik bağımsızlığımızın devamı, demokrasi ve sosyal güvenliğimizin korunması için öncelikle yerine getirilmesi gereken bir sorumluluktur (Bilen, 2007: 137). Kayıt dışı ekonomiyi ölçmede net rakamlara ulaŐılamamakla birlikte kayıt dışı ekonomiyi azaltmak ve mücadele etmek için ülkemizde de farklı çözüm önerileri getirilmeye çalışılmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi ile mücadele edip büyümesini önlemek için özellikle üzerinde durulup dikkat edilmesi gereken nokta, ülkenin zaman içerisinde değişmiş, farklılık göstermiş ekonomik, sosyal ve mali yapısında bulunan ve kayıt dışı ekonominin doğup, büyüüp gelişmesine neden olan etkenlerin tespit edilmesi ve bu etkenlerin kayıt dışı ekonomiyi büyütmesini önlemek için neler yapılması gerektiğine karar verilmesidir.

4.1. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Gelişimi

Bulut (2007: 102)'a göre ‐Son yıllarda, Türkiye’de yaşanan kronik enflasyon, spekülative kazançların yoğun olması, gelir dağılımındaki aşırı adaletsizlikler ve ekonomik faaliyetlerin denetim dışında kalması kayıt dışı ekonominin boyutunun büyümesine neden olmuştur. Bazı ekonomik faaliyetlerin niteliği bu faaliyetlerin kayıt altına alınmasını zorlaŐtırır. Bu tür faaliyetlerin başında tarımsal faaliyetler gelmektedir. Dolayısıyla, tarıma dayalı hammadde kullanan sektörlerde de kayıt dışı ekonomi daha fazladır. Özellikle tarıma dayalı

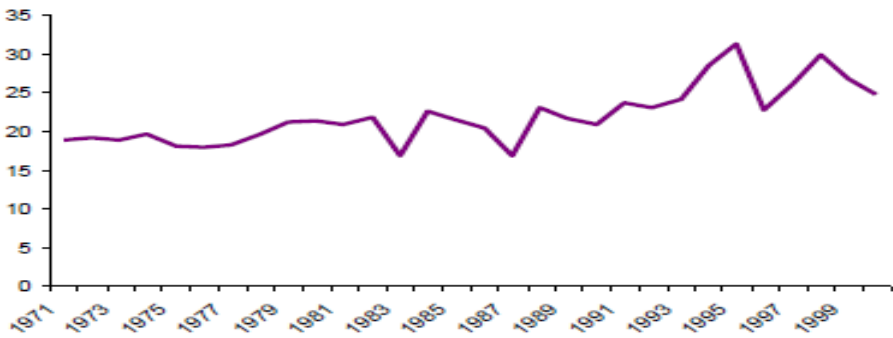
hammadde kullanan tekstil sektöründe kayıt dışı ekonominin daha büyük boyutta olduğu tahmin edilmektedir ”. Ülkemizde ekonomik etkinliklerin büyük bir bölümünün kayıt dışı faaliyet olarak gerçekleştiği genel bir durum kabul edilmektedir.

24 Ocak 1980 kararlarıyla o zamanlardan bu günlere gelen, hızlı bir şekilde artış gösteren kamu açıklarıyla birlikte kamu gelirlerinin kamu giderlerini karşılamamaya başlamıştır. Bunun sonucunda da yeni kamu geliri sağlamak için kayıt dışı kesimin vergilendirilmesi ve kayıt altına alınabilmesi için değerlendirmeler, incelemeler yapılmaya başlamıştır. Dinçer (2007: 112)’ e göre “ 24 Ocak 1980 kararları ile Türk ekonomisinin hem yapısında, hem de ekonomi politikaları anlayışında önemli dönüşümler yaşanmıştır. Her ne kadar ‘İstikrar Paketi’ olarak adlandırılrsa da bu kararlarla ekonomik gelişmemiz yörünge değiştirmiş, amaçlara erişmede ‘serbest piyasa ekonomisi’ aracı kullanılması prensip edinilmiştir. Geçiş sürecinde önemli başarılar da elde edildiği iddia edilebilir. Özellikle 1983 sonrası, rejiminin büyük ölçüde libere edilmesi, döviz kurunun sürekli olarak ayarlanması ile ihracat katlanmış, ekonomide atıl kapasiteler azaltılarak iç piyasadaki mal arzı artırılmış ve ihracat için ek kaynaklar oluşturulmuş ve 1988'de Türkiye 1973'ten sonra ilk defa cari işlemler fazlası vermiştir. Oluşan bu iyimser havanın sonucunda ekonomimiz, finansal serbestleşme sürecine girerek sermaye hareketleri de serbestleştirilmiştir. Böylece, 1980'li yıllarda başlayan içe dönük finansal liberalizasyon dışı da taşınmış, özellikle Türk Lirası'nın (TL) konvertibilitesinin IMF nezdinde onaylatmasıyla birlikte Türk Finans Sistemi, Uluslararası Finans Sistemiyle bütünleşme aşamalarını tamamlamıştır. 1989 yılında ‘globalleşme’ olgusunun yaşandığı dünya da tüm bu gelişmeleri çağdaş olarak nitelendirmek mümkündür. Ancak, tüm bu gelişmeler yaşanırken bazı yapısal kararlar alınmamış, ihmal edilmiştir. İhmal edilen yapısal kararların başında rekabet şartlarının oluşturulmaması gelmektedir. Piyasa ekonomisinin varlığını belirleyen en önemli boyut rekabettir. Piyasa sisteminin varlık ve etkinliği için hiç bir başka unsur, rekabet kadar stratejik öneme sahip değildir. Hatta piyasa sistemini var kılan unsur piyasalar değil, rekabettir. Çünkü piyasalar her dönemde ve her ülkede var olmuş, ancak piyasa sisteminin uygulanması rekabet olmadan mümkün olmamıştır. Rekabet şartlarını zedeleyen kayıt dışı ekonomi son dönemde yaşanan krizi daha da ağırlaştırmıştır ”.

Savaşan (2011: 30-31)' a göre “ Kayıt dışılığın bir sorun alanı olarak tanındığı dönemlerde Türkiye’de ekonomik ve politik ortam kayıt dışılıkla mücadeleye izin veren bir ortam değildi. 2001 öncesi dönemi 1980-89 ve ’89 sonrası olmak üzere iki döneme ayırırsak ilk dönemin birinci yarısında ekonomik dönüşüm programı darbe ile kesilmiş bir ülke karşımıza çıkar. İkinci yarısında KDV’nin birçok vergi yerine konulması ve özellikle finansal liberalleşme programının hızla uygulanmaya çalışılması ana karakteristiklerdir. Bütçe açıklarının arttığı, devlet borçlanması ve enflasyonun baş gösterdiği bu dönemde kayıt dışılık Türkiye’de bir sorun alanı olarak algılanmaktan uzaktı. 1990’lardan itibaren politik istikrarı kaybeden Türkiye, enflasyonu ‘canavar’ olarak anmakta, sosyal güvenlik sistemini ise ‘kara delik’ namı ile anılmak üzere hazırlamaktaydı. Devlet borcunun ekonomik dinamikleri tamamen bozduğu bu dönemde kayıt dışı ekonomi bir mücadele alanı olarak tanınmışsa da o kadar sorun yanında kayıt dışılıkla mücadele sadece bir politik söylem olarak kaldı ”.

Türkiye’de kayıt dışı ekonomi 1970’li yıllara göre 1980’li yıllarda, 1980’li yıllara göre de 1990 yıllarda, daha yüksek oranlarda görülmüştür. Kayıt dışı ekonominin yükselmesinin sebepleri araştırıldığında; 1970’ li yılların ikinci yarısında ekonomide görülen sıkıntıların ardından tamamen farklı ekonomi politikalarının uygulandığı 1980’li yıllarda bütçe açıklarının giderek artması ve bunun finansmanında iç ve dış borçlanmaya başvurulmasıyla, ekonominin 1990’lı yıllarda borç kısır döngüsüne girmiş olması ve bir taraftan iç dengenin sağlanması diğer taraftan da dış dengenin sağlanabilmesi amacıyla sürdürülen yüksek faiz, düşük kur rejiminin 1990’lı yıllarda ekonomide sebep olduğu istikrarsızlıklar ve krizlerin önemli olduğu görülmektedir. Zira Türkiye’de kayıt dışı ekonominin sıçrama gösterdiği yılların genellikle ekonomik, sosyal ya da siyasal istikrarsızlıkların yaşandığı yıllar ile akabinde ki yıllar olduğu görülmüştür. Nitekim 1978 ve 1979 yılları, 1994 ve 1995 yılları ile 2000 yılı inceleme dönemi boyunca kayıt dışı ekonomi oranında en yüksek sıçramaların olduğu veya en yüksek oranlarda gerçekleştiği yıllardır. Ekonomik krizlerin yaşandığı yıllar, gerek ücretler gerekse karlar gerilediği, devletin denetimlerinin ise gevşediği dönemlerdir. Bu sebeple kriz dönemlerinde, iş sahiplerinin ayakta kalabilmek, çalışanlarına yükselen enflasyonun yarattığı satın alma gücündeki azalmaları telafi edebilmek çabaları bir taraftan enformel ekonominin diğer taraftan da beyan dışı ekonominin genişlemesiyle kayıt dışı ekonominin artış göstermesine sebep olmaktadır (Kanlı, 2007: 86).

Dinçer (2006: 112)'e göre “1980 sonrası dönemde tüm atılımların sisteme aşılması, bu aşının tutması; akademik deyiimiyle kurumsallaşması ancak devletin teknik ve yönetim kapasitesinin yükseltilmesi ve hukuksal alt yapının gerçekleştirilmesi ile olanaklı iken, bu yapılmamıştır. Tam aksine ‘devleti küçültmek’ adına, yönetimde, özellikle de mali yönetimde disiplinsizlik hakim olmuştur.5 Nisan Kararları ile sonuçlanan krizde reel dengelerin kendi kaynaklarına oturamamış olmasının katkısı büyüktür. Kamu kesiminde dengenin sağlanamaması, kamu kesimi finansman açıklarının oluşmasına neden olmuştur. Kamu kesimi finansman açığının nedenleri arasında tasarrufları yüksek tutulan büyüme hızını finansmanda yetersiz olması, kamu savurganlığı ve mali bir disiplinin olmaması yer almaktadır. Mali disiplinsizlik, özellikle 1987 yılı sonrasında hızla yaygınlaşan popülist politikalar çerçevesinde harcamacı bir kuruluş olan Hazine'nin Başbakanlığa bağlanması; Maliye Bakanlığının Gelirler Genel Müdürlüğü seviyesine indirilmiş olması ile ön plana çıkmıştır. Mali disiplinsizlik, kamu kesiminde dengenin sağlanmasına mani olmaktadır. Yeterince vergi geliri toplanamaması, Sosyal Güvenlik Sisteminin Türkiye'deki genç nüfusa rağmen iflasın eşiğine gelmesi ve bunun sonucunda da dengelerin bozulmasında kayıt dışı ekonominin olumsuz katkıları büyüktür. Kayıt dışı ekonomide faaliyet gösterenler doğrudan vergi ödemediklerinden, vergi yükleri sadece ödedikleri dolaylı vergilerle sınırlı kalmaktadır. Vergi yükünün tüm kazanç elde edenlerce adil olarak paylaşılmaması, vergi mükelleflerinin vergi yüklerini ağırlaştırmakta ve bir kısır döngü oluşmaktadır ”.

Kaynak: “Sugözü, İbrahim Halil, Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980-2004 Türkiye Örneği), s.141, Doktora Tezi, Konya-2008”.

Şekil 4.1. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü (GSYH’ ya Oran)

Şekil 4.1.'de kayıt dışı ekonomide özellikle 1983 yılından sonra dalgalanmaların oluştuğu görülmektedir. 1983 ve 1990 arası dalgalanmadan sonra 1995' te fark edilir oranda artış gösteren kayıt dışı ekonominin 1996 yılında hızlı bir iniş gösterdiği, devamında yeniden yükselişe geçtiği dikkat çekmektedir.

Ekonomide tekrar krizin yaşandığı 2000 yılında, kayıt dışı ekonomi inceleme döneminin en yüksek oranına yani %178.1'e ulaşmıştır. Bu oran, 2000 yılında kayıtlı ekonomik faaliyetlerin neredeyse iki katına yakın bir kayıt dışılığın olduğunu göstermektedir. 2001 yılından itibaren kayıt dışı ekonomide nispi bir gerileme olduğu görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında, bir taraftan sıkı para ve maliye politikaları ile enflasyonun kontrol altına alınması ile gelir dağılımında görülen nispi iyileşmenin yanı sıra kayıt dışı ekonomi ile mücadeleye verilen önem ve belki de daha önemlisi ekonomik, sosyal ve siyasi alanda görülen nispeten istikrarlı ortamın olumlu etkileri olduğu düşünülmektedir (Kanlı, 2007: 87). Önder (2012: 67)'e göre "Kayıt dışılıkla mücadele kapsamında mali sistemin kullanımına yönelik olarak düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede, 2001 yılı Eylül ayından itibaren mali kuruluşlarca yapılacak işlemlere taraf olanların vergi kimlik numarasının ilgili belge ve kayıtlarda kullanımı zorunlu hale getirilmiştir. 1/1/2007 tarihinden itibaren T.C uyruğundaki gerçek kişiler vergi kimlik numarası gerektiren tüm işlemlerde vergi kimlik numarası olarak T.C. kimlik numaralarını kullanmaya başlamıştır. 8.000 TL'yi aşan tahsilât ve ödemelerin bankalar ve PTT aracılığıyla yapılması uygulaması başlatılmıştır. Kayıt dışı işlemlerin tespitine yönelik olarak mali kayıtları esas alan veri ambarı uygulaması geliştirilmiştir. Türkiye genelinden telefonla yapılan ihbarlar Vergi İletişim Merkezi üzerinden alınmaya başlanmıştır. Kısaca MERAK olarak adlandırılan Merkezi Risk Analizi ve Katmanlaştırma projesi geliştirilmiştir ". MERAK Projesi, kurumlar vergisi mükelleflerinin iç ve dış kaynak verilerinden faydalanılarak riskli bulunanlarının tamamı ile istatistikî yöntemlere dayanarak belirlenmesini sağlamıştır.

2001 yılından itibaren ülkemizde para politikası ve maliye politikasının uygulanmasında büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır. Kayıt dışılığın azalması için kayıt dışılıkla mücadele kapsamında farklı saiklerle olsa dahi kayıt dışılığı önlemek ve azaltmak için faydalı olabilecek çalışmalar yapılmıştır: e-devlet uygulamalarına yatırımlar yapılmış, vergi, gümrük ve sosyal güvenlikte artış gösteren otomasyon bürokrasiyi azaltmıştır. Yine e-devlet uygulamaları bütün resmi kurum ve kuruluşlarda yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. 1 Ekim 2004 tarihinde kullanıma giren 'e-beyanname' uygulaması beyanname ve eklerinin

elektronik ortamda kabul edilip kontrolünün yapılıp arşivlenmesi için olanak sağlamıştır. Bu uygulama ile idarenin yükü azalmış aynı zamanda gönüllü vergi uyumu sağlanmıştır. Ayrıca e-haciz, e-fatura gibi uygulamalarda kullanılmaya başlamıştır. Savaşan (2011: 31) 'a göre " Fikri mülkiyet haklarının korunmasına yönelik düzenlemeler, 5084 sayılı kanunla istihdam artışına sağlanan teşvik ve ekonomik ve politik istikrarın güven artırıcı etkisi kayıt dışılıkla mücadelede uygun zemin hazırlamıştır. Büyük Mükellefler Vergi Dairesi Başkanlığı 2007'de kurulmuş, akaryakıtta marker uygulanması ve akaryakıt pompalarının ödeme kaydedici cihazlara bağlanması, enerji sektöründe faaliyet için lisans zorunluluğunun getirilmesi, alkollü içecekler ve sigarada bandrol uygulaması kayıt dışılıkla mücadele bağlamında ele alınabilecek değişiklik ve gelişmelerdir. 4 Ekim 2006'da yayınlanan Başbakanlık Genelgesi ile yürürlüğe giren 'Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi' kayıt dışılığın emek piyasasına yönelik bir denetim projesi olarak önemli bir adımdır. Proje kapsamında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı bünyesinde 'Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Koordinatörlüğü' kurulmuştur. Özellikle kayıt dışı istihdamın yoğun olduğu sektörlerle yönelik yoğun denetimleri ve bilgilendirici-egitici çabaları içeren proje en kapsamlı proje görünümündedir "

KADİM projesi Türkiye'de kayıt dışı ve yabancı kaçak işçi istihdamına sebep olan etkenlerin ortadan yok edilerek kayıtlı istihdama geçiş için fayda sağlamayı amaçlamıştır. Bu projede denetimin etkili, caydırıcı olarak uygulanmaya konulması, bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmaları, mevzuat değişikliklerinin yapılması ve bürokratik kısıtların kaldırılması başlıkları altında dört adet faaliyet sürdürülmüştür. Bu faaliyetler ile kayıt dışı çalışanların kayıt altına alınması ve yabancı kaçak işçiliğın en aza indirilmesini amaçlamıştır.

Alptekin (2007: 10)'a göre "KADİM projesinin başarıya ulaşması için;

- Toplam kayıt dışı istihdam içerisindeki kayıt altına alınabilecek kısmın kayıt altına alınmasının sağlanması,
- Yabancı kaçak işçi çalıştırılmasının önlenmesi ve sayının mümkün olan en düşük seviyeye indirilmesi,
- Kayıt dışı istihdamın uzun dönemde yaratacağı sosyal ve ekonomik olumsuzluklar konusunda kamuoyunun bilinçlendirilmesi,

- Kayıt altında çalışanların sosyal güvenliklerinin ön plana çıkarılması,
- İşgücü maliyetlerinin kayıtlı istihdam artışına paralel azaltılması,
- Etkin ve caydırıcı denetimin sağlanması,
- Kamu kurumları arasında koordinasyon ve işbirliğinin sağlanması,
- Mesleki Eğitimi Geliştirme Projesi (MEGEP)'e destek verilmesi ve nitelikli insan istihdamı sağlanması için çalışmalar yapılması
- İstihdam üzerindeki vergi yüklerinin azaltılması için enerji ve ara malı ithalatı yatırımlarının artması,
- Sosyal Güvenlik Sisteminin yeniden yapılandırılması gerekmektedir ”.

Kayıt dışı ekonomiyle mücadele edilmesi ve denetimlerin daha etkili hal alabilmesi için Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) tarafından "Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Müdürlüğü" adı altında yeni bir birim kurulmuştur. Bu müdürlüğün vazifesi kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınabilmesi ve politikaların üretilmesi için alınacak tedbirlerin fayda maliyet analizlerini yapmak ve öneriler üretmektir. Yeni birim, Kayıt dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planının uygulama sürecini izlemek, değerlendirmek, Eylem Planını ihtiyaçlar doğrultusunda güncelleyerek, yenileyerek, gecikme ve hedeften sapmaları tespit ederek ve araştırarak gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamaktadır.

Önder (2012: 66)'e göre “Güçlü bir toplumsal iradeyle tüm kesimlerin katıldığı kapsamlı bir mücadele stratejisi oluşturulması, kayıt dışı ekonominin zararlarına yönelik olarak toplumun bilinçlendirilmesi, kayıt altına girmenin teşvik edilmesi, mevzuat ve işlemlerin basitleştirilmesi, etkin bir denetim ve ceza sisteminin geliştirilmesi, idareler arasında veri paylaşımının güçlendirilmesi ve etkin bir koordinasyon sağlanması amacıyla Gelir İdaresi Başkanlığı' nın koordinatörlüğünde ‘Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008–2010’ hazırlanmış ve planlanan faaliyetler 1 Temmuz 2008 tarihi itibariyle uygulanmaya başlanmıştır. 2008-2010 Eylem Planı, 2011 Yılı Programı’nda yer verildiği üzere mükelleflerin gönüllü uyumunun artırılması, denetim kapasitesinin güçlendirilmesi, yaptırımların caydırıcılığının artırılması, veri taban paylaşımı ve toplumsal farkındalığın artırılması amacıyla güncellenerek ‘Kayıt Dışı

Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2011-2013)' hazırlanmıştır". Eylem Planı gerçekleştirmelerini, yılda en az bir defa değerlendirmek, gerektiğinde planda değişiklik yapmak ve bu konuda üst düzey kararlar almak üzere, Başbakanın başkanlığında Eylem Planında bakanlığına görev verilen bakanlardan oluşan "Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Yüksek Kurulu" kurulmuştur (GİB, 2011).

10 Temmuz 2011 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 646 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile bakanlık bünyesinde olan tüm vergi denetim birimleri Vergi Denetim Kurulu adı altında birleştirilmiştir. Buna göre, Hesap Uzmanı, Maliye Müfettişi, Gelirler Kontrolörü ve Vergi Denetmeni kadroları ve bağlı oldukları kurul ve başkanlıklar kaldırılarak bütün bu görevleri yürütenler Vergi Müfettişi unvanını almıştır (Önder, 2012: 66).

Maliye Bakanlığının 2013-2017 stratejik planında da kayıt dışı ekonomiyle mücadeleye ilişkin çözüm önerileri getirilmiştir. Son olarak da kayıt dışı ekonominin azaltılması için 2014-2018 onuncu kalkınma planı hazırlanmıştır.

4.2. Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Us (2004: 24)'a göre "Kayıt dışı ekonomi üzerindeki en eski çalışmalar, az gelişmiş ülkelerdeki kayıt dışılığın incelenmesiyle başlamıştır. Nitekim, kayıt dışılık, ekonomilerin gelişme sürecinde, kaçınılmaz bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, kayıt dışı ekonomik faaliyetler, vergiden kaçma güdüsünün bir sonucu olarak ele alınmıştır. Öte yandan, gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonominin incelenmesine yeterince ağırlık verilmemesinde, söz konusu faaliyetlerin gelişmekte olan ülkelerde, işsizlik ve fakirlikle savaşa geçici bir çözüm olarak ortaya çıkışı etkili olmuştur ". Gelişmiş ya da az gelişmiş olsun tüm ülkelerde kayıt dışı ekonomi var olmasıyla beraber boyutları birbirlerinden değişiklik göstermektedir. Bu açıdan her ülke kendine göre değişik yöntemler kullanmaktadır. Kayıt dışı ekonominin tahmine dayalı olması sebebiyle de ülkedeki kayıt dışı ekonominin boyutu çok daha değişik olabilmektedir. Aynı zamanda tahminin yapıldığı tarihlerin arasında fark olması da değişik neticeler çıkması üzerinde etki etmektedir. Fakat dünya çapında kayıt dışı ekonominin varlığının gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere doğru artması herkes tarafından genel kabul görmüş bir durumdur.

Ülkemizde kayıt dışı ekonominin boyutlarını ortaya çıkarmak temel hedef olsa da karşılaştırmak ve farklı açılardan da Türkiye haricinde ülkelerdeki durumu da bilinmesi gerekir. Bu yüzden çalışmada kayıt dışı ekonominin boyutu, Türkiye ve diğer devletler açısından ana iki başlık altında değerlendirilip anlatılacaktır.

4.2.1. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Türkiye’ de kayıt dışı ekonomi olgusuna ilgi ilk olarak 1990’lı yılların ortaları itibari ile başlamış ve kayıt dışı ekonomi ile ilgili ilk çalışmalar da 1994 yılından itibaren Türkçe kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu ilginin nedeni ise, ülkemizin çok uzun yıllardır süregelen ve artık kronik bir hal alan konsolide bütçe açıkları ve bu konsolide bütçe açıklarının finansman sıkıntısı olmuştur. Ülkemizde kayıt dışı istihdamın gerçek rakamları Devlet İstatistik Kurumu (DİE) yani yeni ismiyle Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanmaktadır.

Türkiye ekonomisinde kayıt dışılıkla ilgili olarak yapılmış pek çok çalışma mevcuttur. Farklı yöntemler esas alınarak yapılmış söz konusu çalışmalarda, kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin değişik rakamlar elde edilmiştir. Bir başka deyişle, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü gerek kullanılan yöntem, gerek eldeki verilerin yetersizliği ve gerekse çalışmaya konu olan döneme göre çeşitlilik göstermektedir (Us, 2004: 22). Türkiye’de kayıt dışı ekonomiye ilişkin ilk çalışmalar kayıt dışı ekonominin nedenleri ve sonuçları üzerine yoğunlaşmış olmasına karşın daha sonraki çalışmalar kayıt dışı ekonominin çeşitli yöntemler kullanılarak ölçülmesine ve yapısal durumunun incelenmesine yönelik olmuştur. Genel olarak kayıt dışı ekonominin, mal ve hizmet üretimine konu olmasına karşılık ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleriyle bütünüyle tespit edilemeyen ve GSMH hesaplamalarına yansımaya alanları kapsadığı kabul edilmektedir.

Bilen (2007: 138)’e göre “Türkiye’de kayıt dışı ekonominin artmasının ana nedenlerinden birisi de globalleşmedir. Kayıt dışı ekonomi, yakın dönemde gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde ciddi bir toplumsal sorun olarak kendini hissettirmektedir. Kayıt dışı ekonominin geniş kapsamlı ve birbirinden farklı alanları etkiliyor olması, kolay anlaşılmasını engellemiş, çok sayıdaki faktörün etkisi ile henüz hiçbir devlette tam bir çözüm getirilememiştir ”.

Ülkemizde Maliye Bakanlığının 2013-2017 dönemi Stratejik planında yapılan durum analizinde kayıt dışı ekonomi tehditler başlığı altında ele alınmıştır.

GÜÇLÜ ALANLAR	ZAYIF ALANLAR
<ul style="list-style-type: none"> ■ Tecrübe ve bilgi birikimi ■ Yeni maliye uzmanlığı yapısı ■ Mali yönetim ve kontrol alanında yetkinlik ■ Güçlü teknolojik altyapı ■ Vergi denetiminin tek çatı altında birleştirilmesi ■ Danışılan ve örnek alınan bir Bakanlık ■ Yaygın taşra teşkilatı 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Zayıf politika üretme kapasitesi ■ İletişim eksikliği ■ Stratejik bakış açısı eksikliği ■ Zayıf risk iştahı ■ Talep odaklı çalışma yaklaşımı ■ Sosyal ve fiziki imkanların zayıf olması
FIRSATLAR	TEHDİTLER
<ul style="list-style-type: none"> ■ Ekonomik ve politik istikrar ■ Kaliteli hizmet talebi ■ Kamudaki yeniden yapılanma süreci ■ Kamu mali yönetim reformu ■ Milletlerarası entegrasyon süreci ■ Artan yetki devri yaklaşımı ■ Bilgi toplumu ve e-dönüşüm süreci ■ Dış denetim anlayışının değişmesi 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Küresel ekonomik yavaşlama ■ Kayıt dışı ekonomi ■ Suç ekonomisi ve terörizm ■ Küresel ısınma ve çevresel tehditler ■ Enerji bağımlılığı ■ Yaşlı nüfus oranının artışı

Kaynak: Maliye Bakanlığı Stratejik Planı (2013-2017)

Şekil 4.2. Durum Analizi (GZFT)

Maliye Bakanlığının 2013-2017 Dönemi Stratejik planında tehdit olarak görülen kayıt dışı ekonomiyle mücadele için stratejik amaç ve hedefler belirlenmiştir.

Tablo 4.1. Maliye Bakanlığı Stratejik Plan Çerçevesi

Stratejik Hedef	Strateji	Performans Göstergesi
Kayıtlı ekonomiyi büyütmek ve genişletmek	Vergi kanunlarında kayıt dışılığa neden olacak düzenlemelerden kaçınmak	Kayıt dışı ekonominin oranında meydana gelen azalma
	Kayıt dışı faaliyetlerin azaltılması konusunda toplumsal bilinci artırmak	
	Ekonomik faaliyetlerin izlenebilirliğini artırmak	İncelenen mükellef sayısındaki ve matrahtaki artış oranı
	Vergi denetiminin etkinliğini artırmak	
	Organize vergi kaçakçılığı ile etkin mücadele etmek	

Kaynak: Maliye Bakanlığı Stratejik Planı (2013-2017)

Maliye Bakanlığının 2013- 2017 Dönemi Stratejik Planı kapsamına göre, kayıt dışı ekonomi ile mücadele doğrultusunda, kayıt dışı ekonomiyi vazgeçiren, devlete olan güveni artıran yenilikler yapılacak ve denetim etkinliklerinde verim artırılabacaktır. Güçlü bir ekonomiye sahip olmak için kayıtlı ekonominin hacminin genişletilmesi ve kayıt altında olmayan ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınması çok büyük önem arz etmektedir. Bunun için öncelikle, var olan vergi mevzuatı incelenecek mevcut ise kayıt dışılığa sebep olan maddeler uygulamadan kaldırılacak ve gerekli değişiklikler yapılması için düzenlemeler yapılacaktır.

Kayıt dışı ekonominin Türkiye’ de sistematik araştırmalara konu olması ile birlikte ölçüm çalışmaları da yapılmıştır. Dolayısıyla, yöntemle, kullanılan verilere, kapsanan döneme, yapılan tahminlere göre farklı sonuçlara varılacaktır. Tunç (2007: 11)’a göre “Türkiye’ de kayıt dışı ekonominin GSMH içindeki büyüklüğü gelişmiş ülkelere kıyasla oldukça fazladır. Gerçekleştirilen birçok bilimsel çalışma, ülkemizde kayıt dışı ekonominin GSMH’ nın %50’sinden fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ise yaklaşık 200 Milyar TL’ye tekabül etmektedir ”.

Ülkemizde kayıt dışı ekonominin boyutunu tahmin etmek için farklı tarihler farklı yöntemler kullanılarak kayıt dışı ekonominin boyutu tahmin edilmeye çalışılmıştır. Çalışmalar içerisinde var olan yöntemler, tanımlamalar ve varsayımlar değişiklik gösterdiği için rakamsal değişiklikler meydana çıkmıştır. Aşağıdaki tabloda kayıt dışı ekonomiyi ölçmede kullanılan yaklaşımlardan bir

kısmına göre ülkemiz için yapılmış tahminlerin bir özeti bulunmaktadır. Genel olarak bu yapılan çalışmalar incelendiğinde çok farklı sonuçlar çıkmasına rağmen genel bir fikir sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Bu çalışmalardan edindiğimiz genel bilgiye göre ülkemizde kayıt dışı ekonominin oranı % 50 düzeyindedir. Aşağıdaki tabloda da yapılan çalışmaların genel bir özeti yer almaktadır. Tabloda yer alan sonuçlar kaynaklar bölümünde var olan değişik kaynaklardan oluşturulmuştur.

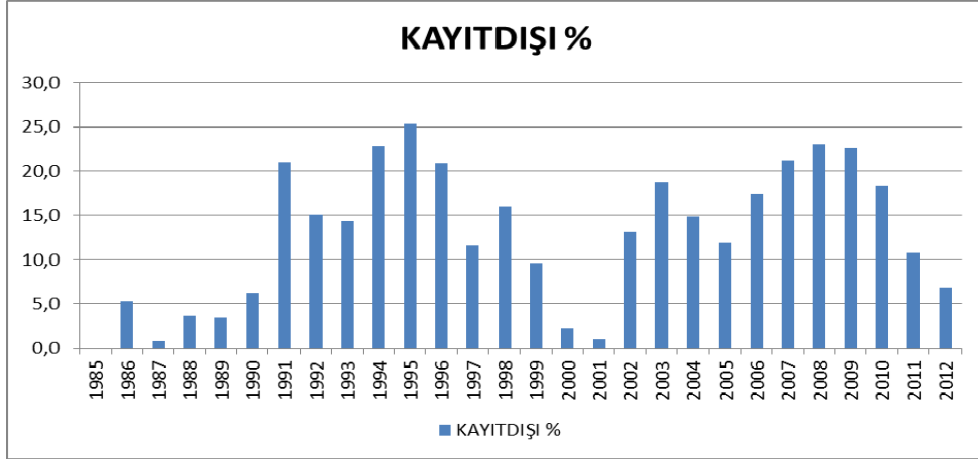
Tablo 4.2. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu ile İlgili Tahminler

Araştırmacılar	Tahmin Yöntemleri	Yılı	GSMH'ya %'si
D. Hacıoğlu	Parasale yaklaşım (Ekonometrik)	1984	137,80
	Parasale yaklaşım (Ekonometrik)	1989	18,00
T. Derdioyk	Parasale yaklaşım	1984	27,30
	Vergi İncelemeleri Yaklaşımı	1989	46,94
L. Koçoğlu	Duyarlık analizi	1987	19,60 - 26,50
	GSMH yaklaşımı	1990	7,50
A.F. Özsoyün	Parasale yaklaşım (Sabit Oran)	1990	11,50
	Parasale yaklaşım (İşlem Hacmi)	1990	11,50
		1990	7,75
Z. Kasnakçoğlu	Parasale yaklaşım (Ekonometrik - Varsayımlardaki farklılıklara göre)	1990	9,34
		1990	7,24
		1990	9,07
		1991	40,40
T. Derdioyk	Vergi İncelemeleri Yaklaşımı (-Vergi inceleme -En düşük vergi oranı -Sıfır vergi oranı)	1991	7,78
		1991	26,20
		1984-1991	8-45
A. Temel	Vergi İncelemeleri Yaklaşımı	1984-1991	16,40*
A. Şimşek	Parasale yaklaşım (Sabit Oran)	1970-1992	0-26
K. Yazıcı	Parasale yaklaşım (İşlem Hacmi)	1970-1992	0-26
	Parasale yaklaşım (Ekonometrik)	1975-1992	6-20
O. Alruğ	Kayıt Dışı Ücret Yaklaşımı	1992	35,00
	Parasale yaklaşım (Ekonometrik)	1992	45,30 - 53,90
Y. İlgin	Nakit oranı	1993	54,30
R. Yınak	Parasale yaklaşım (Ekonometrik)	1994	10,00
Z. Kasnakçoğlu	Nakit Oranı Ekonometrik	1997	30,00 - 61,00
		1997	9,00 - 13,00

Kaynak: “Su gözü, İbrahim Halil, Kayıt Dışı Ekonomiye Önlemede Vergi Politikaları (1980-2004 Türkiye Örneği), Doktora Tezi, Konya-2008”.

Sugözü (2008:139-140)’ye göre “Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutlarını ölçmek için birçok çalışma yapılmış, tablo 4.2.’ de açıkça görüldüğü gibi bu çalışmalarda sonuçlar yüzde 1,5 ile yüzde 137,8 arasında açıklanmıştır. Sonuçların birbirlerinden bu derecede farklı olması, ülkemizde istatistik veri eksikliğinden ve veri yayınlarının henüz bir standarda kavuşmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki devletin kurumları arasında bile birçok konuda birbirinden farklı sonuçlar yayınlanabilmektedir. Sonuçlar arasındaki farklılıkların ikinci sebebi de tahmin yöntemlerinden kaynaklanmaktadır. Doğrudan ve dolaylı

tahmin yöntemleri ve bunların alt yöntemleri kullanılmakta ve bu yöntemlerin artıları ve eksileri bulunmaktadır. Örneğin bazı yöntemlerde yasadışı faaliyetler hesaba katılırken bazılarında katılmamaktadır. Bazı yöntemlerde sadece vergi kaçakçılığı hesaplanırken bazı yöntemlerde sadece istihdamdan yola çıkılmaktadır. Kayıt dışı ekonominin boyutlarında kesin bir sonuç söz konusu olamamaktadır. Yine de en fazla kabul gören sonuçlar da söz konusu olabilmektedir ”.

Kaynak: “Yıldız, Mehmet, Türkiye’de Vergi Yükünün, Enflasyonun ve Vergi Affı Beklentisinin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama (1985-2012), s.4 , Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2014”.

Şekil 4.3. 1985-2012 Yılları Arasında Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin GSYİH İçindeki Payı (%)

Şekil 4.3’ e göre kayıt dışı ekonomi rakamlarına bakıldığında 90’lı yılların başından itibaren artış gösterdiği görülmüştür. 90’lı yılların ortalarında ise bu oranın milli gelir içindeki payının %25 seviyelerine ulaştığı görülmüş ve 90’lı yılların ortasından itibaren de bu oran azalmaya başlamıştır. Yine 2001 kriziyle birlikte bu oran azalış göstermiş fakat güçlü ekonomiye geçiş strateji ile birlikte (2002) kayıt dışı ekonomide de belli bir artış olduğu gözlemlenmiştir. Ancak son zamanlarda kayıt dışı ekonomi ile mücadele edilmesi ile bu oranda bir azalma görülmeye başlanmıştır. Türkiye ekonomisinde özellikle 1980’li yıllardan itibaren varlığını büyük ölçüde hissettiren ve toplumun giderek artan oranda bir kesimi tarafından üzerinde düşünülen bir konu haline gelen kayıt dışı ekonomi, büyüklüğü hangi yöntemle hesaplanırsa hesaplanırsın, boyutları itibariyle rakamsal büyüklüğünü aşan bir noktaya ulaşmıştır.

Tecim (2008: 35)' e göre “ Son yıllarda azalmış olmakla beraber, Türkiye’de yaşanan kronik enflasyon, spekülatif kazançların yoğun olması, gelir dağılımındaki aşırı adaletsizlikler ve ekonomik faaliyetlerin denetim dışında kalması, kayıt dışı ekonominin boyutunun genişlemesine neden olmuştur. Bazı ekonomik faaliyetlerin niteliği bu faaliyetlerin kayıt altına alınmasını güçleştirir. Bu tür faaliyetlerin başında tarımsal faaliyetler gelmektedir. Dolayısıyla, tarıma dayalı hammadde kullanan sektörlerde de kayıt dışı ekonomi daha büyüktür. Özellikle tarıma dayalı hammadde kullanan tekstil sektöründe kayıt dışı ekonominin geniş boyutta olduğu tahmin edilmektedir ”.

Tablo 4.3. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Yaygınlığındaki Farklılıklar (%)

	Kayıt dışı firmalarla rekabet eden firmalar	Gayri resmi sektördeki firmaların faaliyetlerini büyük bir engel olarak tanımlayan firmalar	Faaliyetlerine başladıklarında resmi olarak kayıtlı olan firmalar	Resmi olarak kayıt olmadan çalışan yıl sayısı
Hepsi	52.4	32.2	94.0	0.4
Sektöre göre:				
Gıda	65.0	48.1	92.2	0.9
Tekstil	48.6	28.0	90.5	0.4
Giysi	45.8	42.7	98.7	0.2
Kimyasallar ve Kimya ürünleri	64.5	50.7	99.3	0
Metallik olmayan mineral ürünler	44.9	26.8	92.0	0.6
Diğer üretim	46.4	30.4	91.0	0.8
Şirket boyutuna göre:				
Küçük (5-19 çalışan)	51.8	33.1	91.5	0.5
Orta (20-99 çalışan)	52.5	34.0	98.0	0.2
Büyük (100+ çalışan)	55.3	23.0	97.3	0.5
Lokasyona göre:				
Marmara	48.9	34.8	95.4	0.3
Güney	44.0	27.9	89.8	0.5
Ege	62.3	29.7	91.6	0.2
Orta Anadolu	58.6	32.8	93.5	0.9
Karadeniz - doğu	57.7	26.6	94.8	0.6
İhracat durumuna göre:				
Direkt ihracatı satışlarının %10+'u olan	47.9	26.4	93.2	0.4
İhracat yapmayan	53.6	33.8	94.3	0.4
Şirket sahibine göre:				
Yerli mülkiyet	53.2	32.5	94.7	0.4
Yabancı mülkiyet	25.3	23.3	73.3	0.6

Kaynak: Dünya Bankası İşletme Anketi (2008)

Euorofound (2013)' a göre “ Tablo ayrıca, pek çok ülkeye oldukça tezat olarak, Türkiye’de daha büyük firmaların kayıt dışı firmaların varlığından orta ölçekli firmalara göre biraz daha fazla etkilenme eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber, küçük ve orta ölçekli işletmelerin kayıt dışı firmaların büyük bir engel oluşturduğunu ileri sürmeleri büyük işletmelere göre çok daha olasıdır. Bununla ilgili olarak, ihracat yapmayan firmalar ve yerel

mülkiyetli firmaların kayıt dışı firmalarla rekabete tanık olması daha olasıdır; ayrıca bunların kayıt dışı ekonominin, işlerinin önünde engel oluşturduğunu belirtmeleri ihracat yapan ve yabancı mülkiyetli firmalara göre daha olasıdır. Tablo ayrıca, kayıt dışı ekonominin yaygınlığında mekânsal olarak belirgin farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Kayıt dışı ya da gayri resmi firmalarla rekabet eden firmaların oranı Ege Bölgesi'nde en yüksek olup bu bölgeyi Orta Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgeleri takip etmektedir. Marmara ve Orta Anadolu'daki firmaların kayıt dışı firmaların büyük bir engel oluşturduğunu belirtmeleri daha olası olsa da, kayıt dışı çalışmada en düşük oran güney ve Marmara bölgelerinde görülmektedir ”.

Maliye Bakanlığının 2013-2017 dönemi stratejik planında kayıt dışı ekonomiyle ilgili planlanan amaç doğrultusundaki hedefler aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 4.4. 2013-2017 Dönemi Maliyet Tahmini

	2013	2014	2015	2016	2017	Toplam
Kayıtlı Ekonomiye Genişletmek ve Mali Suçları Azaltmak	383,917,400	394,768,686	422,292,300	443,406,915	465,577,261	1,715,193,876
Kayıtlı ekonomiye büyütme ve genişletmek	322,045,300	345,743,237	370,297,300	388,812,165	408,252,773	1,489,407,538
Suç gelirlerinin aklanması ve terörün finansmanı ile etkin mücadele etmek	61,872,100	49,025,449	51,995,000	54,594,750	57,324,488	225,786,338

Kaynak: Maliye Bakanlığı Stratejik Planı (2013-2017)

Maliye Bakanlığı (2013)' na göre “ Maliye Bakanlığı Stratejik Planında ve yıllık performans programlarında yer alan göstergelerin gerçekleşme durumunun tespit edilmesi, bu tespit doğrultusunda gerekli önlemlerin alınması ve sonuç olarak iyi bir değerlendirme yapılması izleme ve değerlendirme sistemi kapsamında ele alınmaktadır. İzleme ve değerlendirme sürecinde stratejik plan uygulanmasının etkinliğinin, tutarlılığının ve sürekliliğinin artırılması amacıyla, veri girişlerinin yapıldığı sisteme çeşitli kontrol mekanizmaları konulmuştur. Böylece harcama birimleri tarafından sunulan bilgilerin güvenilirliği sağlanmış

olacaktır. Yılısonu itibariyle önceki mali yıla ilişkin performans göstergelerinin hedefe ulaşma durumunu değerlendiren yıllık değerlendirme raporu üst yönetime sunulmaktadır ”.

Türkiye’de gelir dağılımında aşırı bir adaletsizlik söz konusudur. Gelirden düşük pay alan grupların gelirlerini arttırmak amacıyla ek işlerde kayıtsız şekilde çalışmaları kayıt dışı ekonominin büyümesine neden olmaktadır. Ülkemizde kalifiye olmayan işgücünün, vergiler ve fonlarla işverene maliyetinin yüksek olması kayıt dışı ekonomiyi arttıran en önemli etkenlerden biridir. İşverenler, bu türün maliyetlerini en aza indirmek için ya sermaye yoğun üretime geçmekte ya da düşük ücretlerin geçerli olduğu kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelmektedir. Ayrıca nüfusun hızlı bir şekilde artmasına karşın yatırımların arttırılamaması işsizliğin her geçen gün artmasına neden olmakta, dolayısıyla birçok kişi issiz kalmamak için kayıt dışında çalışmak zorunda kalmaktadır

Öztürk (2007: 45)’ e göre “ Türk vergi sisteminde uygulanan muafiyet ve istisnaların oldukça fazla olması da vergi tabanının genişletilmesini engellemekte, dolayısıyla kayıt dışı ekonomiye davetiye çıkarmaktadır. Öte yandan vergi kanunları ve mevzuatın karmaşık olması ve vergi kanunlarında yapılan sık değişiklikler kanunların anlaşılabilirliğini ve uygulanabilirliğini zorlaştırmış, dolayısıyla mükelleflerin kayıt dışı ekonomiye yönelmelerine neden olmuştur. Türkiye’de; toplanan vergi gelirlerinin etkin bir şekilde ve bireylerin gerekli gördüğü alanlarda kullanılmaması, rüşvet ve yolsuzlukların yaygın olması, kamu kaynaklarının israf edilmesi, vergi ödeyenlerin vergi bilincinin ve ahlakının zayıflamasına neden olmuş, dolayısıyla kayıt dışı ekonomi giderek artmıştır ”.

Günümüzde Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ile beraber vergi kayıp ve kaçığının gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması sağlanarak vergi gelirlerinin sürekli ve devamlı olarak arttırılması, ulaşılması gereken bir hedef olarak belirlenmesi gerekmektedir. Ekonomideki düzelleme, sağlanacak diğer tedbirlerin yanında, vergi gelirlerinin artmasına bağlı gözükmektedir. Özellikle Orta Vadeli Program çerçevesinde tahmin edilen gelir tahminlerinin gerçekleşmesi önemli ölçüde kayıt dışılıkla ilgili mücadeleye bağlı olmaktadır. Son dönemlerde hazırlanan tüm program ve planlarda ise kayıt dışılıkla mücadele bir politika haline gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu da kayıt dışılığa azaltmak için verilen önemin büyüklüğünü göstermektedir.

4.2.2. Bazı Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu

Kayıt dışı ekonomi yalnızca ülkemiz ve ülkemiz gibi gelişme yolundaki ülkelerde yaşanan bir durum değildir. Gelişmiş olan ülkelerde de görülmüş ve hala görülmekte olup hatta giderek artış göstermektedir.

Önder (2012: 55)' e göre “ Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün tespiti için gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler için çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek kayıt dışı ekonomi oranına karşılık gelişmiş ülkelerde bu oran oldukça küçüktür. AB ülkeleri de genel olarak bu tanıma uymaktadırlar. Bunun nedenleri arasında kişi başına düşen milli gelirin yüksek olması, toplumda yerleşmiş olan vergi bilinci ve oturmuş bir vergi sisteminin olması sayılabilir ”. Kayıt dışı ekonominin saptanması aşamasında ülkeler kendi özelliklerini göz önünde bulundurarak belirli yöntemler belirlemek zorundadırlar. Örneğin ABD’de 1970’li yıllarda piyasadaki nakit para miktarındaki fazlalık ortaya çıkarılarak parasal yöntemlerle kayıt dışı ekonomi tespit edilmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde 1980’lerde İtalya’da, sanayileşmiş ülkelerdeki büyüme hızını göstermesine rağmen yüksek işsizlik oranı kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin varlığını düşündürmüş ve işgücü piyasası incelenerek kayıt dışı ekonominin tespit çalışmaları yapılmıştır.

Yapılan değerlendirmeler ülkelerin kayıt dışı ekonomiyi önleyebilmek için ağırlıklı olarak beyan edilmeyen çalışmalar için tedbirler aldığını ve güçlü kanunlara ve yaptırım olarak para cezalarına yöneldiğini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra farklı tedbirler ise vergi kaçakçılığı üzerinde yoğunlaşmıştır.

Sıra	Ülkeler	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Avusturya	10,8	11,0	10,3	9,7	9,4	8,1	8,5	8,7
2	Lüksemburg	9,8	9,8	9,9	10,0	9,4	8,5	8,8	8,8
3	Hollanda	12,7	12,5	12,0	10,9	10,1	9,6	10,2	10,3
4	İngiltere	12,2	12,3	12,0	11,1	10,6	10,1	10,9	11,1
5	Fransa	14,7	14,3	13,8	12,4	11,8	11,1	11,6	11,7
6	İrlanda	15,4	15,2	14,8	13,4	12,7	12,2	13,1	13,2
7	Finlandiya	17,6	17,2	16,6	15,3	14,5	13,8	14,2	14,3
8	Danimarka	17,4	17,1	16,5	15,4	14,8	13,9	14,3	14,4
9	Almanya	17,1	16,1	15,4	15,0	14,7	14,2	14,6	14,7
10	İsveç	18,6	18,1	17,5	16,2	15,6	14,9	15,4	15,6
11	Belçika	21,4	20,7	20,1	19,2	18,3	17,5	17,8	17,9
12	Çek Cumhuriyeti	19,5	19,8	20,4	20,9	19,4	18,6	18,8	18,9
13	Slovakya	19,5	19,7	20,2	20,6	19,4	18,6	18,8	18,9
14	Portekiz	22,2	21,7	21,2	20,1	19,2	18,7	19,5	19,7
15	İspanya	22,2	21,9	21,3	20,2	19,3	18,7	19,5	19,8
16	İtalya	26,1	25,2	24,4	23,2	22,3	21,4	22,0	22,2
17	Yunanistan	28,2	28,1	27,6	26,2	25,1	24,3	25,0	25,2
18	Macaristan	25,8	26,1	26,2	26,5	26,0	25,2	25,5	25,7
19	Malta	26,7	26,7	26,9	27,2	26,4	25,8	25,9	26,0
20	Polonya	27,7	27,9	28,3	28,7	27,5	27,0	27,1	27,2
21	Slovenya	27,8	28,0	28,4	28,9	28,0	27,1	27,3	27,4
22	G. Kıbrıs	29,2	29,3	29,7	30,1	29,2	28,3	28,5	28,7
23	Estonya	30,0	30,3	31,1	31,9	30,7	29,6	29,8	29,9
24	Letonya	31,4	32,0	32,7	33,7	32,5	31,6	31,9	32,0
25	Litvanya	31,9	32,2	32,8	33,4	32,8	32,0	32,2	32,4
26	Romanya	36,1	37,0	37,3	38,3	37,5	36,8	36,9	37,0
27	Bulgaristan	38,3	39,0	39,7	40,4	38,2	37,1	37,5	37,7
	Avrupa Birliği Ortalaması	22,6	22,6	22,5	22,2	21,3	20,5	20,9	21,1
28	Hırvatistan	34,7	35,2	35,5	36,0	35,4	34,7	34,8	34,9
29	Norveç	18,6	18,2	17,6	16,1	15,4	14,7	15,3	15,4
30	İsviçre	9,5	9,4	9,0	8,5	8,2	7,9	8,3	8,3
31	Türkiye	32,4	33,2	34,2	34,7	33,8	33,0	33,1	33,3
	31 Avrupa Ülkesinin Ortalaması	22,8	22,7	22,7	22,4	21,6	20,8	21,2	21,3

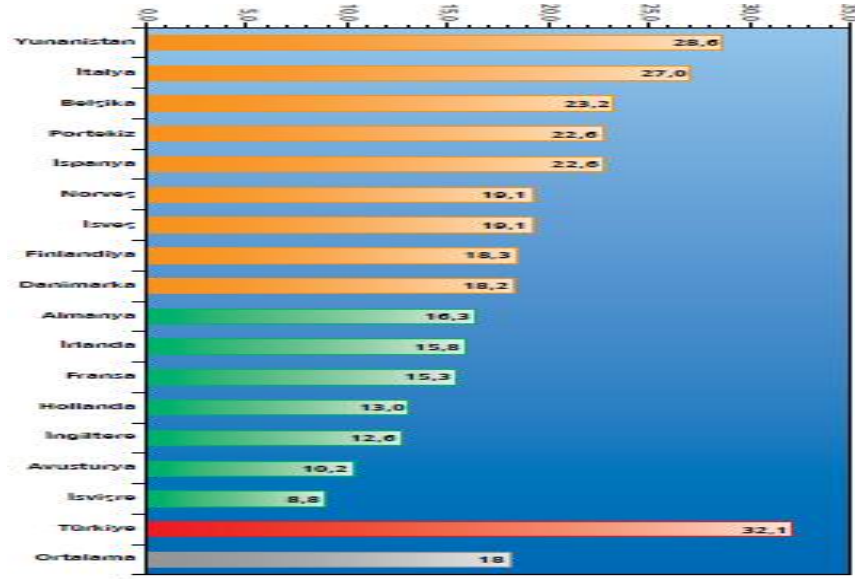
Kaynak: “Önder, Merve, Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ve uluslararası uygulamalarında çözüm önerileri, s.57, Mesleki Yeterlilik Tezi, Ankara- 2012”.

Şekil 4.4. 31 Avrupa Ülkesinde Kayıt Dışı Ekonominin Hacmi (%)

Kayıt dışı ekonomi oranları açısından dünya geneli incelendiğinde pek çok her ülkenin değişik oranlarda olsa bile kayıt dışı ekonomiye sahip oldukları görülmektedir. Şekil 4.4.’te 2003 ve 2010 yılları arasında kayıt dışı ekonominin AB ülkelerindeki tahmini oranları gösterilmiştir. 27 Avrupa Birliği üyesi ülkeye baktığımızda 2003 yılında yüzde 22,6 olan kayıt dışı ekonominin GSYH’ye oranı 2008 yılında yüzde 20,8’e düştüğü 2010 yılında ise 21,1’e yükseldiği görülmektedir. 2003 yılında 31 Avrupa ülkesinin kayıt dışı ekonomi ortalamasına baktığımızda yüzde 22,8 olan kayıt dışı ekonomi 2008 yılında yüzde 22,8’e düşmüş, 2010 yılında yüzde 21,3’e yükselmiştir. Dünya genelinde yaşanan ekonomi ve finans kriz nedeniyle 2008 yılını 2009 ve 2010 yılı ile karşılaştırdığımızda bütün ülkelerde kayıt dışı ekonominin boyutunda az da olsa bir yükselme olduğunu görüyoruz.

Ülkeler itibariyle kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne bakmak, ulaşmak istediğimiz noktayı belirlemek için önemli olacaktır (GİB: 2010). Gelişmekte olan ekonomiler, geçiş ekonomileri ve OECD ülkelerinden oluşan 110 ülkede kayıt dışı

ekonominin tahmini büyüklüğünü belirlemiştir. 2000 yılındaki kayıtlı ekonominin ortalama büyüklüğünün yüzdesi olarak kayıt dışı ekonominin ortalama büyüklüğü, gelişmekte olan ülkelerde %41, geçiş ekonomilerinde %38 ve OECD ülkelerinde %18 olarak belirlenmiştir. Türkiye %32,1 ile OECD ortalamasının oldukça üzerindedir. Vergilendirme ve sosyal güvenlik katkıları kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü belirleyen temel etmenler arasındadır.

Kaynak: www.gib.gov.tr

Şekil 4.5. Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü - Ülkeler Arası Karşılaştırma

Var olan durumu değerlendirdiğimizde, kayıt dışı ekonominin sahip olduğu rakamların ülke ekonomileri için oldukça korkutucu rakamlara yükseldiğini söylemek mümkündür. Sanayileşmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonominin %30-60 civarında olduğu, gelişmiş ülkelerde %10-20 arasında seyrettiği görülmektedir. Ülkemizde ise kayıt dışı ekonominin %45-60 dolaylarında olduğu tahminleri yapılmaktadır. Fakat “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010”da var olan yukarıdaki şekil değerlendirildiğinde Türkiye’deki kayıt dışılığın %32,2 olduğu anlaşılmaktadır.

Önder (2012: 56)’e göre “Kayıt dışı ekonominin en fazla artış gösterdiği ülkeler; enflasyonun sürekli olduğu, haksız ve spekülatif kazançların arttığı, gelirin adaletsiz dağıtıldığı, ekonominin denetim dışı kaldığı ülkelerdir.

Kayıt dışılığın yüzde 30'larda bulunduğu ülkeler arasında Türkiye'nin yanı sıra, Brezilya, Fas, Pakistan, Libya, Sudan, Kenya, Ekvator, Romanya, Hırvatistan, Litvanya, Estonya, Malezya ve Namibya da yer almaktadır. Kayıt dışı ekonominin boyutunun yüzde 20'ler düzeyinde olduğu ülkeler arasında ise İspanya, Portekiz, Güney Kore, İtalya, Polonya, Güney Afrika, Yunanistan, Hindistan, Belçika, İsrail sıralanabilir. Japonya, Yeni Zelanda, Çin, Singapur, Hollanda, Fransa, Avustralya, Hong Kong, Almanya, Danimarka, Suudi Arabistan, Finlandiya, İran, Ürdün, Norveç, İsveç ve Suriye gibi ülkelerde, kayıt dışı ekonomi oranı yüzde 10 ile yüzde 19,9 arasında değişmektedir. Kayıt dışı ekonomi açısından en az sorun İsviçre ve ABD'de yaşanmaktadır. İsviçre, yüzde 8,5'lik kayıt dışı oranıyla listenin sonunda yer alırken, bu ülkenin hemen üstünde yüzde 8,6'lık oranla ABD bulunmaktadır ”.

4.3. Türkiye Ekonomisinde Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçmeye Yönelik Yapılmış Bazı Ampirik Çalışmalar

Türkiye ekonomisindeki kayıt dışı ekonominin boyutunu ölçmek için birçok ampirik çalışma yapılmıştır. Farklı yollardan yapılan incelemelerde kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin farklı rakamlar elde edilmiştir.

4.3.1. Vergi İncelemeleri Yaklaşımı

Us (2004: 26)'a göre “İncelenen matrahlarda beyan edilen ile tespit edilen matrah arasındaki farkın kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü yansıttığı varsayımından yola çıkılarak yapılan hesaplamalarda, kriz yılları olan 1994 ve 2001 yıllarında kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün yüzde 100'ü aştığı görülmektedir. Ancak, bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus, söz konusu rakamlardaki büyümenin kriz 27 yılları olması sebebiyle kayıt dışı ekonomik faaliyetlerdeki büyümeden olduğu kadar, söz konusu yıllarda yapılan vergi denetimlerinin sıkılaştırılmış olabileceğinden kaynaklandığıdır ”.

Tablo 4.5. Vergi İncelemeleri Yolu ile Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğünün Ölçülmesi

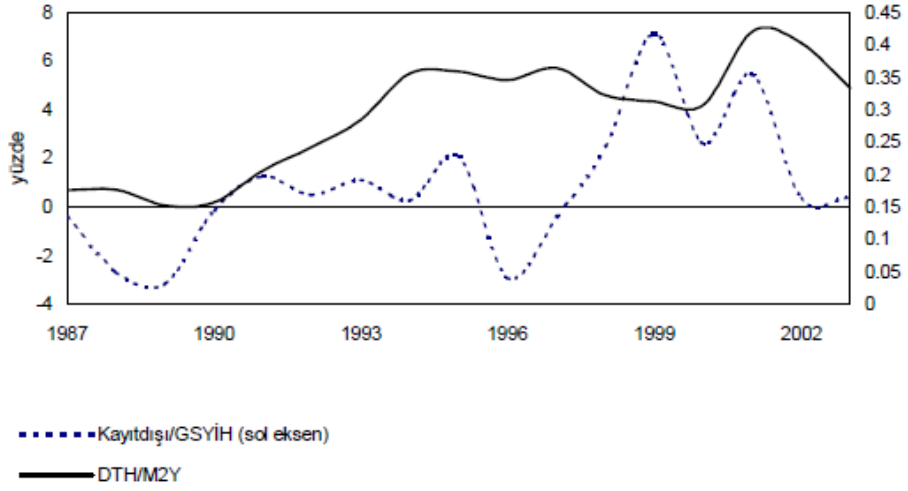
YIL	İNCELEME SAYISI	İNCELENEN MATRAH	MATRAH FARKI	MATRAH FARKI ORANI
1985	66,681	299,632	294,345	98
1986	66,550	1,157,301	1,498,315	129
1987	80,264	2,949,620	764,388	26
1988	51,495	3,092,819	953,237	31
1989	47,225	4,286,511	1,933,443	45
1990	108,574	9,969,063	6,257,501	63
1991	78,803	13,754,808	6,875,619	50
1992	59,378	22,180,600	13,217,780	60
1993	68,954	35,897,015	12,906,858	36
1994	48,056	120,145,917	135,755,349	113
1995	56,096	169,827,303	71,167,159	42
1996	54,536	375,262,112	99,724,529	27
1997	63,198	723,888,102	284,899,552	39
1998	68,748	1,763,429,888	684,220,838	39
1999	51,731	1,288,777,870	1,043,797,167	81
2000	60,335	3,621,021,663	1,987,099,014	55
2001	68,132	7,312,698,061	13,479,141,747	184
2002	113,244	13,863,392,055	7,971,330,648	57

Kaynak: www.gelirler.gov.tr

Tablo 4.5'te vergi incelemelerinin sonuçlarının değerlendirilmesi yolu ile yapılan incelemede, 1985-2002 dönemine ilişkin olarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün yüzde 26 ile yüzde 184 arasında değiştiği, ortalama olarak ise yüzde 65 civarında olduğu görülmektedir.

4.3.2. GSMH Yaklaşımı

GSMH yaklaşımına göre, Türkiye' de kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, harcama yönünden hesaplanan GSYİH ile üretim yönünden hesaplanan GSYİH arasındaki fark olarak ölçüldüğünde, 1987-1990 döneminde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü sıfırdan küçük çıkmaktadır. Öte yandan, aynı yöntemle diğer yıllara ilişkin hesaplanan büyüklüğün giderek artmakta olduğu; özellikle, 1996 yılındaki düşüş haricinde, 90' lı yılların sonlarından günümüze GSMH yaklaşımı ile hesaplanan kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün oldukça kayda değer olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle, 1999 ve 2002 yılında söz konusu büyüklükte çıkış gerçekleşmiştir.

Kaynak: TCMB

Şekil 4.6. GSMH Yaklaşımı ile Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğünün Ölçülmesi

Şekil 4.6’ da görüldüğü gibi yüksek oranda dolarizasyon ve altın cinsinden tasarrufların bulunduğu ekonomilerde, GSMH yaklaşımı ile kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin büyüklüğünün hesaplanmasının yeterince sağlıklı olamayacağından yola çıkılarak, dolarizasyona ilişkin alt sınır teşkil ettiği düşünülen 1987-2003 döneminde ortalama yüzde 30 oranında dolarizasyon olduğu ve bu sebeple, harcama yönünden hesaplanan GSYİH üzerinde söz konusu dolarizasyon oranının baskılayıcı bir unsur oluşturduğu düşünülmektedir. Bu sebeple, GSMH yaklaşımı ile hesaplanan kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin boyutunu tam olarak yansıtmadığı düşünülmektedir (Us, 2004: 27).

4.3.3. İstihdam Yaklaşımı

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün kayıt dışı istihdamın tahmini yolu ile ölçüldüğü istihdam yaklaşımına göre, 3 yıllık veri baz alınarak, 2000-20003 döneminde, işgücünün nüfusa oranının istihdamın nüfusa oranı ile aynı yönde değişeceği; buna karşılık, kayıt dışı ekonomik faaliyetler söz konusu olduğu takdirde ise, işgücünün nüfusa oranı büyürken istihdamın nüfusa oranının sabit kalacağı varsayılmaktadır. Ancak, yapılan incelemede, her iki oranın da yıldan yıla sapmalar gösterdiği kaydedilmiştir. İstihdam yaklaşımına göre hesaplanan kayıt dışı çalışan nüfus ise toplam nüfusun yaklaşık olarak yüzde 3’ü oranındadır. Bir

diğer deyişle, Türkiye ekonomisinde 2000-2003 yılları arasında, her 3 aylık dönemde, ortalama 2 milyon kişi kayıt dışı çalışmıştır (Us, 2004: 29).

Tablo 4.6. İstihdam Yaklaşımı ile Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğünün Ölçülmesi

	Sivil Nüfus (1000 kişi)	İşgücü (1000 kişi)	İstihdam (1000 kişi)	İşgücü/ Nüfus	İstihdam/ Nüfus	Kayıtdışı/ Nüfus	Kayıtdışı İstihdam Edilen Nüfus (1000 kişi)
Mart-00	63703	20726	19006	33	30	3	1720
Haziran-00	63936	22727	21312	36	33	2	1415
Eylül-00	64180	23022	21727	36	34	2	1295
Aralık-00	64427	21547	20182	33	31	2	1365
Mart-01	64675	21031	19222	33	30	3	1809
Haziran-01	64914	22694	21127	35	33	2	1567
Eylül-01	65164	23782	21875	36	34	3	1907
Aralık-01	65415	22077	19742	34	30	4	2335
Mart-02	67983	21917	19387	32	29	4	2530
Haziran-02	68250	24233	21975	36	32	3	2258
Eylül-02	68525	25247	22833	37	33	4	2414
Aralık-02	68800	24347	21658	35	31	4	2689
Mart-03	69074	23088	20244	33	29	4	2844
Haziran-03	69340	24115	21696	35	31	3	2419
Eylül-03	69613	24739	22411	36	32	3	2328

Kaynak: TCMB

4.3.4. Basit Parasal Oran Yaklaşımı

Bu çalışmada, Yurdakul (2005) çalışması referans alınarak, 1985-2006 dönemi için Basit Parasal yöntem kullanılarak kayıt dışı ekonomi tahmin edilmiştir. $k=C/D$ (Dolaşımdaki para/vadesiz mevduat) değerinin en düşük olduğu 1986 yılının kayıt dışı ekonomi olmadığı varsayımı altında $k_{1986}=0.329$ değeri alınmıştır.

Tablo 4.7. Basit Parasal Oran Yöntemiyle Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi

Yıllar	C Dolaşımında ki Para	D Vadesiz Mevduat	C/D	$C_0=k_0 \cdot D_0$ $k_0=0.329$	Y_0 GSMH	$V_0=Y_0/(C_0+D_0)$ Dolaşım Hızı	$Y_u=Y_0 \cdot (C_0+D_0) / (k_0+1) \cdot D$	KAYITDIŞI EKONOMİ Y_u/Y_0 $D_0=0$
1985	1001.4	2197.3	0.455	722.91	35350.31	12.1	3483.659	9.85
1986	1301.8	3953.3	0.329	1300.63	51184.75	9.7	0	0
1987	2211.9	6417	0.339	2144.15	75019.38	8.8	868.459	1.15
1988	3425.7	7885.9	0.434	2594.46	129175.10	12.3	10214.499	7.90
1989	6839.9	12717.8	0.537	4184.15	230369.93	13.6	36138.143	15.68
1990	11377.6	20020.4	0.568	6586.71	397177.54	12.64	71412.124	17.97
1991	17448.9	29344.1	0.594	9654.20	634431.097	16.3	126636.69	19.96
1992	30388.9	47952.2	0.633	15776.27	1130843.423	17.3	252805.23	22.35
1993	51645.1	77442	0.666	25478.41	1929249.992	18.7	489960.06	25.39
1994	85279.8	77498.73	1.1004	25497.08	3887903	23.88	2256691.11	58.04
1995	164866.7	144177.96	1.143	47434.54	7854887	25.41	4813967.31	61.28
1996	277022.04	259415.75	1.067	85347.78	14978067	27.92	8327185.82	55.59
1997	517026.003	569143.29	0.908	187248.14	29393262	27.06	12815120.10	43.59
1998	936601.1	953401.09	0.982	313668.96	53518332	28.31	26311324.89	49.16
1999	1492423.5	1707086.20	0.874	561631.36	78282967	24.46	32117339.67	41.02
2000	2497547.4	3336058.30	0.748	1097563.18	125596129	21.52	39658911.77	31.57
2001	3886286.2	5352012.44	0.726	1760812.09	176483953	19.10	52737429.97	29.88
2002	5997130.8	6418713.49	0.934	2111756.73	275032366	22.15	125269018.8	45.54
2003	8908037.4	8632312.71	1.031	2840030.88	356680888	20.33	188657353.74	52.89
2004	12501978.8	12955240.26	0.965	4262274.04	428932343	16.84	205272132.55	47.85
2005	16025433.5	17525111.81	0.914	5765761.78	486401032	14.49	214260529.53	44.05
2006	21312777.6	21125339.29	1.008	6950236.62	575783962.1	13.56	294552133.99	51.15

Kaynak: Veriler tomb@gov.tr adresinden temin edilmiştir.

Tablo 4.7’ de de görüleceği gibi, hesaplanan kayıt dışı GSMH’ nın, kayıtlı GSMH’ ya oranı (Y_u / Y_0), kayıt dışı olmadığı varsayılan 1986 yılı dışında %1.15 ile %51.15 arasında değişmektedir. 1985-2006 döneminde kayıt dışı GSMH’ nın, kayıtlı GSMH’ ya oranı ortalama % 33.26 olmuştur. 2000 yılında kayıt dışı ekonomi %31.57 iken; 2006 yılında bu oran %51.15 olmuştur. Kayıt dışı ekonomi özellikle 2001 yılında bir düşme gösterse de 2002 yılından sonra artmıştır.

4.4. Kayıt Dışı Ekonomiye Karşı Çözüm Önerileri

Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede, günümüzde bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmeler sayesinde, ileri adımlar atılması mümkün bulunmaktadır. Bu yapılırken teknolojiden yararlanılması başarıya giden yolun kısalmasını sağlayacaktır (Çağlar, 2011: 50). Yenilikçi önerilerin hayata geçirilmesi çalışmaları, yazılım, donanım, eğitim, uygulama gibi giderler nedeniyle, kısa vadede vergi toplama maliyetlerini artırsa da orta ve uzun vadede bu maliyetler azalacaktır. Çünkü, teknolojik çözümler sonucunda ürün ve hizmet maliyetleri azalacak, vergiye gönüllü uyum sağlanacak, kayıt dışı faaliyetler kayıt altına alınacak, dolayısıyla vergi gelirleri artacak ve hizmet kalitesi yükselecektir.

Kayıt dışı ekonomiyle mücadele etmek ve en alt seviyeye indirmek için bazı önlemler alınması gerekmektedir. Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede, kayıt dışı ekonomi ile mücadele Stratejisi Eylem Planının gözden geçirilip, teknolojik altyapı çalışmalarının bir an önce hızlandırılması, harcama ve tasarruflara dayalı vergileme uygulanması, vergi denetimi yaşanan sorunlar giderilmeli, kayıt dışı ekonomi ile ilgili yeterli bilincin oluşturulması, vergi yasalarının revizyonu ve mevzuatın yeniden gözden geçirilmesi, vergi ve prim oranlarının değerlendirilmesi, kurumlar arası iletişim ve işbirliğinin artırılması ve çalışanlarının özlük hakları ile ilgili sorunların bir an önce giderilmesi ve gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

Dinçer (2007: 75)'e göre "Kayıt dışı ekonomiyle etkin bir mücadele için, alınması gereken önlemlerin neler olduğu belirlenmeli ve uygulanmalıdır. Bu doğrultuda kayıt dışı ekonominin minimum düzeye indirilmesi için oluşturulacak politikanın bazı temel esasları şunlar olmalıdır:

- Kayıt dışı ekonomiyle mücadele kesinlikle devlet politikası olarak benimsenmeli ve bu mücadele uzun dönemli ve etkin olmalıdır. Böylece mücadelenin istikrarlı olacağı açıktır.

- Kayıt dışı ekonomi kısa vadede çözümlenebilecek bir sorun olmadığından, mücadele belirli bir vadeye yayılmalıdır. Özellikle bu konudaki yasal düzenlemelerin kısa vadede çözümlenmesi oldukça zordur. Dolayısıyla kayıt dışı ekonominin kayda alınması, kararlı bir şekilde uygulanması gereken ve

yapısal olumsuzlukları gidermeye çalışan uzun vadeli bir politikayı gerektirmektedir.

- Kayıt dışı ekonomi olgusu bir ekonomi için asla sıfır düzeyine indirilemez. Bu nedenle ekonominin kendine özgü doğal kayıt dışı oranı belirlenmeli ve kayıtlı ekonomi içindeki kayıt dışı ekonomi boyutu bu oran düzeyinde tutulmalıdır ”.

4.4.1. Mali ve Ekonomik Anlamda Yapılması Gerekenler

Mali alanda alınması gereken tedbirler beyan dışı ekonomiyi önlemeye yöneliktir. Böylelikle mükelleflerin vergiye uyumu artırılması amaçlanır. Bununla ilişkin olarak da kayıt dışı ekonomiyi önlemek için alınması gereken önlemlerin başında da vergi politikaları gelmektedir.

Ekonomik alanda yapılması gerekenler ise kayıt dışı ekonomiyi büyüten enflasyon, işsizlik, stagflasyon, gelir dağılımı gibi ekonomik unsurlarla alakalıdır. Devlet, bir taraftan kayıt dışı ekonominin psikolojik ve sosyolojik nedenlerini uzun vadede yok etmeye çalışırken, bir taraftan da kısa vadede, kayıt dışına neden olan ekonomik sebeplere yönelmelidir.

4.4.1.1. Kredi Kartı Kullanımının Artırılması

Finans sisteminin gelişmiş olan ülkelerde daha gelişmiş olması sebebiyle para dolaşımı çoğunlukla bankalar vasıtası ile yapılmaktadır ve bu dolaşım banka mekanizmasında da iz bırakmaktadır. Sonuç olarak bu durum kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmede etkinliği artırmaktadır.

Ödemeler kredi kartı kullanılarak yapıldığında banka vasıtası ile hesaplar arasında aktarma sistemi çalışmakta böylece işlemler hem kayıt ortamına geçmekte hem de bir taraftan belgeye bağlanmaktadır.

Sugözü (2008: 83- 84)’ ye göre “ Ülkemizde Maliye Bakanlığı, kredi kartı kullanımını yaygınlaştırarak hesapları kayıt altına almaya çalışmaktadır. Kredi kartı kullanımı, bütün parasal işlemlerin kayıt altına alınması açısından büyük önem arz etmektedir. Kredi kartı kullanımının yaygınlaşması konusunda çaba harcanırken, kart ücretleri, ödenememe durumunda uygulanan yüksek faiz oranları

ve orantısız kullanım gibi ortaya çıkan sorunları da ortadan kaldırmak için tedbirler alınmalıdır”.

Önder (2012: 78)’e göre “Bu konuda dünya üzerinde iyi örnekler mevcuttur. Güney Kore’de alışverişlerde, kredi kartı kullanımını yaygınlaştırmak üzere, ’piyango benzeri bir sistem’ geliştirilmiştir. Kredi kartı ile yapılan alışverişler karşılığında verilen kredi kartı sliplerinde bir ‘piyango’ numarası yer almaktadır. Her ay çekiliş yapılarak kazanan numaralar, televizyonda açıklanmaktadır”. Bu uygulama da kayıt dışı ekonominin önlenmesinde önemli yol kat edilmesine neden olmuştur. Benzer bir uygulama Türkiye’ de de yapılabilir.

4.4.1.2. Vergi Tabanının Genişletilmesi ve Vergi Oranlarının Düşürülmesi

Vergi kayıp ve kaçığının en önemli nedeninin vergi oranlarının yüksekliği olması ve yüksek vergi oranlarının vergi kaçırma teşvik etmesi bir yerde mükelleflerin vergiye karşı gösterdiği tepkinin sonucudur. Bu durum vergi matrahını erozyona uğratmakta ve gelir kaybına neden olmaktadır. Buna karşılık, düşük vergi oranları vergi kaçırma ve vergiden kaçınma isteğini sona erdirerek, vergi tabanının genişlemesine katkıda bulunmaktadır (Sugözü, 2008: 97). Biçer (2006: 115)’e göre “Vergi tabanını genişletmenin başlıca üç yolu vardır. Bunlar; vergi yasalarında yer alan istisna ve muafiyetlerin mümkün olduğunca daraltılması, vergi oranlarının düşürülerek vergiye karşı direncin azaltılması ve vergi yönetimini etkin kılarak vergi kayıp ve kaçağı ile mücadele etmektir”.

Vergi oranlarının yüksekliği ve devlet tarafından vergi toplamının etkin şekilde yapılmaması kayıt dışı ekonominin artmasına etki eden asıl neden olduğu konusunda genel bir izlenim söz konusudur. Vergi oranlarının yüksekliği ve kayıt dışı ekonominin büyüklüğü arasında bir ilişki mevcut olduğunu ekonomi bilimciler kanıtlamışlardır.

Önder (2012: 70)’e göre “Türkiye’de gelir ve kurumlar vergisi oranlarında yapılan önemli indirimler yanında KDV Kanununda da bazı sektörlerde indirime gidilmiştir. Yapılan kayıt dışılığı önemli ölçüde azaltmıştır. Ancak Türkiye’de uygulanan vergi oranları diğer ülkelerle karşılaştırıldığında düşük olmasına rağmen yine de vergi oranlarının yüksek oldu una dair bir inanç vardır. Türkiye’de bu konudaki asıl sorun dolaysız vergilerin tahsilatında etkinli in düşük olması

nedeniyle hükümetlerin dolaylı vergilere yönelmesidir. Türkiye’de dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı çok yüksektir. Toplam vergi gelirlerinin dörtte birinden fazlası Özel Tüketim Vergisi’nden gelmektedir. Bu durumda gelirin büyük bir kısmını harcayan düşük gelir kesimi aleyhine vergi yükünün dağılımına yol açmaktadır. Bunu ortadan kaldırarak vergi kapasitesi daha yüksek olan kesimlere ağırlık verilmelidir ”. Başka bir çözüm yolu da vergilerini sürekli ve düzenli ödeyen vergi mükellefleri için de belli esaslar çerçevesinde indirim yapılabilir. Örneğin son iki yıla ait tüm vergilerini (dolaylı ve dolaysız vergilerin tamamı) sürekli ve düzenli ödeyen vergi mükelleflerine gelir ve kurumlar vergilerinde belli bir indirim yapılabilir. Bu mükellefler açısından önemli bir teşvik unsuru olabileceği gibi bütçemize de önemli bir yük getirmeyecektir.

4.4.1.3. Vergi Affı Uygulamalarının Olağanlıktan Çıkarılması

Ülkemizde sık sık çıkartılan ve olağan bir nitelik haline gelen vergi affı uygulamaları hep iyi niyetli mükellefleri cezalandıran ve iyi niyetli olmayan vergi kaçacağını teşvik eden, vergi kaçığının peşinde olan bu yolla vergi vermemek isteyen mükellefleri mükafatlandıran bir sistemdir (Biçer, 2006: 120). Karatay (2009: 117)’a göre “Devlet tarafından uygulanan vergi afları vergileme esaslarından belirlilik ve adalet ilkesine zarar vermekte mükelleflerin vergiye bakış açısını dolayısıyla vergi bilincini negatif yönde etkilemektedir. Vergi aflarının düzenli olarak tekrarlanması bir taraftan af beklentisi içinde olan mükelleflerin risk alma eğilimlerini arttırmaktadır. Diğer yandan vergisini düzenli olarak ödeyen mükellefin vergi bilincini ve vergiye uyumunu menfi yönde etkilemekte, vergiyi zamanında ödemediğine pişman etmektedir. Aynı zamanda vergi aflarından vergi idaresi ve denetim birimleri de zarar görmektedir. Ödenmeyen vergiyi araştırmak, saptamak ve tahsil edebilmek için verilen emeklerin büyük bir bölümü, vergi affı ile anlamsızlaşmaktadır ”. Ülkemiz vergiye ilişkin olarak en çok af düzenlemesi yapan ve uygulayan ülkedir. Fakat ülkemizde bugüne kadar vergi ve/veya vergi ile ilgili ceza ve gecikme zammına ilişkin af ve indirimlerden beklenen sonuç alınamamıştır. İlk başlarda büyük umut ve hasılat beklentileri ile yapılan düzenlemelerin sonuçları genellikle düşük olmaktadır.

4.4.1.4. Vergi İstisnaları, Muafiyetleri Ve Teşviklerinin Kontrol Altına Alınması

Vergi sisteminde yer alan istisna ve muafiyetler çok farklı ve değişik yapıdadır. Bu istisna ve muafiyetler bürokrasi yaratmakta ve bunlardan faydalanamayan faaliyet alanlarındaki işletmelerin kayıt dışılığa yönelmelerine ortam yaratmaktadır.

Vergi sisteminde istisna ve muafiyetler çok çeşitli olup, söz konusu istisna ve muafiyetler hem bürokrasi yaratmakta hem de bunlardan yararlanamayan faaliyet alanlarındaki işletmelerin kayıt dışına yönelmelerine neden olmaktadır.

Karatay (2009: 113)'a göre "İstisna ve muafiyetlerden istifade eden işletmeler bunlardan yararlanamayanlara göre piyasada daha rahat olacaklardır. Böyle bir durumda için dezavantaj durumuna düşen firmalar ve mükellefler için geçerli bir vergi kaçakçılığı nedenini oluşacaktır. Devlet yatırım indiriminin avantajları için ancak belirli yatırım tutarlarını geçenlere yol açacaktır. Bu durum, bu tutarlara ulaşamayan küçük ve orta ölçekli kişi veya firmaların daha yüksek vergi yükü altında kalmalarına neden olacaktır. Bu da piyasada firmalar arası haksız rekabeti oluşturabilecektir. Teşvikler, konulan istisna ve muafiyetler, piyasada firmalar arasında dengesizliği büyüttüğü gibi, piyasada payı yüksek; her alanda faaliyet gösteren holdinglerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Teşvik sistemi ekonominin sahip olduğu dinamizmi negatif yöne saptırabileceği için vergi kanunlarının dışında tutulmalıdır".

Muafiyet ve indirimlerde olduğu gibi; ekonomik, sosyal, idari ve siyasal sebeplerle yer verilen istisnalar, baskı gruplarının hükümet ya da parlamento üzerindeki etkisi sonucunda kısmi bir yöneltici vergi politikası önlemi haline geldikleri takdirde gelir vergisinin mali fonksiyonunun yanı sıra, konjonktürel ve sosyal fonksiyonlarını da negatif yönde etkileyen vergi matrahının aşınması olayına neden olmaktadır. Sonuç olarak daha etkin bir denetim yoluyla muafiyet, istisna ve indirim uygulamalarında sınırların aşılmamasına dikkat edilmeli ve bu tür düzenlemelerde amaç dışına çıkılması engellenmelidir.

4.4.1.5. Vergi Mevzuatı Sık Değiştirilmemeli, Vergi Yasaları Sade, Açık ve Anlaşılır Olmalı

Vergi kanunlarında sürekli uygulanan farklılıklar mevzuatı daha içinden çıkılmaz bir hale getirmekte, hem mükelleflerin hem de uzmanların kafalarını karıştırmaktadır. Bu durumda da vergi bilinci ve vergi uyumu zarar görmektedir. Vergi kanunlarının sürekli bir değişim içerisinde olmaması, çok gerekli ve etkili olduğuna inanılmadığı takdirde değişikliğe gidilmemelidir. Tüm bunları yapmak vergi uyumunu artırmak açısından çok önemlidir.

4.4.1.6. Vergi Denetimlerinin Düzenlenmesi

Vergi denetimine etkinlik kazandırmak ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün tahmin edilmesi ve mücadele için kayıt alınması arasındaki ilişki açıktır. Denetim ne kadar etkin ise, kayıt dışılık ve dolayısıyla vergi kaçırma eğilimi o kadar az olacaktır. Vergi denetimi, yasalara uymayanlar için ciddi bir risk haline gelmedikçe vergi kayıplarının önüne geçmek mümkün değildir.

Vergi kaçırma olanaklarının azaltılmasında en etkili önlem, vergi denetimidir. Gerçek ve tüzel kişilerin buldukları ekonomik faaliyetler sırasında, vergi kanunlarına uygun hareket edip etmedikleri, diğer bir anlatımla yasalara uyulup uyulmadığının tespit edilmesi vergi denetimi olarak adlandırılabilir. Denetimin varlığı kişileri yasalara uygun harekete zorlar. Denetimin başarısı, denetimden beklenenin gerçekleşmesi, ancak etkin bir denetimle mümkündür. Bir toplumda en iyi vergi yasaları yürürlükte olsa ve en iyi idari işleyiş sağlansa da, etkin denetimin olmayışı zaman içerisinde sistemin bozulmasına neden olabilmektedir. Denetimin, eğitim, vergi bilincinin yerleştirilmesi, vergide adalet ve eşitlik ilkelerine uyum sağlama gibi değişik amaçları bulunmaktadır. Ancak temel amacı, kişileri yasalara uygun çalışmaya ve hareket etmeye yönleltmektir. Bu temel amaç doğrultusunda denetimin sonuçları olumlu olacaktır (Sugözü, 2008: 109).

Vergi denetimine etkinlik kazandırılarak, kayıt dışı ekonominin kayda alınması arasındaki ilişki bellidir. Denetim ne kadar etkin ise, kayıt dışılık ve sonuç olarak vergiden kaçınma eğilimi o kadar azdır. Vergi denetimi yasalara uymayanlar için büyük bir risk haline gelmedikçe, vergi kayıplarının önüne geçebilmek de mümkün değildir. Bu konuda gerek kayıt dışı ekonominin gerekse

vergi kaçakçılığının çok küçük olduğu A.B.D.'deki duruma bakıldığında; vergi kaçırmanın düşüklüğüne karşın, yakalanmanın yaptırımının çok büyük olduğu görülmektedir.

Önder (2012: 74- 75)' e göre "Vergi denetiminde etkinliği sağlamak için şunlar yapılmalıdır;

- Denetim elemanı sayısı arttırılmalıdır. Denetim elemanı sayısının yetersizliği, mükelleflerin büyük bölümünün hiç denetlenememesi; diğer bir bölümünün de, zamanaşımının doluşuna yakın bir tarihte denetim programına alınması sonucunu doğurmaktadır.

- Denetçilerin özlük hakları düzeltilmelidir.

- Denetim elemanlarına, yaptıkları denetim sonucu tespit ettikleri vergiye göre prim verilerek mesleki motivasyonları arttırılmalıdır.

- Vergi denetim birimi idarenin dışında bağımsız, özerk bir kurum haline getirilmelidir. Bu özelliği gereği, tarafsızlığın ve objektifliğin idare dışından gelecek müdahalelerle de zedelenmemesi önem taşımaktadır.

- Vergi incelemelerinde teknik ve teknolojik olanaklardan yeterince yararlanılmalıdır. Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede başarı büyük ölçüde para ve mal hareketinin kontrol altına alınması ile gerçekleşecektir. Gerçek ve tüzel kişilere ait tüm malvarlığını ifade eden iktisadi kıymetlere (Bankalardaki para hareketleri, tapudaki gayrimenkul bilgileri, trafikteki taşıt bilgileri vb.) maliye idaresinin tek tuşla ulaşabileceği bir alt yapıyı hazırlamak bu konudaki sorunu büyük ölçüde ortadan kaldıracaktır. Bu kapsamda Bankalar Birliği ve ilgili kuruluşlarca yapılacak bir protokol çerçevesinde çözülebilir. Yapılacak protokolle mevcut bilgilerden nasıl yararlanılacağı, hangi esaslar dahilinde bilginin paylaşılacağı, bilginin sürekli ve düzenli mi yoksa belli periyotlarla ilgili kuruluşlara verileceği, bilgiye kimlerin ulaşacağı vb. hususlar belirlenmelidir.

- Yoklama sistemi etkinleştirilmelidir.

- Uzlaşma müessesesi kaldırılmalıdır. Uzlaşma masasına oturan mükellef ne koparsam kardır düşüncesini taşımaktadır. Vergi incelemesi sonucunda düzenlenen ve kesilmesi öngörülen cezaların uzlaşma komisyonları tarafından

genellikle büyük oranda bazen de tamamının kaldırıldığı bilinmektedir. Bu durumda mevcut cezaların caydırıcı olması çok güçtür. Bu nedenle tarhiyat öncesi uzlaşma uygulamasının kaldırılması yerinde olacaktır”.

Vergi denetiminin baskısı, caydırıcılığı, etkinliği ve verimliliği gerçekleştirmediğinde tahakkuk ve tahsilat düzeyleri de doğal olarak çok düşük kalmaktadır. Bu sebeple örgütsel yapının ağırlıklı olarak denetim esasına göre oluşturulmuş olması bir gerekliliktir. Bir vergi sisteminin sağlıklı işleyebilmesinde, vergileme ilkelerine uygun vergi yasalarının ve vergi idaresi ile vergi yargısının yürürlükteki yasaları etkin bir biçimde uygulayabilecek şekilde örgütlenmesinin rolü büyüktür (Sugözü, 2008: 111).

Vergi denetimlerinin amacına ulaşabilmesinde, konuları itibarı ile uzman kişiler tarafından yapılmasının ve yapılan denetimin kısa sürede sonuçlandırılmasının önemli rolü olduğu gibi, vergi elemanlarının sayısı ile vergi mükelleflerinin sayısı arasındaki oranın da etkisi vardır. Aynı zamanda yeterli eleman yanında vergi kayıplarını önlemek için, vergi denetim örgütleri içinde eşgüdüm ve planlama da olmalıdır. Buradan elde edilen neticeye göre en önemli unsur, vergi denetimini yapan kişilerin iyi yetişmiş, bilinçli ve yetenekli olmalarıdır.

4.4.1.7. Tarım Sektörünün Reel Anlamda Vergilendirilmesinin Sağlanması

Biçer (2006: 120)’e göre “Türkiye’de tarım sektörü yapısal özelliklerinden dolayı izleme ve denetlemenin zor olduğu bir sektördür ve bu nedenle kayıt dışılığa elverişli niteliktedir. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün payındaki büyüklükten dolayı kayıt dışılık oranı fazla olmaktadır. Ülkemizde tarım kesimi çok büyük bir nüfusu barındırdığı gibi, milli gelirden de en az pay alan kesimdir. Bu nedenle, tarım sektörü hep verginin dışında tutulmaya çalışılmıştır. Tarımda aile işletmesi yapısından, küçük ve orta boy işletme aşamasına geçilememesi, bu kesimin rekabetten uzak faaliyetini sürdürür olmasına, tarımın vergi dışı kalmasına, bu kesimle bağlantısı olan sanayi ve hizmet sektörünün de kendiliğinden vergi dışı kalmasına veya ödemesi gerekenin altında vergi öder hale gelmesine yol açmıştır”.

Vergi mekanizmasına ait getirilecek bir değişiklik, ilk olarak tarım kısmında yapısal dönüşüme olanak sağlamalı, işletmelerin sadece istisna ve

muafiyetlerden faydalanmak, götürülük hadleri içinde kalmak, bilanço esasında defter tutmamak maksadıyla, gelişmemesine, bölünmesine imkan yaratmamak zorundadır.

4.4.2. Hukuki ve İdari Anlamda Yapılması Gerekenler

Kayıt dışı ekonomi ile mücadele ilk olarak mevzuat sorunu olarak incelenmelidir. Kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran ya da büyüten hukuki ve kanuni boşluklar ivedilikli olarak çözüme kavuşturulmalıdır. Yasal düzenleme kapsamında kayıt dışı ekonomik faaliyetler net bir şekilde tanımlanmalı ve uygulanacak cezai müeyyideler tespit edilmelidir.

Hukuki ve İdari Politikalar, kurumlar arası koordinasyonun sağlanması, vergi kimlik numarası uygulamasında etkinliğin sağlanması, gelir idaresinin yeniden yapılandırılması, serbest muhasebeci mali müşavirler ve yeminli mali müşavirlerin yetki ve sorumluluklarının genişletilmesi, Elektronik Ticaret ile ilgili hukuki düzenlemelerin gerekliliği, kayıtlı ekonomiye geçiş stratejileri dinamik bir çerçevede hazırlanması ve hayata geçirilmesi başlıkları altında incelenecektir.

4.4.2.1. Kurumlar Arası Koordinasyonun Sağlanması

Kayıt dışıyla mücadele konusunda en önemli konulardan biri de tüm kurum ve kuruluşlar arasındaki iletişim ve işbirliğinin sağlıklı olmasıdır. Her bir kurum kendi içinde çok önemli çalışmalar gerçekleştirmekte ve görev alanlarıyla ilgili birçok bilgi ve veriyi muhafaza etmektedir. Bu nedenle devlet kurumları arasında her türlü mali bilgileri de kapsayacak şekilde geniş bir ağ içinde bilgi akışının güncel ve hızlı bir şekilde sağlanması gerekir.

Sugözü (2008: 119)' ye göre “ Kayıt dışı ekonominin küçültülmesi için vergi idaresinin yeniden yapılandırılması gerekir. Vergi idaresi yer ve teknolojik açıdan geliştirilmeli, vergilerin toplanmasına ve denetimine etkinlik kazandırılması gerekir. Merkezi gelir idaresi ile taşra teşkilatları arasındaki gerekli koordinasyonun sağlanması gerekir. Bu bağlamda, vergi dairelerinde bilgisayar ağının kurulması, vergi ile ilgili işlemlerin yapılmasında bilgisayar kullanımının yaygınlaştırılmasıyla hizmet kalitesinin ve hızının artırılması ve vergi istihbarat birimin etkin şekilde çalışmasına zemin hazırlanmalıdır ”.

Karatay (2009: 118)'a göre “Devlet kurumları arasında her türlü mali bilgileri de kapsayacak şekilde geniş bir ağ içinde bilgi akışının güncel ve hızlı bir şekilde sağlanması gerekir. Ancak böylesine geniş kapsamlı bir otomasyon sisteminin ve bilgi akış ağının kurulması ve işlerliğe kavuşturulması ciddi ve uzun bir çalışma gerektiren bir durum olduğundan kısa vadede hiç değilse, vergi daireleri, tapu daireleri, trafik tescil ve büroları, gümrük idaresi ve banka gibi parasal ve mali işlemler yapan kurum ve kurullar arasında otomasyon sistemine geçilmelidir ”. Özellikle kayıt dışılığın yoğun olarak görüldüğü sektörlerden biri akaryakıt sektörüdür. Alınan tüm önlemlere rağmen halen önemli oranda kayıt dışılık vardır. Konuyla ilgili satış istasyonlarındaki verilere Gelir İdaresi Başkanlığının ulaşabileceği teknik bir altyapının kurulması, ayrıca Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) ile işbirliği yapılması sorunu önemli ölçüde ortadan kaldıracaktır.

Önder (2012: 79)'e göre “Gelir İdaresi dışındaki kurum ve kuruluşlar kayıt dışılığı önlemede işbirliği içinde değillerdir. Bu kurum ve kuruluşların bazıları şunlardır:

- Belediyeler (işyeri ruhsatı, inşaat ruhsatı bildirme yükümlülüğü, pazaryerleri bakımından),
- Borsalar, Üretici Birlikleri, Toptancı Halleri,
- Tapu,
- Noterler (gayrimenkul, taşıt, satış vaadi sözleşmeleri belli miktarı aşan borç-alacak ilişkileri sözleşmeleri v.b. bakımından)
- Nüfus İdaresi,
- Sosyal Güvenlik Kuruluşları,
- Akaryakıt Üretici ve Dağıtıcıları,
- Odalar.

Bu kurum ve kuruluşların görev alanlarına ilişkin elde ettikleri bilgilerin Gelir İdaresine bildirim konusunda yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Bu kuruluşların görevleri ile ilgili düzenlemelerinin vergilendirme ile ilgili uyumu

sağlanmalıdır. Bu yolla istihbarat merkezinin etkisi ve işlevselliği artırılmalıdır ". Sistem, mükellefin tüm gelirleri ve giderlerinin hareketlerini takip edebilecek parasal ve mali işlemlere ait bilgiler tek merkezde toplanabilecektir. Bunu bilen mükellefler, tüm kazançlarını beyan edip çok yüksek olmayan oranlar üzerinden herkes gibi vergilerini ödeyeceklerdir.

4.4.2.2. Vergi Kimlik Numarası Uygulamasında Etkinliğin Sağlanması

Biçer (2006: 122)'e göre "Vergi kimlik numarasının bazı işlemlerde kullanımı ülkemizde kayıt dışı ekonominin önlenmesinin önemli araçlarından biri olarak görülmüş ve 213 sayılı V.U.K.' nun 4108 sayılı Kanunla değişik ve 02.06.1995 tarihinden itibaren yürürlüğe giren 8. Maddesinin son fıkrası hükmü gereğince vergi dairelerinde kayıtlı mükelleflere vergi numarası verilmesi uygulamasına geçilmiştir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin mali idarenin bilgisi içine alınması ancak ekonomik faaliyetlerde vergi kimlik numarasının kullanılması ile mümkündür ". Vergi kimlik numarasının etkilerini faydasını anlamak için, emniyet güçlerinin suçluları tespit etmek için kullandığı parmak izi gibi kayıtların ne kadar işe yarar olduklarını bilmek yeterlidir. Sadece kişiye ait bir özellik olması nedeniyle bulunan izler kriminal inceleme ile hangi kişiye ait olduğu kolaylıkla tespit edilebilir. Bu sistemin sağlıklı kurulması ve işletilebilmesi gerekli teknik altyapının sağlanmasına ve vergi idareleri ile kamu kurum/kuruluşları ve bankalar arasındaki koordinasyonun aksaksız sağlanmasına bağlıdır.

Kayıt dışı ekonomiye ilişkin olarak, etkin bir vergi denetiminin sağlanması amacı ile tek vergi ya da kimlik numarası uygulamasına geçilmesi faydalı ve etkili bir gelişmedir. Bu uygulama ile vergi mükelleflerinin parasal ve mali işlemlerinde dolayı bırakmış oldukları izler daha yakından izlenebilecek ve böylelikle vergi tabanının genişletilmesi yönünde önemli bir adım atılmış olacaktır. Böylece ekonomik idarenin denetim etkinliği devlet lehine dönmesi sağlanacaktır. Sonuç olarak kayıt dışında kalan işlem, tasarruf ve harcamalar kayıt altına alınabilecek ve vergilendirilebilecektir (Karatay, 2009: 120).

4.4.2.3. Gelir İdaresinin Yeniden Yapılandırılması

Vergi idaresine kayıt dışı ekonominin önlenmesi yönünde önemli görevler düşmektedir. Vergi idaresinin vergi yükümlülerini belirlemek, vergi beyannamelerini kabul etmek, vergi incelemeleri yapmak, vergi anlaşmazlıklarını

çözümüne kavuşturmak ve vergileri tahsil etmek gibi ana işlevleri bulunmaktadır. Kendi istek ve arzuları ile vergi ödeyen mükellef sayısı çok az olduğuna göre, vergi ödeme koşullarını yaratmak vergi idaresine düşmektedir.

Biçer (2006: 130)'a göre "Vergi gelirlerinin toplanmasında en önemli konuma sahip olan vergi dairelerinin daha etkin ve işlevsel olabilmeleri için öncelikle yeniden örgütlenmeleri gerekmektedir. Bunu yaparken dikkat edilmesi gereken nokta, vergi dairelerinin ilgilendiği mükellef/dosya sayısı sınırlı tutulmalıdır. Vergi idaresinin etkinliği sorunu, sadece organizasyon ya da kaynak yetersizliği sorunu değildir. Teknolojik yatırımlara da önem verilmelidir. İşlemlerin sağlıklı ve hızlı bir şekilde yapılabilmesi için vergi dairelerinin ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde bilgisayarlar ile donatılması gerekmektedir. Tek vergi numarasını sisteminin işleyebilmesi için tüm vergi dairelerinin çağdaş ve modern bilgisayarlarla donatılması, birbirleri arasında network bağlantısının kurulması gerekmektedir".

Türk Vergi Sistemi'nin de daha esnek, adil, hemen her alanda etkin, basit ve geniş tabanlı bir yapıya kavuşturulması amacı ile sürekli bir değişikliğe gidilmişse de yapılan düzenlemelerde bugüne kadar başarılı olunduğu söylenemez. Vergi sistemi bir bütün olarak alınıp, sadece vergi yasalarında de il, gelir idaresinin yeniden yapılandırılması yönünde de değişikliklere gidilmesi durumunda sonuç daha olumlu olabilecektir (Önder, 2012: 76). Biçer (2006:137-138)'e göre "Vergi mükellefi ile doğrudan karşı karşıya kalan vergi dairelerinin etkin çalışmasının sağlanması için her bir vergi dairesinin bağlı mükellef sayısı bir standarda bağlanmalıdır. Mükellef sayısına uygun personel sayısı belirlenmeli ve Bölge Müdürlükleri bu sayıyı sürekli takip halinde olmalıdır. Vergi idaresinin fonksiyonel bir şekilde yeniden örgütlenmesi, gelir politikalarını, en iyi hizmet anlayışı içinde, şeffaflık, hesap verilebilirlik, dürüstlük, katılımcılık, verimlilik, etkinlik, mükellef odaklılık ilkeleri çerçevesinde, adalet ve tarafsızlıkla uygulamak suretiyle; kamu gelirlerini çağdaş vergileme prensipleri çerçevesinde en az maliyetle toplamak ve mükelleflerin vergi yasalarına gönüllü uyumunu sağlamak, vergi mükellefleri ile olan ilişkileri karşılıklı anlayış ve güven esasına uygun olarak geliştirmek amacını taşıyan 5345 sayılı Gelir İdaresi Başkanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile 'Vergi İdaresinin yasal altyapısının güçlendirilmesi' amacına yönelik olarak hukuki alt yapı hazırlanmıştır".

4.4.2.4. Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ile Yeminli Mali Müşavirlerin Yetki ve Sorumluluklarının Genişletilmesi

Kayıt dışı ekonomi, muhasebe faaliyetlerinin düzenli olması ve denetimin yaygınlaştırılmasıyla önlenebilir. Denetlenen şirket ya da işletme sayısı arttıkça ekonomik denetim düzeni amacına ulaşılır. Vergi denetiminin sivil ayağını oluşturan muhasebecilik, mali müşavirlik ve yeminli mali müşavirlik meslekleri, vergi sisteminin sağlıklı işleminde ve kayıt dışılıkla mücadelede çok önemli görevler yerine getirmektedirler. Eğitim seviyesi yüksek, vergi mevzuatını ve uygulamaları bilen, mükellefleri vergi sorunlarında aydınlatan ve yol gösteren muhasebeci ve mali müşavirlerin sayısı artırılmaya çalışılmalıdır. Aynı zamanda bu meslek mensuplarının karşılaştıkları sorunları çözücü yasal düzenlemeler hızla çıkartılmalıdır.

Sugözü (2008: 44)'ye göre "Mükellefle vergi idaresi arasında köprü vazifesi gören muhasebeci ve mali müşavirler vergi kaybının önlenmesinde çok önemli bir role sahiptirler. Dolayısıyla vergi kaçakçılığının önlenmesinde muhasebecilik ve mali müşavirlik yapanlara çok büyük sorumluluklar düşmektedir. Burada en önemli problem ise bu hizmeti verenlerin, işletme sahiplerinin baskısı altında kalarak giderleri yüksek gösterme vb. yöntemlerle kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin bir aracısı haline gelmeleridir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde işletme sahipleri muhasebecilerinin asıl fonksiyonunun kendilerini vergi yükümlülüğünden kurtarmak olduğuna kendilerini tam anlamıyla inandırdıkları gibi muhasebecilerin de kendilerini bu şekilde hissetmelerine sebep olmaktadır. Tabii burada yine denetim ön plana çıkmaktadır". Önder (2012:77- 78)'e göre "Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirleri bir kamusal hizmeti yerine getirmektedirler. Görevleri şirket veya işletme ile ilgili doğru ve güvenilir bilgi sunmaktır. Hükümetler muhasebecilerin hazırladığı tablolara göre vergi denetimi yapmaktadır. Ancak bazı durumlarda muhasebeciler müşterinin talebi üzerine vergilerden nasıl kurtulabileceği veya verginin ödenmesi gerekenden daha düşük hesaplanması vb. konularda yardımcı olmaktadır. Bu durumu ortadan kaldırmak için mükellefin vergi ziyanına sebebiyet vermesi durumunda söz konusu meslek mensupları kusurları ölçüsünde mükellefler ile birlikte sorumlu tutulmalı ve Oda'ca meslek ahlakına uyulmaması sebebiyle cezalandırılmalıdırlar. Cezalandırma dereceli olarak; kınama, para, meslekten belli süreyle veya tamamen men şeklinde uygulanabilir "

4.4.2.5. Elektronik Ticaret ile İlgili Hukuki Düzenlemelerin Gerekliliği

Sugözü (2008: 21)'e göre “Elektronik ortamdaki küresel ticaretin vergileme üzerindeki en büyük ve en önemli etkisi, yapılan işlemin tespit edilememesidir. Elektronik ortamda verilen hizmetin (danışmanlık hizmeti v.b), fiziki dolaşımı şart olmayan mal transferini örneğin yazılım, kitap, gazete, müzik eserleri ticareti ve sermaye hareketinin tespit edilmesi son derece zor olduğu gibi, vergilendirme de son derece zordur. Fakat bu zorluk çözülemez bir zorluk değildir. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte artık internet de önemli ölçüde kontrol altına alınabilmektedir ”.

Elektronik ticaret geliştikçe, elektronik ortamda yapılan işlemlerin kayda alınması, saklanması, ibrazı, denetimi ve muhasebeleştirilmesi sorun olmaya devam edebilecektir. Konuya ilişkin hukuki altyapının hazırlanması, vergi kanunlarında ve diğer ilgili kanunlarda gereken düzenlemelerin ve çalışmaların yapılması önemli bir gerekliliktir. Ticaretin ağırlığının hızla elektronik ticarete doğru kayması dolayısıyla bu gereklilik gün geçtikçe artmaktadır.

4.4.2.6. Kayıtlı Ekonomiye Geçiş Stratejileri Dinamik Bir Çerçeve de Hazırlanması ve Hayata Geçirilmesi

Önder (2012: 81)'e göre “Kayıt Dışı Ekonomiye Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008- 2010) bu yönde atılmış bir ilk adım olarak kabul edilebilir. Bu eylem planı, Kayıt Dışı Ekonomiye Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2011- 2013) ” ve “Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı (2014 -2018) ile revize edilmiştir. Ancak mevcut durumun daha da iyileştirilebilmesi için ilgili kurumların katkılarının eksiksiz alınabildiği uygulanabilir planlar geliştirilmelidir. Eylem planlarının uygulama başarısının ilgili tüm taraflarca (kurumlar, mükellefler ve meslek örgütleri) izlenebilmesi bu tür planların başarısı için gereklidir. Raflarda kalmış plan görüntüsü kurumları yormaktan öteye geçemez. Dolayısıyla, planların uygulanmasını izlemek üzere geliştirilen performans göstergeleri izlenebilir olmalıdır ”. Bunun içinde hazırlanan planların uygulanmasını izlemek için ülkemizde Gelir İdaresi Başkanlığı son olarak 2014 yılı Performans Programını hazırlamıştır.

4.4.3.Sosyal Anlamda Yapılması Gerekenler

Kayıt dışı ekonomi ile mücadele konusunda, enformel ekonominin gelişmesini önlemek için köyden kente göç azaltılmalıdır. Ayrıca işsizlik ve enformel istihdam, nüfus artış hızının düşürülmesiyle engellenebilir. Bunların dışında, toplumun eğitim durumu, toplumsal yaşayışa hakim gelenekler, yoksulluk ve rüşvetin toplumdaki yeri de kayıt dışı ekonominin gelişmesinde etkili unsurlardır.

4.4.3.1. Vergi Bilincinin Kazandırılması

Biçer (2006: 134)'e göre “Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kamu hizmetlerinin yetersizliği bazı kesimlerin kamu hizmetlerinden yeterince yararlanmadığı hissini ortaya çıkarmaktadır. Kamu kaynaklarının kullanımında adaletsizlik olduğu, üretim yapan birimlerin kamu hizmetlerinden yeterince yararlanamadıkları ve kaynakların daha çok üretime katılmayan kişilere gittiği inancı vergi vermede büyük bir direnç yaratabilmektedir. Kayıt dışı ekonomiyi etkilemekte önemli bir paya sahip olan ve vergi ödemeye karşı direnci artıran bu tür subjektif sebeplerin engellenebilmesi için vatandaşların vergi bilincinin geliştirilmesi gerekmektedir ”.

Anayasal bir sorumluluk olan vergi ödeme konusunda en az devlet kadar vatandaşlarında gerekli özen ve itinaı göstermeleri şarttır. Bu doğrultuda mükelleflerin bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla öğretim kurumlarının her aşamasında, her sektörde, her türlü araç kullanılarak gerekli eğitim verilmelidir. Örneğin çocuklarda vergi bilincinin yerleşmesi için VergiBilir projesi kapsamında şiir yarışmaları düzenlenmektedir. Bu kapsamda medya aracılığıyla daha geniş kampanyalar düzenlenmelidir (Önder, 2012: 82). Aynı zamanda sivil toplum örgütleriyle işbirliği yapılarak kayıt dışında bulunan üyelerin örgüt tarafından dışlanmasını sağlayıcı bir işbirliğine gidilebilir. Bu kampanya sırasında gerek sinema, tiyatro gibi sanat dallarından gerekse TV, radyo, gazete, dergi gibi yayın organlarından yararlanılabilir.

Mükelleflere, ödedikleri vergilerin kamu hizmeti olarak kendilerine geri döndüğü, bu sebeple daha iyi kamu hizmeti için vergilerin tam ve zamanında ödenmesi gerektiği anlatılmalıdır. Mükelleflerin vergiyi sadece bir yük olarak görmeleri, önemli ölçüde vergilemenin mali amacını kavramamış olmalarından

kaynaklanmaktadır. Devletin hangi kamu hizmetlerinin üretimini neden yerine getirmesi gerektiği, bu hizmetlerin üretiminin tamamen özel kesime bırakılması durumunda ortaya çıkacak olan toplumsal kayıp ve maliyetlerin neler olduğundan bağlanarak, devletin bu hizmetleri toplum için üretmesinin bir maliyeti olduğu ve bu maliyete de söz konusu toplumda yaşayıp kamu hizmetlerinden fayda elde edenlerin katılması gerektiği, verginin de bu amaçla alınan bir para olduğu anlatılmalıdır. Daha iyi kamu hizmeti sunumunun, herkesin vergisel anlamda üzerine düşeni yerine getirmesine bağlı olduğu öğretilmelidir. Verginin alternatifi finansman araçlarının yarattığı olumsuzluklardan bahsedilip, bu konuda halkın bilinçlenmesi sağlanmalıdır.

Kayıt dışı istihdamla mücadelede de sosyal tarafların da desteği alınmalıdır. Özellikle sendikalar ve meslek örgütleri ile kayıt dışı istihdamın yoğun olduğu sektörlerin ve işyerlerinin tespiti, önlemler geliştirilmesi, bilinçlendirme ve eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi konularında birlikte hareket edilmelidir.

4.4.3.2. Devletin Saygınlığının Tesis Edilmesi

Sugözü (2008: 123)'e göre “Vergi bilinci ve vergi ahlakının toplumda yerleşmesi için en başta devlet yöneticilerinin hukukun üstünlüğüne ve adalete inanmaları ve buna uygun davranmaları gereklidir. Devlet yöneticilerinin deyim yerindeyse har vurup, harman savurdukları, vatandaşların vergi olarak ödedikleri paraları doğru yerlere harcamadıkları, rüşvet, zimmet, yolsuzluk gibi olayların çok yaygın olduğu bir toplumda vergi ahlakını tesis etmek kolay değildir. Tekrar belirtilmelidir ki, vergi bilinci ve vergi ahlakından önce, devlet yönetiminde ahlakın ve sosyal sorumluluk bilincinin yerleştirilmesi gereklidir. Bunun için, devletin saygınlığını ortadan kaldıran rüşvet, yolsuzluk ve kayırmacılık gibi olayların üzerine ciddiyetle gidilmeli ve mükelleflere, ödedikleri vergilerin kendilerine yol, köprü, okul ve hastane olarak tekrar döneceğine inandırılmalıdır. Buna inanan kişilerin bilinçlendirilmesi çok kolay olacaktır. Aksi durumda ise bilinçlendirmeye çalışmak boşa zaman harcama anlamına gelebilecektir.” Demokratik kuralların tam olarak uygulanmasına işlerlik kazandırılarak vatandaşların devleti denetleme hakkına ve yetkisine sahip olması gerekir. Böylelikle, vatandaşların devlete olan bağlılıkları artmış olacak ve bu bağlılığın artması devletin saygınlığını daha da arttırmış olacaktır. Demokrasi ve hukuk devletinin yerleştirilmesi, sisteme ve işleyişe duyulan güvenin pekiştirilmesi

ölçüsünde, kayıt dışı ekonominin denetim altına alınması kolaylaşacaktır. Kişiler devletin kendilerini değil de kendilerinin devleti denetlediği hissine kapıldıkları takdirde sonuç daha da olumlu olacaktır.

4.4.3.3. Köyden Kente Göçü Azaltacak Tedbirlerin Alınması

Karatay (2009: 123)' a göre “ Köyden kente göç etmenin en büyük sebebi işsizlik sorunudur. Köyde yaşayan insanlar daha fazla tarımla ilgilenmektedir. Kırsal alanda yaşayan ve önemli ölçüde tarımsal faaliyetlere dayalı olarak yaşamlarını sürdüren insanlara, tarımsal için yeterli alanların tahsisi, tarımda verimliliği arttırıcı tekniklerin öğretilmesine yönelik spesifik eğitim programlarının geliştirilip uygulanması, her bölgenin tarımsal ürünlerini işleyecek tesislerin ilgili bölgelerde kurulması yönündeki teşvikler, kırsal alanda eğitim olanakları ve buna bağlı iş olanaklarının arttırılması ile kırsal alanlarda hayat şartlarının daha yaşanılabilir kılınması, köyden kente göçü sınırlandırıp hatta kentten kırsal alana geri göçü sağlayabildiği ölçüde, kentsel yoksulluk ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin gelişimini engelleyeceği gibi, büyük kentlerde görülen, ulaşım, hava kirliliği, kalabalık, gece kondu yapılanması gibi alt ve üst yapı sorunları azalmış olacaktır ”.

4.4.3.4. Yoksullukla Mücadele Edilmesi

Karatay (2009: 121-122)' a göre “ Sosyal devlet tanımının gereği olarak, toplumun sosyal refahını, adaleti ve adil gelir dağılımını sağlaması gibi görevler devletin yerine getirmesi gereken temel görevlerdir. Her birini topluma katkısı farklı olmakla birlikte özellikle gelir dağılımının adaletli olması ile toplumda yoksul kesimin büyüklüğünün küçülmesi sağlanmalıdır. Kayıt dışı ekonomi istihdam yaratıcı ve yoksulluğu hafifletici unsurlar taşıdığından gelir dağıtımını düzenleyici katkılar gibi olumlu yönleri olabilir. Ancak, kayıt dışı ekonomi ile her ne kadar üretim artıyor ve önemli kesim gelir elde ediyor ve yoksulluk azalıyor ise de, önemli olan en düşük seviyede gelir elde edenlerin konumunu iyileştirmek ve yoksulluğun mümkün olduğunca en aza indirilmesini sağlamaktır ”.

4.4.4. Siyasi Anlamda Yapılması Gerekenler

Bir ülkede kayıt dışı ekonominin sebeplerine yönelik olarak uygulanacak politikalar konusunda karar alanlar siyasilerdir. Siyasilerin kayıt dışı ekonomi ile mücadele konusundaki kararlılığı belirleyici etmendir. Çünkü bu konuda istek ve

kararlılık olmadıkça, bu istek ve kararlılık uzun vadede sürdürülmedikçe kayıt dışı ekonomi ile mücadele başarısız olur. Ayrıca halkın oyları ile siyasiler üzerinde kayıt dışı ekonominin kayda alınmasına yönelik oluşturacakları talep ve baskıda bu konuda belirleyici faktör olmuştur.

Önder (2012: 83)'e göre “Türkiye’de siyaset hayatının aktörü ve özellikle de hükümet durumunda olanlar, kayıt dışı ekonomiyle mücadeleyi, ülkenin ekonomik ve siyasal bağımsızlığı ve sosyal barışın devamının uzun vadede sürdürülebilmesi ile gelişmiş ülkeler seviyesindeki refah ve güvencenin vatandaşlara sunulabilmesi adına birinci mesele olarak kabul edip, bu yönde yapılması gerekenlerden üstlerine düşenleri ivedilikle yerine getirmelidirler. Zira, hükümetler bu konuya sahip çıkıp, kayıt dışı ekonomiyi azaltacak tedbirleri alıp uygulamadıkça ve muhalefet durumunda olanlar bu konu ile ilgili hükümet üzerinde baskı oluşturmadıkça kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmek mümkün olmaz”.

Demir (2007: 81)'e göre “Unutulmaması gereken bir diğer husus, kayıt dışı ekonomiyle mücadelede söz edilen bu adımların uygulayıcıları olan siyasilerin kayıt dışı ekonomiyle mücadelede kararlı ve istekli olmalarıdır. Çünkü ileri sürülecek olan tüm önerilerin uygulayıcıları konumunda olan politikacıların, istek ve kararlılığı olmadıkça ve bu kararlılık orta ve uzun vadelere devam etmedikçe kayıt dışı ekonomiyle mücadelede başarıya ulaşılması söz konusu olmayacaktır”. Ayrıca kayıt dışı ekonomiyle mücadelede sadece Maliye Bakanlığı’nın değil, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Hazine Müsteşarlığı, Gümrük Müsteşarlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu’nun da görevi olup, belirtilen kurumların işbirliği bu mücadeledeki başarıyı belirleyecektir (Çağlar, 2011 : 46).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Kayıt dışı ekonomiyi genel olarak ifade etmek için kullanılan tanımlama; ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınamamasıdır. Yasal alandan yasa dışı alana değin çok kapsamlı bir içeriğe sahip olan kayıt dışı ekonomi çok farklı faaliyetleri kapsamaktadır. Kayıt dışı ekonomi sosyal, mali, ekonomik ve siyasi alanlarda yıkımlara sebep olduğu için negatif yönlü dışsallıkları bünyesinde barındıran bir olgudur. Ekonominin birçok alanında kayıt dışı faaliyetlerin var olmasının yanında hizmet ve tarım sektörlerinin takip edilmesi ve kontrol edilmesinin zor olması sebebi ile kayıt dışı faaliyetler bu sektörlerde daha yoğun olarak görülmektedir. Kayıt dışılık kavramının önemli olmasının yanı sıra kayıt dışılığın gerçekleştiği kayıt dışı alan da büyük önem arz etmektedir. Büyük önem arz etmekte olan kayıt dışı alan ise, tanımının yapılması oldukça karmaşık, birbirleriyle bütünleşmiş farklı faaliyetleri kapsamaktadır. Kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için ise çok çeşitli ölçüm yöntemleri vardır. Bu yöntemler kendi içlerinde ve birbirleriyle mukayese edildiğinde, bu amaç için hazırlanmış olan yöntemlerin tam anlamıyla geliştirilmemiş olduğu görülmektedir.

Olumsuz ekonomik şartların hem sebebi hem de sonucu olduğu için kayıt dışı ekonominin ilk olarak üzerinde durulması gereken noktası kayıt dışı ekonominin oluşmasına neden olan durumlardır. Kayıt dışı ekonominin nedenleri ortaya çıkarılıp, bu nedenler üzerinden yola çıkılarak kayıt dışı ekonomiyi azaltmak için gerekli olan politikalar belirlenip uygulamaya konulmalıdır. Böylelikle de olumsuz ekonomik koşulların hem sebebi hem de sonucu olan kayıt dışı ekonominin neden olduğu olumsuzlukların ortadan kalkması sağlanacaktır

Kayıt dışı ekonominin hem olumlu hem de olumsuz sonuçları vardır. Olumlu etkilerine işsizliği azaltmasını, daha az fiyatla mal arzı ve sermaye birikimine etkisi olmasını, tüketici üzerindeki enflasyonist yükü azaltmasını ayrıca daha fazla özgürlük, çalışma koşul ve şartlarında kolaylık sağlamasını örnek olarak verebiliriz. Kayıt dışı ekonomi olgusunun hem olumlu hem de olumsuz etkileri olsa dahi, olumsuz etkilerinin fazlalığı günden güne artmaktadır. Çünkü kayıt dışı ekonomi kısa vadede olumlu sonuçlar verse de uzun vadede ekonomiyi çıkmaza sokacak olumsuzluklara sahiptir. Olumsuz olan etkilerinin ilk sıralarında kamunun vergi gelirlerinin düşmesi, ekonomik incelemelerin doğru tespit edilememesi, vergi yükünün, adaletsiz dağılımı, sigortasız olarak çalışan sayısının

artış göstermesi, kamunun saygınlığına olan güvenin azalması, toplumun sosyal ve ahlaki düzeninin olumsuz yönde etkilenmesi gibi durumları sıralayabiliriz.

Ülkemizde 1980' li yılların ortası itibari ile, bugüne değin yaşanmış olan gelir dağılımındaki adaletsizlikler, kronik enflasyon, spekülasyon kazançların fazlalık göstermesi ve iktisadi faaliyetlerin kontrol dışı kalması kayıt dışı ekonominin hacminin büyümesine sebep olmuştur. Ülkemizde kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye olan oranının ortalama olarak üçte bir olarak tahmin edilmektedir. Kayıt dışı ekonominin azaltıldığı ve büyümesinin yavaşlatıldığı oluşturulan akademik çalışmalardan anlaşılmaktadır.

Dünyada ve ülkemizde yasal iktisadi faaliyetlerin kayıt altına alınmaması meydana gelen kayıt dışı ekonominin en temel sebebi vergi yükünün fazla olmasıdır. Çalışmada açıklandığı üzere kişiler, bu yükümlülüklerin azalması ile kayıtlı ekonomiye yönelme başlamaktadırlar. Bu da kişilerin Rasyonel Tercihler görüşü gereği öncelikle çıkarlarını gözeterek hareket edecekleri görüşünü desteklemektedir. Bunun nedeni böyle durum ortaya çıktığında, kişiler için sorumluluğu çok ya da az olması onların davranışlarını değiştirmeyecek, kayıtlı ekonomiye eğilimli olamayacaklardı. Araştırma belirtmektedir ki kişiler ödeyebilme gücüne sahip olduklarını anladıklarında kayıtlı ekonomiye katılmaktadırlar.

Ülkemizde ekonomik faaliyetlerin kayıt dışılığa kaymasını engelleyen etkili faktör vergi cezaları ve vergi denetimleridir. Buna rağmen Türkiye' de vergi denetimleri yetersiz ve vergi cezalarının yaptırım gücünde yeterli değildir. Ülkemizde yaşanan krizler, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, işsizlik oranı, yoksulluk ve işletmelerin büyüklüğü gibi faktörlerle kayıt dışı ekonominin büyüklüğü bağlantılıdır.

Kayıt dışı ekonominin önüne geçebilmek için yapılması gereken ilk olarak toplumdaki bireylere vatandaşlık bilincinin öğretilmesidir. Çünkü kayıt dışı ekonomiyi önlemede toplumun en temel birimi olan bireyleri bilinçlendirmek önemlidir. Bunun içinde il ve orta öğretimde vergi kavramının kafalara yerleştirilmesi vergi bilincinin oluşturulabilmesi için çok önemlidir. Vergi bilincinin yerleşmesi için okullardaki ders programlarına vergi konuları eklenmelidir ve her yıl kutlanmakta olan vergi haftası etkinliklerinde ülkemizdeki bütün okullarda vergiyle alakalı seminerler yapılabilir. Anayasamızın 73.

Maddesinde yer alan açıklamada bütün vatandaşlarımızın kamu harcamaları için vergi vermek zorunda olduğu açıklanmaktadır bunun da bütün vatandaşlarımıza benimsetilmesi gerekmektedir.

Ülkemizin gündemine kayıt dışı ekonomiyle mücadeleyi sokan durum kayıt dışı ekonominin boyutunun çok yüksek olması nedeniyle ortaya çıkan ekonomik ve sosyal olumsuzluklardır. Kayıt dışı ekonomi oranlarının bu kadar yüksek olmasına rağmen kayıt dışılıkla mücadelede somut adımlar son yedi sekiz yıldır çok üzerinde durulmaya başlanan bir konu haline gelmiştir. Bu amaçla Gelir İdaresi Başkanlığının koordinatörlüğünde hazırlanan 2008- 2010 Eylem Planı ve 2011- 2013 Eylem Planı bu yönde atılan en kapsamlı planlar olmuştur. Ticaretgazetesi.com (2015)' a göre “ Plan kapsamı ve vurgusu itibariyle doğru bir plandır. Her şeyden önce gümrükten akaryakıtta, tütün mamullerinden sebze-meyve ticaretine (halcilik) birçok alana yönelik sektörel ve somut adımlar öngörmektedir. Ayrıca vergi ve sosyal güvenlik idarelerinin etkinleştirilmesi, vergi ve sigorta incelemelerinin etkinliğini artıracak e-devlet uygulamaları ve kurumlar arası koordinasyonu içeren bir plandır. Ancak planın başarısı uygulamaya ne ölçüde aktarıldığını görmemizi gerektirir. Planın her bir hedefine ulaşmak için ön görülen eylemlerin bir kısmı zaten plandan önce yasal mevzuata bağlanmış ve uygulamaya sokulmuştur ”. Ayrıca Maliye Bakanlığının 2013-2017 stratejik planında da kayıt dışı ekonomiyle mücadeleye ilişkin çözüm önerileri getirilmiştir. Son olarak da kayıt dışı ekonominin azaltılması için 2014 - 2018 onuncu kalkınma planı hazırlanmıştır.

Türkiye açısından baktığımızda kayıt dışı ekonomi ciddi rakamlarla karşımıza çıkan bir problemdir. Toplumda ki genel görüş olan “ karın tokluğuna çalışırım ” , “ ne iş olsa yaparım” veya “ elimden her iş gelir ” gibi yaklaşımlar kayıt dışı ekonomiyi daha da çıkmaza sokmaktadır. Böyle yaklaşımlar kötü niyetli olmasa dahi genel olarak üretilen ve satılan mal ve hizmetlerin kalitesinde düşmesine sebebiyet verecektir.

Kayıt dışılık Türkiye' nin olduğu gibi dünyanın da en temel sorunlarından birisidir. Ülkeler kayıt dışı ekonomik faaliyetleri kontrol altına alabilmek için kanuni takibat, cezalandırma ve toplumun bilinçlendirilmesi gibi önlemler almaktadırlar. Türkiye' de kayıt dışılıkla mücadele için bugüne değin yapılmış olan çalışmalar, ulaşılması planlanan hedeflere yeterli olamamıştır. Kayıt dışılık Türkiye'de üst sınırına ulaşmış görünmektedir. Bundan sonra kayıt dışılık

zirvesinde yatay seyir izleyebilir veya azalmaya başlayabilir. Ülkemizde kayıt dışı ekonomi ile mücadele kapsamında ekonomik, mali, sosyal ve siyasi alanda yapılması gereken politikalar vardır ama bu konuda en önemlisi siyasi idarenin bu konu üzerindeki kararlılığıdır. Kayıt dışı ekonomiden kayıtlı ekonomiye geçebilmek için alınan önlemlerin kısa, orta ve uzun vadede menfi çıkarlar gözetilmeden yapılması büyük önem arz etmektedir.

Son olarak kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmek kısa zamanda çözüme kavuşturulabilecek bir durum değildir ancak uzun vadede planlı ve programlı çalışmalar yapıp uygulamaya konularak çözüme kavuşturulabilir. Kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmek yalnızca devlete değil toplumun tamamına görev ve sorumluluklar yüklemektedir.

KAYNAKLAR

- Acar, M. ve Işık, N. (2003). Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, ss. 117- 136.
- Aktan, C. C. ve Savaşan, F. (2009). Kayıt Dışı Ekonomi ve Etik. *Yolsuzluğun Önlenmesi İçin Etik Projesi*, Akademik Araştırma Çalışması.
- Alptekin, E. (2007). Türkiye'nin Bitmeyen Derdi: Kayıt Dışı. *AR&GE Bülten*, ss. 4- 12.
- Aslanoğlu, S. ve Yıldız, S. (2007). Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonomi Olgusu, Bu Olguyu Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları ve Bir Öneri: Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması. *Sosyo Ekonomi*, ss. 128- 146.
- Aslanoğlu, S. (2008). Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Azaltmaya Yönelik Çözüm Önerileri. *Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, ss. 199- 211.
- Ay, A., Sugözü, İ. H. VE Erdoğan, S. (2014). Türkiye' de Vergi Yükünün, Enflasyonun ve Vergi Affı Beklentisinin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama (1985- 2012). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ss.23- 32.
- Azaklı, S. B. (2009). *Türkiye' de Kayıt Dışı İstihdam ve Ekonomik Boyutu*. Yüksek Lisans Tezi, Karaman, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baytar, Y. (2006). *Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadelede Dikey Denetim Yöntemi*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Biçer, Y. (2006). *Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi.
- Bilen, A. (2007). Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Çabalar. *Erzincan Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, ss. 134- 143.

- Bulut, H. M. (2007). *Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Etkileri ve Kayıt Dışı İle Mücadele Yöntemleri: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çağlar, M. (2011). *Kayıt Dışı Ekonominin Önlenmesinde Elektronik Vergi Denetimi*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, C. (2005). Vergi Kaçakçılığı İle Mücadelede Alınması Gereken Önemli Tedbirler, *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı: 284.
- Demir, H. İ. (2007). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Para İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dinçer, B. (2007). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Rekabetçi Piyasalar Üzerine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğrul, A. R. (2011). *Gayri Menkul Alım Satımlarında Vergi Kayıp Kaçağı ve Bunun Önlenmesinde Bilgi Teknolojilerinin Rolü 'Konya Örneği'*. Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dönmez, V. (2010). *Kara Para ve Türkiye'de Kara Paranın Aklanması İle Mücadele*. Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkuş, H. Ve Karagöz, K. (2009). Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini. *Maliye Dergisi*, Sayı: 156, ss. 126- 140.
- Eurofound, (2013). *Türkiye' de Kayıt Dışı Çalışma İle Mücadele*. Avrupa, Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı.
- Fidan, H. ve Genç, S. (2013). Kayıt Dışı İstihdam ve Kayıt Dışı İstihdama Etki Eden Mikro Faktörlerin Analizi: Türkiye Özel Sektör Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, ss. 137- 150.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2009). *Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008- 2010)*. Ankara. Yayın No: 87.

- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2011). *Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2011- 2013)*. Ankara.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2014). *2014 Yılı Performans Programı*. Ankara, Yayın No: 174.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2015). *Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı Onuncu Kalkınma Planı (2014- 2018)*. Ankara.
- Gümüş, T. (2000). Dışsallık ve Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi*, ss. 63- 70.
- Kanlı, M. (2007). *Dolaylı Vergiler ve Kayıt Dışı Ekonomi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karatay, Ö. (2009). *Kayıt Dışı Ekonominin Ülke Ekonomisine Etkileri ve Toplumsal Maliyeti*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kapusuzoğlu, A. (2008). Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonominin Vergi Kaçakçılığının Oluőumundaki Rolü. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 16, ss. 124- 142.
- Kıldıő, Y. (2006). *Kayıt Dışı Ekonomi*.
- Kırcı, N. (2006). *Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Maliye Bakanlığı. (2013). *2013- 2017 Maliye Bakanlığı Stratejik Planı*. Ankara.
- Memmedova, P. (2012). Türkiye Ekonomisinde Kayıt Dışılık Olgusu. *Azerbaycan Vergi Jurnalı*, ss. 338- 343.
- Metin, Ő. (2011). *Kayıt Dışı İstihdam ve Esnek Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Durumu: Türkiye' de Ev Eksenli Çalışma*. Uzmanlık Tezi, Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

- Önder, M. (2012). *Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomi ve Uluslararası Uygulamalar Işığında Çözüm Önerileri*. Mesleki Yeterlilik Tezi, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Öztürk, N. A. (2009). *1990 Sonrası Türkiye’ de Uygulanan Vergi Politikaları ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önleyici Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Sarıkaya, H. E. (2007). *Kayıt Dışı Ekonominin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği (1980- 2005)*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarılı, M. A. (2002). Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler. *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 41, ss.32- 50.
- Savaşan, F. (2011). *Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışılıkla Mücadelenin Serencamı*. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Sayı: 35.
- Sugözü, İ. H. (2008). *Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980- 2004 Türkiye Örneği)*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tecim, B. A. H. (2008). *Kayıt Dışı Ekonomide Vergi ve Vergi Denetiminin Önemi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, Z. (2012). Kayıt Dışı Ekonominin Gerçek Verimliliğe ve KOBİ’ lere Etkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 63- 73.
- Tunç, M. (2007). *Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler Uygulanan Politikalar ve Gelişmiş Ülke Örnekleri*. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Us, V. (2004). *Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği*. Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni.

- Yendi, İ. (2011). *Kayıt Dışı Ekonominin İktisadi Mali ve Kurumsal Nedenlerinin Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, S. (2006). *Kara Paranın Aklanması ve Türkiye Boyutu*. Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurdakul, F. (2005). Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomi: Bir Model Denemesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, ss. 206- 221.
- Yücel, F. (2005). Cari Açık Krizi Senaryolarında Öncü Göstergelerin Güvenilirliği: Kayıt Dışı Ekonomi ve GSYİH İlişkisi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, ss.167- 176.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Elif TUNÇ
Doğum Yeri ve Tarihi : Tokat 15.07.1988

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl : Nazilli Meslek Yüksek Okulu 2011- 2014

İLETİŞİM

E-posta Adresi : elif_tnc_88@hotmail.com
Telefon : 0530 273 13 92
Tarih : 25.05.2015